

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ

Ι. ΣΑΡΜΑΣ - Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ - Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ
(Επιστημονική Διεύθυνση)

ΕΣΔΑ

Κατ' άρθρο ερμηνεία

Συνεργάτες του Τόμου

Ανθόπουλος Χαράλαμπος
Βαθιώτης Κωνσταντίνος
Βασιλειάδης Δημήτριος
Γαλανού Μαρία
Γώγος Κωνσταντίνος
Ζολώτας Τριαντάφυλλος
Ιωαννίδης Μιχάλης
Καραβοκύρης Γιώργος
Καψάλη Βασιλική
Κοντιάδης Ξενοφών
Κτιστάκη Σταυρούλα
Κτιστάκης Γιάννης
Λιόντου Μαρίτα
Νταλαχάνης Ιωάννης

Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φερενίκη
Πετρόπουλος Βασίλης
Πούλου Αναστασία
Πρεβεδούρου Ευγενία
Σαπουντζή Κυριακή
Σαρηγιαννίδης Μιλτιάδης
Σαρμάς Ιωάννης
Στρατηλάτης Κώστας
Ταμαμίδης Αναστάσιος
Τασόπουλος Γιάννης
Τσαρπατσάνης Δημήτριος
Τσόλιας Γρηγόριος
Φράγκου Ρωξάνη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
2021

ΑΡΘΡΟ 6 § 1

Το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία, η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην ή μέρος της διαρκείας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδεικνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπό του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρω, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότης θα ηδύνατο να παραβλάψη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης*.

Κωνσταντίνος Γώγος

* Το άρθρο 6 § 1 στις δύο επίσημες γλώσσες (αγγλικά και γαλλικά) της Σύμβασης έχει ως εξής.
«Right to a fair trial. 1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice». «Droit à un procès équitable. 1. Toute personne a droit à ce que sa cause soit entendue équitablement, publiquement et dans un délai raisonnable, par un tribunal indépendant et impartial, établi par la loi, qui décidera, soit des contestations sur ses droits et obligations de caractère civil, soit du bien-fondé de toute accusation en matière pénale dirigée contre elle. Le jugement doit être rendu publiquement, mais l'accès de la salle d'audience peut être interdit à la presse et au public pendant la totalité ou une partie du procès dans l'intérêt de la moralité, de l'ordre public ou de la sécurité nationale dans une société démocratique, lorsque les intérêts des mineurs ou la protection de la vie privée des parties au procès l'exigent, ou dans la mesure jugée strictement nécessaire par le tribunal, lorsque dans des circonstances spéciales la publicité serait de nature à porter atteinte aux intérêts de la justice».

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης Σ., Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕυρΣΔΑ στην εθνική ποινική δίκη, ΕΕΕυρΔ 1997.63, Αναγνωστόπουλος Η., Η παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης: προτάσεις θεραπείας, ΠοινΧρ 2004.5, Ανδρουλάκης Β., Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας, ΘΠΔΔ 2018.319, Ανδρουλάκης Ι., Επιτήρεια της δίκαιης ποινικής δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, 2000, Αργυρός Α., Η δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της δίκης (Ν. 4055/2012, Ν. 4219/2014), 2015, Βογιατζής Π., Ne bis in idem και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΟΠΔΔ 2015.533, ο ίδιος, Η εφαρμογή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ σε υποθέσεις σχετικές με ζημιαίους υπαλλήλους, Συνήγορος 2007.42, ο ίδιος, Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο και η ερμηνεία των κανόνων του παραδεκτού από τον Άρειο Πάγο, Συνήγορος 2007.37, ο ίδιος, Τα ραβασάκια και η περιφρόνηση δικαστηρίου, Συνήγορος 2006.28, Γαλανού Μ., Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου (με αναφορές στη νομολογία του Αμερικανικού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), εις Κοτσαλή/Γριμανταφύλλου (επιμ.), Ανθρώπινα δικαιώματα και ποινικό δίκαιο, 2007, Δεληκωστόπουλος Γ., Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 ΕυρΣΔΑ ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο Ακυρωτικό, Δ 2007.393, Δημάκης Αλ., Η ακυρότητα από την μη ανακοίνωση του κατηγορητηρίου στην προανάκριση και το άρθρο 6 παρ. 3α της ΕΣΔΑ, ΠΛογ 2001.649, Δημητρακόπουλος Ι., Διοικητικές κυρώσεις και θεμελιώδη δικαιώματα, Σύνταγμα - ΕΣΔΑ - Δίκαιο της Ε.Ε., 2014 (Δημητρακόπουλος 2014), ο ίδιος, Η εφαρμογή των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ στη φορολογική διαδικασία και φορολογική δίκη (Ιανουάριος 2020), www.humanrightscaselaw.gr, ο ίδιος, Σύνταγμα, ΕΣΔΑ και ζητήματα εθνικού, είδους και βαθμού) απόδειξης σε φορολογικές υποθέσεις, στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ (με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ 884, 1992, 1993/2016) (Νοέμβριος 2016), www.humanrightscaselaw.gr, Ευστρατίου Π., Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας σε διοικητικές διαδικασίες και το άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: θεμελιώδεις εγγυήσεις μιας ευρωπαϊκής ρήτρας δικαστικής προστασίας σε διοικητικές υποθέσεις, 1996, Ζημινιάνης Δ., Το δικαίωμα πρόσβασης στο δευτεροβάθμιο και το πρωτοβάθμιο δικαστήριο επί αφορμή επιλεγμένων αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 2002.891, Θεοχάρη Α./Μουσταδάκη Δ., Η αρχή ne bis in idem στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, ΘΠΔΔ 2019.1135, Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ για την αστυνομική διερεύνηση και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, ΠοινΔικ 2011.56, Κρουσταλάκης Ε., Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕυρΣΔΑ στην ελληνική αστική δίκη, ΕΕΕυρΔ 1997.73, Κτιστάκη Σ., Η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας υπό την επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, ΔτΑ 2017.525, η ίδια, Η εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από το Συμβούλιο της Επικρατείας, 2009, Μαρκόπουλος Ν., Η επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη θεσμική απονομή δικαιοσύνης. Η απόφαση Kress, ΤοΣ 2003.677, Μηνακάκη Γ., Η δίκαιη δίκη κατά την ΕΣΔΑ: σκέψεις με αφορμή τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας, ΑρχΝ 2002.11, Μουστάκας Μ., Η αρχή ne bis in idem και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο, 2018 (Μουστάκας 2018), Μπακόπουλος Ι./Παρασκευοπούλου Κ., Ο ελληνικός χρόνος διάρκειας της δίκης και η αποτελεσματική προσφυγή κατά την ΕΣΔΑ, ΕΠΟΛΔ

2012.432, *Μυλωνάς Ι.*, Δύο πτυχές της αντικειμενικής αμεροληψίας κατ' άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, Πλογ 2001.2597, *ο ίδιος*, Η σημασία για την ελληνική ποινική δικονομία της νομολογίας σχετικά με το δικαίωμα δίκαιης δίκης κατ' άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (Οι αντίθετες θέσεις του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου), ΠoinXp 1999.789, *Παυλίδου Ευ.*, Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη, 2014 (*Παυλίδου*, 2014), *Πικραμένος Μ.*, Η σχέση ποινικής και πειθαρχικής δίκης εν όψει του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, ΕφημΔΔ 2013.259, *Πικραμμένος Π.*, Η αρχή της ανεξαρτησίας του δικαστή στην ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 2017.500, *Πρεβεδούρου Ε.*, Η εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων - Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015, ΘΠΔΔ 2015.524, *η ίδια*, Η επιρροή του ευρωπαϊκού δικαίου στη δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, 2012 (*Πρεβεδούρου* 2012), *Σαρμάς Ι.*, Δίκαιη δίκη (άρθρο 6, παράγραφος 1 της Σύμβασης της Ρώμης), εις *Κτιστάκη* (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, 2002, *Σταυρόπουλος Γ.*, Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη, www.constitutionalism.gr, *Τζανάκης Θ.*, Η δικαστική αμεροληψία κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην ποινική διαδικασία, ΠoinΔικ 2011.1202, *Τζαννετής Α.*, «Αποδεικτική βαρύτητα», «αξιοπιστία» και «δικαιοσύνη» των ανέλεγκτων μαρτυρικών καταθέσεων - Σκέψεις για τη φύση του δικαιώματος εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας με αφορμή την απόφαση της Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ *Al-Khawaja και Tahery* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 15.12.2011, ΠoinXp 2012.641, *Τρεκλή Σ.*, Αίτηση δίκαιης ικανοποίησης - Κριτήρια εύλογης διάρκειας διοικητικής δίκης - Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης: ΣτΕ Ολ 4042/2015 (Μονομελές), ΘΠΔΔ 2015.1031, *Τσιρκιάς Δ.*, Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη διαμόρφωση της προσωρινής δικαστικής προστασίας στην ευρωπαϊκή πολιτική δίκη, Δ 2001.61, *Τσόλκα Ο.*, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει «μάρτυρες κατηγορίας» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ: με αφορμή την υπ' αριθμ. 571/2004 απόφαση του Πενταμελούς Ναυτοδικείου Πειραιώς, ΠoinXp 2006.86, *η ίδια*, Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας: ζητήματα εφαρμογής τους υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕυρΔΔΑ, ΠoinXp 2004.97, *Φραγκάκης Ν.*, Η ΕΣΔΑ στην πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου, ΘΠΔΔ 2017.511, *Χαμηλοθώρης Ι.*, Ο αμερόληπτος δικαστής κατά την ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 2017.507, *Χουλιάρας Α.*, Οι γενικές απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ στην ποινική διαδικασία: κριτικές θνητήριες αρχές και πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΔτΑ 2008.79, *Χριστόπουλος Π.*, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ, ΠoinΔικ 2009.1283, *Χρυσανθάκης Χ.*, Η άσκηση κριτικής επί των δικαστικών αποφάσεων υπό το φως των ορισμών της ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 2018.489, *ο ίδιος*, Η νομική δέσμευση του «πειθαρχικού» δικαστή από τις αθωωτικές αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων, ΘΠΔΔ 2017.401.

Ξενόγλωσση

Antonίου Th., The right to the presumption of innocence versus the right to freedom of expression in Parliament: the European Court of Human Rights judgment in *Konstas v. Greece*, EHRR 2012.319, *Flauss J.-F.*, Les recours internes destinés à garantir le respect ou la sanction de la règle du délai raisonnable consacrée par l'Article 6 (1) de la Convention européenne des droits de l'homme: rapport, σε: *Cohen-Jonathan/Flauss/Lambert-Abdelgawad* (επιμ.), *De l'effectivité des recours internes dans l'application de la Convention européenne des droits de l'homme.*

2006, *Frowein J./Peukert W.*, EMRK-Kommentar, 2009³ (Frowein/Peukert (-Peukert) 2009), *Harris D./O'Boyle M./Warbick C.*, Law of the European Convention on Human Rights³, 2014, *Jacot-Guillarmod O.*, Rights related to good administration of justice (Article 6), σε *Macdonald/Matscher/Petzold* (επιμ.), The European System for the Protection of Human Rights, 1993, *Jahn M.*, Strafprozessrecht: Lockspitzeinsatz, JuS 2014.371, *Jebens, S.-E.*, Illegally obtained evidence in criminal cases: an analysis on the basis of three Grand Chamber judgments, σε *Spielmann/Tsirli/Voyatzis* (επιμ.), La Convention européenne des droits de l'homme, un instrument vivant: Mélanges en l'honneur de Christos Rozakis, 2011, *Karpenstein U./Mayer F.C.*, Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten, 2015² (Karpenstein/Mayer (-Meyer) 2015), *Kloth M.*, Immunities and the right of access to court under Article 6 of the European Convention on Human Rights, 2010, *Kraft I.*, Der Einfluß des Art. 6 EMRK auf die deutsche Verwaltungsgerichtsbarkeit, EuGRZ 2014.666, *Krenc F.*, La notion de tribunal au sens de l'article 6 de la Convention européenne des droits de l'homme, σε *Les droits de l'homme en évolution: mélanges en l'honneur du professeur Petros J. Pararas*, 2009, *Kuijjer M.*, The right to a fair trial and the Council of Europe's efforts to ensure effective remedies on a domestic level for excessively lengthy proceedings, EHRLR 2013.777, *Matscher F.*, La notion de "décision d'une contestation sur un droit ou une obligation (de caractère civil)" au sens de l'article 6 § 1 de la Convention européenne des droits de l'homme, σε *Matscher/Petzold* (επιμ.), Protecting human rights: the European dimension = Protection des droits de l'homme: la dimension européenne: studies in honour of/mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda, 1988, *Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer*, Europäische Menschenrechtskonvention, Handkommentar, 2017⁴ [Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017], *Naismith S.*, Witnesses and the right to remain silent, σε *Casadevall/Myjer/O'Boyle/Austin* (επιμ.), Freedom of Expression. Essays in honour of Nicolas Bratza, President of the European Court of Human Rights, 2012, *Sicilianos L.-A.*, Conv. EDH, Art. 6: La protection du droit à un procès équitable dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme, Répertoire de droit européen Dalloz, Septembre 2014.1, *Sudre F.*, Le mystère des "apparences" dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme, RTDH 2009.633, *Trechsel S.*, Human Rights in Criminal Proceedings, 2005, *Tubis R.*, Die Öffentlichkeit des Verfahrens nach Art. 6 I EMRK, NJW 2010.415, *Van Compernelle J.*, Les exigences du procès équitable et l'administration des preuves dans le procès civil, RTDH 2012.729, *Van Dijk P.*, Article 6 § 1 of the Convention and the concept of "objective impartiality", σε *Mahoney/Matscher/Petzold/Wildhaber* (επιμ.), Protection des droits de l'homme: la perspective européenne = Protecting human rights: the European perspective: mélanges à la mémoire de/studies in memory of Rov Ryssdal, 2000, *Van Dijk P./Van Hoof F./Van Aijn A./Zwaak L.* (επιμ.), Theory and practice of the European Convention on Human Rights⁴, 2006, *Van Drooghenbroek S.*, Labour law litigation and fair trial under Article 6 ECHR, σε *Dorssemont/Lörcher/Schömann* (επιμ.), European Convention on Human Rights and the employment relation, 2013, *Vitkauskas D./Dikov G.*, Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights, 2012, *Voyatzis P.*, The Right to Legal Assistance Free of Charge in the Case-Law of the European Court of Human Rights, Cyprus Human Rights Law Journal 2012.42, *Vuitton X.*, L'article 6 § 1 de la Convention EDH à l'assaut du pouvoir discrétionnaire du juge civil, Semaine juridique 2014.338, *Wildhaber L.*, Verwaltungsstrafen, Art. 6 EMRK und Heilung von Verfahrensmängeln, FS für Renate Jäger, 2011.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Η σημασία του δικαιώματος στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης για τη Σύμβαση και το ελληνικό δίκαιο.....	246	3.1.4 Η απαιτούμενη ένταση του δικαστικού ελέγχου.....	269
2. Το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος.....	248	3.2 Τα χαρακτηριστικά του δικάζοντος δικαστηρίου.....	270
2.1 Γενικά.....	248	3.2.1 Η έννοια του δικαστηρίου (tribunal).....	270
2.2 Αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως.....	250	3.2.2 Σύσταση με νόμο.....	272
2.3 Κατηγορίες ποινικής φύσεως....	255	3.2.3 Ανεξαρτησία και αμεροληψία.....	272
3. Οι επί μέρους εγγυήσεις του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ.....	262	3.3 Δίκαιη διαδικασία.....	277
3.1 Πρόσβαση σε δικαστική προστασία.....	262	3.4 Ειδικές εγγυήσεις της ποινικής διαδικασίας.....	280
3.1.1 Ο κεντρικός κανόνας.....	262	3.4.1 Δικαίωμα σιωπής του κατηγορούμενου.....	280
3.1.2 Το πρόβλημα των δικαιοδοτικών ασυλιών.....	264	3.4.2 Δικαίωμα πρόσβασης στα στοιχεία της δικογραφίας.....	282
3.1.3 Προϋποθέσεις του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων.....	265	3.4.3 Μυστικοί αστυνομικοί και agents provocateurs.....	282
		3.5 Εκτέλεση της δικαστικής απόφασης.....	284

1. Η σημασία του δικαιώματος στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης για τη Σύμβαση και το ελληνικό δίκαιο

Το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ ολοκληρώνει την προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η Σύμβαση με μια διαδικαστική εγγύηση. Η διάταξη δεν δημιουργεί, αλλά προϋποθέτει, δικαιώματα του ουσιαστικού δικαίου που κατοχυρώνει το εθνικό δίκαιο¹ και τα εξοπλίζει με την αξίωση ικανοποίησης μέσω μιας δίκαιης δίκης (fair trial), την οποία οφείλει να προσφέρει η εθνική έννομη τάξη· η δικαστική προστασία των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ αποτελεί πρωτίστως υπόθεση των κρατών μελών. Η Σύμβαση εγγυάται στο άρθ. 6 § 1 την πρόσβαση αφενός μεν σε ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, και αφετέρου μία δικαστική διαδικασία με χαρακτηριστικά δίκαιης κρίσης, ταχύτητας και αποτελεσματικότητας. Με βάση τις εγγυήσεις αυτές, η νομολογία ΕΔΔΑ διαμόρφωσε περαιτέρω παρεπόμενες όψεις του δικαιώματος, όπως είναι η ισότητα των (δικονομικών) όπλων μεταξύ των διαδίκων και το δικαίωμα του κατηγορούμενου στη σιωπή. Η εγγύηση του

1. Σαρμάς 2018: 446. Al-Adsani v. the United Kingdom, 35763/97, 21.11.2001, § 47 [Ευρεία Σύνθεση].

169 άρθρο 6 § 1 έχει εν μέρει οργανωτικά χαρακτηριστικά, απαιτεί δηλαδή την οργάνωση (θεσμών απονομής δικαιοσύνης εντός ενός ευρέως πεδίου διακριτικής ευ-
170 κέρμια των συμβαλλομένων κρατών, ενώ κατά τα λοιπά προσφέρει μια διαδι-
171 κωτική, προπάντων, διασφάλιση στους ιδιώτες.

172 Το δικαίωμα σε μια δίκαιη δίκη που αναγνωρίζει η § 1 συμπληρώνεται από το
173 εγκρίμιο αθωότητας στην § 2 του άρθ. 6, καθώς και από τα συγκεκριμένα δι-
174 κωμια του κατηγορούμενου που απαριθμεί η § 3 του ίδιου άρθρου. Επειδή
175 απροβλεπτός η σχολιαζόμενη διάταξη δεν δημιουργεί θέσεις ουσιαστικού δικαίου,
176 αλλά ασκεί δικονομικές (κυρίως) εγγυήσεις², το άρθ. 6 § 1 δεν επιτρέπει στο
177 ΕΑΔΑ να ελέγξει την εσωτερική-ουσιαστική ορθότητα, ως προς το νομικό ή το
178 πραγματικό σκέλος, των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων, αλλά το περιο-
179 ρίζει σε έναν έλεγχο αυθαιρεσίας ως προς το περιεχόμενο της κρίσης του εθνι-
180 κού δικαστή³. Το ΕΑΔΑ δεν ερμηνεύει το εθνικό δίκαιο⁴, ούτε ασκεί υπερ-
181 ανθρωπικό έλεγχο επί των αποφάσεων του εθνικού δικαστή⁵. Πάντως, σε ιταλική
182 υπόθεση έγινε δεκτή παραβίαση του δικαιώματος σε δικαστική προστασία, επει-
183 δη το αναίρετικό δικαστήριο έκρινε εξαιτίας γραμματειακού σφάλματος αίτηση
184 αναίρεσως ως εκπρόθεσμη, ενώ αυτή είχε ασκηθεί εντός της σχετικής προθε-
185 ρμίας⁶. Παρομοίως, σε πρόσφατη ελληνική υπόθεση, στην οποία Διοικητικό Εφε-
186 τειο απέρριψε αίτηση ακυρώσεως υπαλλήλου λόγω μη τήρησης ενδικοφανούς
187 διαδικασίας προκειμένου για πράξη που προέκυψε δυσμενέστερη κατόπιν άσκη-
188 σης ενδικοφανούς προσφυγής από το Δημόσιο κατά του υπαλλήλου, το Δικα-
189 στήριο του Στρασβούργου εύλογα διαπίστωσε ότι η δικαστική απόφαση δεν εύ-
190 ρισκε τριπλασιασμός στη συναφή νομολογία ΣτΕ και καταδίκασε την Ελλάδα⁷.

Η δημοκρατική σημασία του δικαιώματος του άρθ. 6 § 1 είναι τεράστια: Διασφαλί-
191 ζει σε εθνικό επίπεδο την ικανοποίηση των ουσιαστικών δικαιωμάτων που απονέ-
192 μουν η Σύμβαση ή το ουσιαστικό δίκαιο των κρατών μελών και κατοχυρώνει οργα-

² ΣτΕ (ΟΛ) 1713/2011, ΣτΕ (ΟΛ) 413/2011.

³ Φιλίνη v. Ελλάδα, 30244/11, 6.5.2014, § 20 (ως προς το παραδεκτό)· Gheorghe v. Romania, 21177/05, 31.1.2012, § 34· Canela Santiago, 60350/00 (ως προς το παραδεκτό), 4.10.2001· Garcia Ruiz v. Spain, 30514/96, 21.1.1999, § 28 (Μείζων Σύνθεση)· Blücher v. Czech Republic, 58580/00, 11.1.2005, § 56· Επίσης, ως προς τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά Camilleri v. Malta, 51760/99, 16.3.2000 (ως προς το παραδεκτό)· Σισυλιάνος 2017: 231 επ.· Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 157.

⁴ Αντί πολλών Ευσταθίου κ.λπ. v. Ελλάδα, 36998/02, 27.7.2006, § 20· Σωτήρης και Νίκος Κού-
193 τρου ΑΠΠΕ v. Ελλάδα, 39442/98, 16.11.2000, § 17.

⁵ Ναυτικός Όμιλος Χαλκιδικής «Η Κέλυφος» v. Ελλάδα, 6978/18 και 8547/18, 21.11.2019, § 70.

⁶ Trosti v. Italy, 43269/98, 26.10.2000, §§ 25-29. Πρβλ. και Gajtani v. Switzerland, 43730/07, 4.9.2014, § 75.

⁷ Βαβιάκος v. Ελλάδα, 20235/11, 28.6.2018, § 42.

νωτικές και διαδικαστικές εγγυήσεις δικαιοσύνης για τους πολίτες των συμβαλλομένων κρατών. Όλες οι εθνικές δικονομικές ρυθμίσεις που εμπίπτουν στο *ratione materiae* πεδίο εφαρμογής της διάταξης υπόκεινται σε έλεγχο συμβατότητας, εφόσον ενδέχεται να ενεργούν περιοριστικά σε κάποια από τις εγγυητικές όψεις του δικαιώματος του άρθ. 6 § 1. Αντίστοιχα, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη τυγχάνει συχνότατης επίκλησης από τους προσφεύγοντες και απασχολεί πολύ μεγάλο μέρος της νομολογίας του ΕΔΔΑ⁸. Στις νεόκοπες δημοκρατίες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης η εγγύηση του άρθ. 6 § 1 αναδείχθηκε προπάντων ως ουσιώδες μέσο προστασίας της ελευθερίας και της περιουσίας των πολιτών.

Το ελληνικό Σύνταγμα μετά το 1975 γνωρίζει στο άρθ. 20 § 1 ένα δικαίωμα δικαστικής προστασίας, το οποίο εν μέρει υπερβαίνει το εγγυητικό περιεχόμενο του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη, προβλέποντας κρίση από δικαστήριο με μέλη που απολαύουν των εγγυήσεων του άρθ. 87 Συντάγματος, εν μέρει υπολείπεται όμως αυτού, ιδίως όσον αφορά συγκεκριμένες διαδικαστικές παραμέτρους, όπως είναι η ταχύτητα της δίκης και ο οικονομικά προσιτός της χαρακτήρας. Η νομολογία των ελληνικών διοικητικών δικαστηρίων, ιδίως δε του Συμβουλίου της Επικρατείας, απασχολήθηκε την τελευταία εικοσαετία έντονα με τις εγγυήσεις δικαστικής προστασίας που τάσσει το άρθ. 6 § 1 ΕΔΔΑ, ενόψει κυρίως της προσπάθειας του νομοθέτη να περιορίσει με ποικίλα νομοθετήματα την πρόσβαση στη διοικητική δικαιοσύνη, προκειμένου είτε να επιταχυνθεί η εκδίκαση των υποθέσεων, είτε να επιτευχθούν –κρυφίως– δημοσιονομικά οφέλη. Στη νομολογία του, το ΣΤΕ ερμηνευτικά εμπλούτισε το εγγυητικό περιεχόμενο του άρθ. 20 § 1 Συντάγματος με κατευθύνσεις που προέρχονται από το Δικαστήριο του Στρασβούργου. Ήδη στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθούν οι καταδίκες της Ελλάδας στις αποφάσεις-πρότυπο *Βασιλείου Αθανασίου* (2010)⁹ και *Μιχελιουδάκης*¹⁰ (2012) λόγω ανεπίτρεπτων και μακρών καθυστερήσεων στην εκδίκαση των υποθέσεων από τη διοικητική και πολιτική δικαιοσύνη, αντίστοιχα. Η καταδίκη της χώρας μας στην υπόθεση Β. Αθανασίου οδήγησε σε σημαντική παρέμβαση του νομοθέτη στη διοικητική δικονομία, ιδίως μέσω των ν. 3900/2010 και 4055/2012.

2. Το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος

2.1 Γενικά

Ratione personae, φορείς του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη είναι όχι μόνον όλα

8. *Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 157. *Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer Ladewig/Harrendorf/König)* 2017: 188.

9. Β. Αθανασίου κ.λπ. ν. Ελλάδα, 50973/08, 21.12.2010.

10. Μιχελιουδάκης ν. Ελλάδα, 54447/10, 3.4.2012.

τα φυσικά πρόσωπα, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, αλλά και τα νομικά πρόσωπα¹¹. Ratione materiae, η εγγύηση του άρθ. 6 § 1 δεν εφαρμόζεται σε κάθε υπόθεση, αλλά μόνο σε περιπτώσεις «αμφισβητήσεων επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως» («civil rights and obligations»), καθώς και επί «κατηγοριών ποινικής φύσεως» («criminal charges»). Οι έννοιες αυτές ερμηνεύονται αυτόνομα στο δίκαιο της ΕΣΔΑ με τρόπο ομοιόμορφο για όλα τα συμβαλλόμενα κράτη, δεν αντιστοιχούν δηλαδή στον αντίστοιχο χαρακτηρισμό του εθνικού δικαίου, ο οποίος συχνά διαφέρει μεταξύ των διαφόρων εννόμων τάξεων¹². Ο ερμηνευτής του δικαίου οφείλει κάθε φορά να ελέγξει εάν η εκάστοτε διαφορά μπορεί να υπαχθεί, σύμφωνα με τις ερμηνευτικές κατευθύνσεις που δίνει η νομολογία του ΕΔΔΑ, στις αμφισβητήσεις δικαιωμάτων αστικής φύσεως ή σε ποινικές διαδικασίες προκειμένου να εφαρμοστεί το πλέγμα εγγυήσεων του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ.

Στις εγγυήσεις της ερμηνευόμενης διάταξης εμπίπτουν όχι μόνον οι διαδικασίες πρωτοβάθμιας κρίσης, αλλά και οι δίκες σε δεύτερο βαθμό, όπως επίσης και ο κατ' αναίρεση (ή ακυρωτικός) δικαστικός έλεγχος, με τις παρεχόμενες εγγυήσεις να προσαρμόζονται στα ειδικά χαρακτηριστικά των διαδικασιών αυτών¹³. Το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ δεν εφαρμόζεται στη δικαστική κρίση επί αιτημάτων επανάληψης της διαδικασίας¹⁴, διέπει όμως τη δίκη που λαμβάνει χώρα εφόσον γίνει δεκτό το αίτημα αυτό¹⁵. Τέλος, οι δίκες ενώπιον των συνταγματικών δικαστηρίων υπάγονται στις εγγυήσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, εφόσον όμως ασκούν άμεση επίδραση στην έκβαση της διαφοράς ενώπιον της τακτικής δικαιοσύνης και δεν κρίνουν απλώς αφηρημένα επί της συνταγματικότητας διατάξεων νόμου¹⁶. ως εκ τούτου, οι διαδικασίες επί συνταγματικών προσφυγών (Verfassungsbeschwerde), οι οποίες προβλέπονται σε διάφορες έννομες τάξεις κατά κρατικών πράξεων που θίγουν συνταγματικά δικαιώματα εμπίπτουν κατά γενικό κανόνα στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη¹⁷. Τέλος, και η στρατιωτική ποινική δικαιοσύνη ανιμπίβολα εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής του άρθ. 6 της ΕΣΔΑ¹⁸.

11. Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 188. Frowein/Peukert (-Peukert), 2009: 145. Γαρυφάλλου ΑΕΒΕ v. Ελλάδα, 18996/91, 24.9.1997, §§ 29-35.

12. Σισιλιάνος 2017: 233.

13. Delcourt v. Belgium, 2689/65, 17.1.1970, §§ 25-26. Σισιλιάνος 2017: 247.

14. Franz Fischer v. Austria, 27569/02, 6.5.2003 (επί του παραδεκτού).

15. Σισιλιάνος 2017: 247. Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König)

2017: 206. Vanyan v. Russia, 53203/99, 15.12.2005, § 59. Löffler v. Austria, 30546/96, 3.10.2000, § 19.

16. Ruiz-Mateos v. Spain, 12952/87, 23.6.1993, §§ 35-37 (Ολ.)· πρβλ. Σισιλιάνος 2017: 247.

17. Olujić v. Croatia, 22330/05, 5.2.1999, §§ 36-37. Pauger v. Austria, 16717/90, 28.5.1997, §§ 44-

47. Frowein/Peukert (-Peukert), 2009: 156.

18. Findlay v. the United Kingdom, 22107/93, 25.2.1997, § 69.

2.2 Αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως

Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αναφέρεται καταρχήν σε διαδικασίες, στις οποίες ευθέως και αμέσως κρίνεται δικαίωμα ή υποχρέωση αστικής φύσεως, ενώ δεν αρκεί μια έμμεση, απλώς, επιρροή της διαδικασίας στην τύχη του δικαιώματος.¹⁹ Το δικαίωμα αυτό μπορεί να είναι είτε ουσιαστικού δικαίου, είτε δικονομικό, είτε συνδυασμός αμφοτέρων, είτε μπορεί να είναι απλώς έννομο συμφέρον, υπό την έννοια που δίνει συναφώς το διοικητικό δίκαιο²⁰.

Παλαιότερα δεν γινόταν δεκτή η εφαρμογή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη σε διαδικασίες προσωρινής προστασίας. Με απόφαση, ωστόσο, ευρείας σύνθεσης του 2009 το ΕΔΔΑ δέχθηκε πλέον ότι ενόψει του γεγονότος ότι οι αποφάσεις επιαιτημάτων προσωρινής προστασίας έχουν σε πλειάδα κρατών μελών εξαιρετική βαρύτητα, λαμβανομένων υπόψη του μεγάλου αριθμού εκκρεμών υποθέσεων και της μακράς περιόδου εκκρεμοδικίας, το άρθ. 6 § 1 εφαρμόζεται και σε διαδικασίες προσωρινής προστασίας. Ειδικότερα, στις διαδικασίες προσωρινής προστασίας το Δικαστήριο εξετάζει τον αστικό (υπό την έννοια της ΕΣΔΑ) χαρακτήρα της διαφοράς, τη φύση, το αντικείμενο, το σκοπό, καθώς και την επίδραση του προσωρινού μέτρου στο οικείο αστικό δικαίωμα: όταν το προσωρινό μέτρο ενόψει και της διάρκειας ισχύος του καθορίζει την τύχη του δικαιώματος, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη καθίσταται ενεργό²¹. Πάντως, το Δικαστήριο του Στρασβούργου δέχεται ότι ενόψει του επειγόντος χαρακτήρα των διαδικασιών προσωρινής προστασίας, εξαιρουμένου του δικαιώματος σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να μη βρίσκουν πλήρη εφαρμογή όλες οι εγγυήσεις του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ²².

Περαιτέρω, προκειμένου να βρει εφαρμογή το άρθ. 6 § 1 η αμφισβήτηση που εγείρεται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου πρέπει να είναι επίσης γνήσια και σοβαρή²³. αυτό σημαίνει ιδίως ότι απαιτείται επίκληση της προσβολής δικαιώματος που αναγνωρίζεται στο εθνικό δίκαιο, η οποία να είναι υποστηρίξιμη ακόμη και αν κρίθηκε από τα εθνικά δικαστήρια ότι, εν τέλει, τέτοιο δικαίωμα

19. Gorraiz Lizarraga v. Spain, 62543/00, 27.4.2004, § 43· APEH Üldözötteinek Szövetsége et al. v. Hungary, 32367/96, 5.10.2000, § 32· Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, 6878/75 και 7238/75, 23.6.1981, § 47 (ΟΛ).

20. Φρεζάδου v. Ελλάδα, 2683/12, 8.2.2019, § 23.

21. Micallef v. Malta, 17056/06, 15.10.2009, §§ 78-85 [Ευρεία Σύνοψη].

22. Micallef v. Malta, 17056/06, 15.10.2009, § 86 [Ευρεία Σύνοψη].

23. APEH Üldözötteinek Szövetsége et al. v. Hungary, 32367/96, 5.10.2000, § 32· Frydlander France, 30979/96, 27.6.2000, § 27 [Ευρεία Σύνοψη]· Albert και Le Compte v. Belgium, 7299/75 και 7496/76, 10.2.1983, § 28 (ΟΛ).

δεν αναγνωρίζεται από την εθνική έννομη τάξη²⁴. Η έννοια των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως δεν ακολουθεί την ελληνική δογματική ως προς τη διάκριση αστικού/ιδιωτικού, αφενός, και δημοσίου/διοικητικού δικαίου, αφετέρου, αλλά διαμορφώνεται αυτόνομα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ²⁵, η οποία πάντως λαμβάνει (επικουρικά) υπόψη και τον χαρακτήρισμό του εθνικού δικαίου²⁶. Το ΕΔΔΑ εξετάζει κάθε φορά το ουσιαστικό περιεχόμενο του οικείου δικαιώματος ή υποχρέωσης, καθώς επίσης και τις επιπτώσεις του διοικητικού μέτρου που τυχόν προκάλεσε τη διαφορά σε περιουσιακά δικαιώματα του προσφεύγοντος²⁷. Βέβαια, σπανίως γεννάται ζήτημα ως προς διαφορές μεταξύ ιδιωτών, οι οποίες κατά την ηπειρωτική νομική παράδοση κατατάσσονται στα ιδιωτικές και αφορούν περιουσιακά και άλλα ιδιωτικά δικαιώματα, όπως π.χ. τα ζητήματα παραγραφής αξιώσεων²⁸, οι διαφορές οικογενειακού δικαίου²⁹ και ταθήσεως³⁰, η αναγνώριση ιδιωτικού σωματείου³¹, καθώς και η προστασία της καλής φήμης και του εν γένει δικαιώματος της προσωπικότητας³². εν προκειμένω, η εφαρμογή του άρθ. 6 § 1 είναι αδιαμφισβήτητη³³. Αστικής φύσης θεωρείται επίσης το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία, όπως κρίθηκε σε υπόθεση σχετική με ψυχιατρικό εγκλεισμό ασθενούς³⁴. Το ΕΔΔΑ υπάγει επίσης, κατά πάγια νομολογία, στις διαφορές από δικαιώματα αστικής φύσης (και όχι στις ποινικές διαδικασίες) τις διαδικασίες πολιτικής αγωγής του θύματος κατά του κατηγορούμενου³⁵. Η κύρια ερμηνευτικά ερωτήματα γεννώνται ως προς την εφαρμογή του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη σε διαφορές οι οποίες προκαλούνται από διοικητικές

²⁴ *Ellen v. Switzerland*, 12573/06, 16.12.2010, §§ 16 επ.· για τη σχετική προβληματική αναλυτικά Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 146.
²⁵ *Koivun v. Germany*, 6232/73, 23.6.1978, § 88 (Ολ.).
²⁶ *Telders v. the Netherlands*, 8562/79, 29.5.1986, §§ 27 επ. (Ολ.)· *Deumeland v. Germany*, 8111/81, 9.5.1986, § 62 (Ολ.).
²⁷ *Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 161· *Editions Périscope v. France*, 11760/85, 26.3.1992, § 4 (Ολ.)· *Helmer v. Sweden*, 11826/85, 29.10.1991, § 29 (Ολ.).
²⁸ *Σολωτιάς (αρ. 2) v. Ελλάδα*, 66610/09, 29.1.2013.
²⁹ *Κοσμοπούλου v. Ελλάδα*, 60457/00, 5.2.2004.
³⁰ *Παπαγιάννης-Γιαννίσης v. Ελλάδα*, 56759/08, 5.12.2013.
³¹ *ARFI Ühildzötteinek Szövetsége et al. v. Hungary*, 32367/96, 5.10.2000, §§ 34-36.
³² *Helmer v. Sweden*, 11826/85, 29.10.1991, § 29 (Ολ.)· *Golder v. the United Kingdom*, 4451/70, 21.11.1975, § 27 (Ολ.)· *Δημητράς v. Ελλάδα*, 11946/11, 9.7.2018, § 33.
³³ *Σολωτιάς* 2017: 234.
³⁴ *Laclou v. France (No 2)*, 39282/98, 7.1.2003, § 76.
³⁵ *Σουγιλιδής v. Ελλάδα*, 24895/07, 11.2.2010, §§ 28-29· *Γώρου v. Ελλάδα (No 2)*, 12686/03, 14.1.2004, §§ 24-25 [Ευρεία Σύνθεση]· *Perez v. France*, 47287/99, 12.2.2004, §§ 66 επ. [Ευρεία Σύνθεση].

πράξεις, χαρακτηρίζονται από το ελληνικό δίκαιο –ή άλλα δίκαια της νομικής παράδοσης της ηπειρωτικής Ευρώπης– ως διοικητικές και εκδικάζονται από τα διοικητικά δικαστήρια. Η νομολογία του ΕΔΔΑ προβαίνει στις περιπτώσεις αυτές σε σταθμίσεις μεταξύ των στοιχείων ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου της εκάστοτε υπόθεσης³⁶, οι οποίες έχουν εν τέλει εμπειρικό χαρακτήρα³⁷ και οδηγούν σε μια σύνθετη περιπτώσιολογία. Αναμφίβολα, η ερμηνευτική τάση της νομολογίας είναι έντονα διασταλτική, καλύπτει δε υπό τον τίτλο των αμφισβητήσεων ως προς αστικά δικαιώματα σημαντικό τμήμα των διοικητικών διαφορών.

Καταρχήν, ενόψει του περιουσιακού τους χαρακτήρα, ως αστικού χαρακτήρα κρίθηκαν οι διαφορές που προκύπτουν από αναγκαστικές απαλλοτριώσεις και τον εν γένει περιορισμό με κρατικές πράξεις των εξουσιών του ιδιοκτήτη ακινήτου³⁸ ή των μετόχων ορισμένης επιχείρησης³⁹. Στις διαφορές ως προς αστικά δικαιώματα κατατάσσονται ακόμη οι αγωγές αποζημιώσεως κατά του κράτους, είτε αυτές έχουν ως υπόβαθρο τους κανόνες αστικής ευθύνης του διοικητικού δικαίου⁴⁰, είτε έχουν συμβατικό χαρακτήρα⁴¹, οι αγωγές αποζημιώσεως για παράνομη κράτηση⁴² ή μετά από αθωωτική απόφαση για τη μεσολαβήσασα κράτηση⁴³, καθώς επίσης και η πολιτική αγωγή κατά δημοσίων υπαλλήλων (συνήθως αστυνομικών) ενώπιον ποινικού δικαστηρίου⁴⁴. Η ανάκληση της διοικητικής άδειας βάσει της οποίας λειτουργεί ορισμένη επιχείρηση θεωρείται επίσης ότι δημιουργεί αμφισβήτηση ως προς αστικά δικαιώματα, για τον λόγο ότι αφορά το δικαίωμα του προσφεύγοντος να διαχειρίζεται τις οικονομικές του υποθέσεις και την ιδιωτική του περιουσία⁴⁵. Ενόψει της ιδιωτικής φύσης των ελευθέρων επαγγελματιών ή άλλης επιχειρηματικής οικονομικής δραστηριότητας, το ίδιο

36. Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 191 Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 163· Deumeland v. Germany, 9384/81, 29.5.1986, §§ 62-73 (Ολ.).

37. Σισιλιάνος 2017: 235.

38. Παπαχελάς v. Ελλάδα, 31423/96, 25.3.1999, §§ 32 επ. [Ευρεία Σύνθεση]· Κατικαρίδης v. Ελλάδα, 19385/92, 15.11.1996, §§ 38 επ.· για απαγόρευση δόμησης βλ. Allan Jacobsson v. Sweden (No. 1), 10842/84, 25.10.1989, §§ 72-73.

39. Παφίτης κ.ά. v. Ελλάδα, 20323/92, 26.2.1998, § 87.

40. X. v. France, 18020/91, 31.3.1992, § 30· Editions Périscope v. France, 11760/85, 26.3.1992, § 42. Πρβλ. επίσης Z v. the United Kingdom, 29392/95, 10.5.2001, §§ 88-90 [Ευρεία Σύνθεση].

41. Stran Greek Refineries και Stratis Andreadis v. Ελλάδα, 13427/87, 9.12.1994, § 40.

42. Göç v. Turkey, 36590/97, 11.7.2002, § 41 [Ευρεία Σύνθεση].

43. Werner v. Austria, 21835/93, 24.11.1997, §§ 38-39· Γεωργιάδης v. Ελλάδα, 21522/93, 29.5.1997, §§ 34-35.

44. Balogh v. Hungary, 47940/99, 20.7.2004, § 72· Assenov κ.λπ. v. Bulgaria, 24760/94, 28.10.1998, § 110.

45. Capital Bank AD v. Bulgaria, 49429/99, 24.11.2005, § 88.

ισχύει τόσο για την ανάκληση της σχετικής διοικητικής άδειας⁴⁶, όσο και για την άρνηση το πρώτον της χορήγησής της⁴⁷. Από τη μη χορήγηση ή ανάκληση διοικητικής άδειας κυκλοφορίας προϊόντων δημιουργείται επίσης διαφορά ως προς αστικά δικαιώματα⁴⁸. Τέλος, διαφορές ως προς αστικής φύσεως δικαιώματα δημιουργούνται και από την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων σε ελεύθερους επαγγελματίες, ιατρούς και δικηγόρους, ακόμη και αν αυτές είναι μικρής βαρύτητας (π.χ. επίπληξη)⁴⁹.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται επίσης ότι κατά κανόνα το άρθ. 6 § 1 βρίσκει εφαρμογή σε κοινωνικοασφαλιστικές διαφορές⁵⁰, όπως επίσης και στις δημοσιοϋπαλληλικές υποθέσεις, στο μέτρο που και αυτές έχουν περιουσιακό χαρακτήρα, συνδεόμενες με μισθούς και άλλες παροχές, οπότε εξομοιώνονται κατ' ουσίαν με τις «κοινές εργατικές διαφορές»⁵¹. Ανετράπη έτσι ο παλαιότερος, συσταλτικός, νομολογιακός κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο η ένταξη δημοσιοϋπαλληλικών διαφορών στις αμφισβητήσεις ως προς δικαιώματα αστικής φύσεως προϋπέθετε ότι ο προσφεύγων υπάλληλος δεν ασκούσε καθήκοντα που συνιστούσαν ενάσκηση δημόσιας εξουσίας⁵². Ως εκ τούτου, θεωρούνται πλέον καταρχήν ως αμφισβητήσεις περί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως όλες οι διαφορές που αναφύονται σε σχέση με τον διορισμό, την υπηρεσιακή κατάσταση, την απόλυση και τις πειθαρχικές διαδικασίες εις βάρος δημοσίων υπαλλήλων⁵³. Σε δημοσιοϋπαλληλικές διαφορές, η εφαρμογή του άρθ. 6 § 1 θα μπορούσε μόνο

46. König v. Germany, 6232/73, 28.6.1978, §§ 92-95 (Ολ.). Επίσης Kingsley v. the United Kingdom, 15605/97, 28.5.2002, § 34 [Ευρεία Σύνθεση]. Σε σχέση με διοικητική ακύρωση άδειας Benthem v. the Netherlands, 8848/80, 23.10.1985, §§ 34-36 (Ολ.).

47. Hornsby v. Ελλάδα, 18357/91, 19.3.1997, §§ 38-45. Kraska v. Switzerland, 13942/88, 19.4.1993, §§ 24-27. Για εγγραφή σε μητρώο ασκούμενων δικηγόρων de Moor v. Belgium, 16997/90, 23.6.1994, §§ 42-47.

48. Nowicky v. Austria, 34983/02, 24.2.2005, §§ 36-39.

49. Albert και Le Compte v. Belgium, 7299/75 και 7496/76, 10.2.1983, §§ 28-29 (Ολ.): από την ελληνική νομολογία βλ. ΣτΕ 2037/2011 και ΣτΕ (Ολ.) 189/2007, ΤοΣ 2007.891, παρατ. Κ. Γώγου.

50. Duclos v. France, 20940-2/92, 17.12.1996, § 53. Schuler-Zraggen v. Switzerland, 14518/89, 24.6.1993, § 46. Deumeland v. Germany, 9384/81, 29.5.1986, § 74 (Ολ.). Feldbrugge v. the Netherlands, 8562/79, 29.5.1986, §§ 36 επ. (Ολ.).

51. Baka v. Hungary, 20261/12, 23.6.2012, § 103 [Ευρεία Σύνθεση]. Eskelinen κ.λπ. v. Finland, 63235/00, 19.4.2007, § 71 [Ευρεία Σύνθεση].

52. Pellegrin v. France, 28541/95, 8.12.1999, §§ 64-67 [Ευρεία Σύνθεση]. Σχετικά Σαρμάς 2018: 440 επ.

53. Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 192. Φρε-βάνου v. Ελλάδα, 2683/12, 8.2.2019, § 32. Βαθάκος v. Ελλάδα, 20235/11, 28.6.2018, § 24. Baka v. Hungary, 20261/12, 23.6.2012, § 105 [Ευρεία Σύνθεση]. Bayer v. Germany, 8453/04, 16.7.2009, §§ 37-38.

Άρθρο 6 § 1

να παρακαμφθεί εάν το κράτος μέλος τεκμηριώνει ότι για τη συγκεκριμένη διαφορά δημοσίου υπαλλήλου ή λειτουργού έχει νομοθετικά αποκλεισθεί η πρόσβαση στη δικαιοσύνη και ότι ο αποκλεισμός αυτός δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος⁵⁴.

Αστικός χαρακτήρας αναγνωρίζεται επίσης στις διαφορές που αφορούν το μισθολογικό και υπηρεσιακό καθεστώς των δικαστικών λειτουργών, συμπεριλαμβανομένων των δικών σε σχέση με πειθαρχικές κυρώσεις εις βάρος τους⁵⁵. Ωστόσο, σύμφωνα με την ελληνική νομολογία, δεν εφαρμόζεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη σε περίπτωση προσβολής εκλογών για την ανάδειξη των τριμελών συμβουλίων διοίκησης των δικαστηρίων, διότι πρόκειται για εσωτερική υπόθεση της δικαστικής εξουσίας, η οποία δεν συνδέεται με δικαιώματα χρήζοντα δικαστικής προστασίας⁵⁶. Προβληματίζει εν προκειμένω ότι παρακάμπτονται τα δικαιώματα του μη εκλεγέντος δικαστή, ο οποίος αντιμετωπίζεται ως ευρισκόμενος εντός ιδιαίτερης εξουσιαστικής σχέσης.

Ακόμη, στις διαφορές ως προς αστικά δικαιώματα υπήχθησαν από τη νομολογία του ΕΔΔΑ αντιδικίες περιβαλλοντικού χαρακτήρα ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, ενόψει του κινδύνου που δημιουργείται από τις επίδικες εγκαταστάσεις για το δικαίωμα του τοπικού πληθυσμού σε υγιές περιβάλλον⁵⁷. Το δικαίωμα πρόσβασης σε διοικητικά έγγραφα και εν γένει στοιχεία θεωρήθηκε από το ΕΔΔΑ επίσης ως αστικής φύσεως⁵⁸.

Από την άλλη πλευρά, δεν θεωρούνται ως αμφισβητήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως οι φορολογικές και τελωνειακές διαφορές⁵⁹, υπό την επιφύλαξη ότι οι επιβληθείσες κυρώσεις ενδέχεται να συνιστούν μέτρα ποινικής φύσεως, οπότε οι συναφείς διαφορές υπάγονται εξ άλλου λόγου στο προστατευτικό πεδίο του άρθ. 6 § 1. Στις διαφορές σε σχέση με αστικά δικαιώματα δεν υπάγονται ακόμη οι αμφισβητήσεις ως προς το δικαίωμα αναγνώρισης ασύλου ή παραμονής αλλοδαπών στην εθνική επικράτεια⁶⁰. Ωστόσο, η ελληνική νομολο-

54. *Baka v. Hungary*, 20261/12, 23.6.2012, § 103 [Ευρεία Σύνθεση]- *Eskelinen et al. v. Finland*, 63235/00, 19.4.2007, § 71 [Ευρεία Σύνθεση].

55. *Baka v. Hungary*, 20261/12, 23.6.2012, § 104 [Ευρεία Σύνθεση].

56. ΣτΕ (ΟΛ) 1795/2011, ΕΔΔΔΔ 2011.945.

57. *Gorraiz Lizarraga v. Spain*, 62543/00, 27.4.2004, §§ 45 επ.- *Okyay κ.λπ. v. Turkey*, 36220/97, 12.7.2005, §§ 64-69.

58. *Roşianu v. Romania*, 27329/06, 24.6.2014, § 35- *Kenedi v. Hungary*, 31475/05, 26.5.2009, §§ 34-35.

59. *Ferrazzini v. Italy*, 44759/98, 12.7.2001, §§ 23-31 [Ευρεία Σύνθεση].

60. *Maaouia v. France*, 39652/98, 5.10.2000, §§ 35-38 [Ευρεία Σύνθεση]- *Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 162.

γία έχει εφαρμόσει τη σχολιαζόμενη διάταξη της ΕΣΔΑ και επί προσβολής διοικητικής απέλασης αλλοδαπού, δεχόμενη ότι η Σύμβαση επιβάλλει εν προκειμένω τη διασφάλιση της δυνατότητας του δικαστηρίου να κρίνει επί όλων των πραγματικών στοιχείων που αφορούν το βάσιμο του ασκηθέντος ένδικου βοηθήματος, κατά τρόπο ώστε η Διοίκηση να υποχρεούται να προσκομίσει στο δικαστήριο τα απόρρητα έγγραφα των οποίων έκανε χρήση⁶¹.

Τέλος, εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ ως αμιγώς δημοσίου δικαίου οι εκλογικές διαφορές, οι οποίες άπτονται πολιτικών –και όχι αστικών– δικαιωμάτων⁶². Αντίστοιχα, έχει γίνει δεκτό από τη νομολογία ΣτΕ ότι το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ δεν βρίσκει εφαρμογή στις διαφορές ως προς την εκλογή των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης⁶³.

2.3 Κατηγορίες ποινικής φύσεως

Εναλλακτικά, μια υπόθεση εμπίπτει στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ όταν αφορά σε «κατηγορίες ποινικής φύσεως». Το εγγυητικό περιεχόμενο της διάταξης καθίσταται ενεργό ήδη με την απαγγελία της κατηγορίας⁶⁴, ήτοι από το χρονικό σημείο στο οποίο αρμόδια δημόσια αρχή ενημερώνει επίσημα ορισμένο πρόσωπο ότι του αποδίδεται συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη⁶⁵. Η ύπαρξη κατηγορίας δεν συνδέεται κατ' ανάγκη με πανηγυρική κρατική πράξη, αλλά μπορεί να συνάγεται και από υλικές ενέργειες τις οποίες διενεργεί η κατηγορούσα αρχή εις βάρος του προσώπου⁶⁶, όπως η διενέργεια κατ' οίκον έρευνας ή η σύλληψή του⁶⁷. Η απλή υποβολή μήνυσης όμως δεν αρκεί, εάν η υπόθεση τεθεί στο αρχείο και δεν ακολουθήσουν ανακριτικές πράξεις εις βάρος του προσφεύγοντα⁶⁸. Επίσης, στην ποινική διαδικασία δεν εντάσσονται τυχόν προηγηθείσες διοικητικές έρευνες της υπόθεσης, εφόσον όμως δεν περιέχουν κρίση ως προς την ποινική κατηγορία⁶⁹. Η προστασία του προσώπου διαρκεί δε καθ' όλη

61. ΣτΕ 3631/2002 (7 μ.).

62. Φιλίνη v. Ελλάδα, 30244/11, 6.5.2014, §§ 10-11 (ως προς το παραδεκτό)- Hajili v. Azerbaijan, 6984/06, 10.1.2012, § 63- Communist Party of Russia κ.λπ. v. Russia, 29400/05, 19.6.2012, § 143- Cherepkov v. Russia, 51501/99, 25.1.2000 (ως προς το παραδεκτό).

63. ΣτΕ 819/2010.

64. Pedersen και Baadsgaard v. Denmark, 49017/99, 17.12.2004, § 44 [Ευρεία Σύνθεση]- Wemhoff v. Germany, 2122/64, 27.6.1968, § 19.

65. Deweer v. Belgium, 6903/75, 27.2.1980, § 46.

66. Pedersen και Baadsgaard v. Denmark, 49017/99, 17.12.2004, § 44 [Ευρεία Σύνθεση]- *Prowein/Peukert (-Peukert)* 2009: 164.

67. *Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König)* 2017: 205.

68. Eckle v. Germany, 8130/78, 15.7.1982, § 74.

69. Saunders v. the United Kingdom, 19187/91, 17.12.1996, §§ 108-110 [Ευρεία Σύνθεση].

τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένου του τυχόν σταδίου οριστικής επιμέτρησης των ποινών, καθώς και της κατ' έφεση δίκης⁷⁰.

Ωστόσο, η κρίση των αρμοδίων αρχών ως προς την πρόωγη απόλυση του προσφεύγοντα (ή την ανάκλησή της) εκφεύγει του προστατευτικού πεδίου του άρθρ. 6 § 1 ΕΣΔΑ⁷¹, όπως άλλωστε και η δικαστική κρίση περί του τόπου και τρόπου έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής (η οποία ενδέχεται όμως να εμπίπτει στην αστική συνιστώσα του άρθρ. 6 § 1)⁷². Κατ' εξαίρεση, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των εγγυήσεων της Σύμβασης περίπτωση στην οποία ο αλλοδαπός προσφεύγων συνήνεσε στην απώλεια δικονομικών δικαιωμάτων του ενόψει υπόσχεσης της κατηγορούσας αρχής ότι θα εξέτιε την ποινή στη χώρα καταγωγής του⁷³. Αποτελεί, τέλος, αντικείμενο αμφισβήτησης κατά πόσον δικαστικές διαδικασίες με αντικείμενο την προσωρινή κράτηση υπόπτου (ή τη διακοπή της) εμπίπτουν στο εγγυητικό πεδίο του άρθρ. 6 § 1, δεδομένου ότι δεν κατατείνουν ευθέως σε κρίση επί ποινικής κατηγορίας⁷⁴.

Η έννοια της κατηγορίας ποινικής φύσεως προϋποθέτει πράξη ή παράλειψη η οποία επαπειλείται με κυρωτικό μέτρο που χαρακτηρίζεται ως ποινικό. Και στην περίπτωση αυτή, του κυρωτικού μέτρου «ποινικής φύσεως», έχουμε μια έννοια που ερμηνεύεται αυτόνομα στο δίκαιο της ΕΣΔΑ, με βάση ίδια κριτήρια της εν λόγω διεθνούς δικαιοταξίας και χωρίς δέσμευση από το χαρακτηρισμό του εθνικού νομοθέτη⁷⁵. Έτσι, στο δίκαιο της ΕΣΔΑ μπορεί να συνιστά «ποινική κύρωση» ένα μέτρο το οποίο κατά την εθνική νομοθεσία εντάσσεται στην ύλη του διοικητικού δικαίου (π.χ. η επιβολή διοικητικού προστίμου για παράβαση της φορολογικής ή της τελωνειακής νομοθεσίας). Με την αυτόνομη ερμηνεία της έννοιας της «κατηγορίας ποινικής φύσεως» το ΕΔΔΑ επιδιώκει να αποτρέψει το ενδεχόμενο καταστρατήγησης από τα συμβαλλόμενα κράτη των εγγυήσεων που παρέχει η Σύμβαση στο πεδίο του ποινικού δικαίου, μέσω της ένταξης διαδικασιών που έχουν κατ' ουσίαν ποινικά χαρα-

70. *T. v. the United Kingdom*, 24724/94, 16.12.1999, §§ 108-110 [Ευρεία Σύνθεση]- *Eckle v. Germany*, 8130/78, 15.7.1982, §§ 76-77.

71. *Ganusauskas v. Lithuania*, 47922/99, 7.9.1999 (επί του παραδεκτού).

72. *Ganci v. Italy*, 41576/98, 30.10.2003, §§ 22-26- *Smith v. the Netherlands*, 27801/05, 1.4.2010, § 39.

73. *Smith v. the Netherlands*, 27801/05, 1.4.2010, § 40.

74. Βλ. *Neumeister v. Austria*, 1936/63, 27.6.1968, § 23- με βάση την απόφαση αυτή αρνητικός ως προς την εφαρμογή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη ο *Meyer, Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 169, καταρχήν θετικοί όμως οι *Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König)* 2017: 200.

75. *Πρεβεδούρου* 2012: 104- *Μουστάκας* 2018: 133- *Σισιλιάνος* 2017: 244- *Janosevic v. Sweden*, 34619/97, 23.7.2002, § 65.

κτηριστικά σε άλλους κλάδους του δικαίου⁷⁶.

Τα κύρια προβλήματα νομικής υπαγωγής στην έννοια των κατηγοριών ποινικής φύσεως στο άρθ. 6 της ΕΣΔΑ εγέρθηκαν σε σχέση με κυρώσεις οι οποίες επιβάλλονται από διοικητικές αρχές, ωστόσο, ενόψει της αυξημένης βαρύτητάς τους, προσεγγίζουν το ποινικό πεδίο. Στην περίπτωση αυτή η νομολογία του ΕΔΔΑ τείνει στην ευρεία διαστολή του πεδίου εφαρμογής του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη.

Τα αυτόνομα κριτήρια της Σύμβασης αποτυπώθηκαν συστηματικά και κατά διδακτικό τρόπο στην απόφαση Engel κατά Ολλανδίας⁷⁷, αποκαλούνται δε συνήθως «κριτήρια Engel». Αξιοσημείωτο είναι ότι ακριβώς τα ίδια κριτήρια δέχθηκε και η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) ως προς τον ποινικό χαρακτήρα μιας διαδικασίας επιβολής κυρώσεων στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου⁷⁸. Επισημαίνεται ότι ο χαρακτηρισμός βάσει των κριτηρίων Engel οδηγεί στην εφαρμογή όχι μόνο του γενικού κανόνα της § 1, αλλά και των ειδικότερων εγγυήσεων σε ποινικές διαδικασίες, τις οποίες προβλέπουν οι §§ 2 και 3 του άρθ. 6 ΕΣΔΑ⁷⁹, καθώς και το άρθ. 4 § 1 του 7ου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης (αρχή *ne bis in idem*)⁸⁰.

Τα κριτήρια της απόφασης Engel είναι τρία, σημειώνεται δε ότι έχουν ενδεικτικό χαρακτήρα, χρησιμεύουν δηλαδή ως ενδείξεις του ποινικού χαρακτήρα ορισμένου μέτρου. Γι' αυτόν δε τον λόγο, σύμφωνα με πάγια νομολογία, η συνδρομή τους εξετάζεται διαζευκτικά· δεν απαιτείται δηλαδή να συντρέχουν σωρευτικά και τα τρία, προκειμένου να υπαχθεί ορισμένη κυρωτική διαδικασία στο πεδίο εφαρμογής του άρθ. 6⁸¹. Για την κατάφαση του ποινικού χαρακτήρα μιας κυρωτικής διαδικασίας αρκεί η πλήρωση έστω και ενός κριτηρίου της νομολογίας Engel: φυσικά, η διαπίστωση ότι περισσότερα του ενός κριτήρια συντρέχουν ενδυναμώνει την πεποίθηση του δικαστή ως προς τον ποινικό χαρακτήρα ορισμένης διαδικασίας⁸². Δεν αποκλείεται η εξαγωγή κρίσης κατόπιν συνολικής (δηλαδή σωρευτικής) εκτίμησης περισσότερων κριτηρίων, όταν κανένα από τα εφαρμο-

76. Öztürk v. Germany, 8544/79, 21.2.1984, § 49 (Ολ.)· Frowein/Peukert (-Peukert) 2009: 158· Δημητρακόπουλος 2014: 48· Πρεβεδούρου 2015: 524.

77. 5100/71, 8.6.1976, §§ 80 επ. (Ολ.). Επ' αυτών Χρυσανθάκης ΘΠΔΔ 2017: 402 επ. και αναλυτικά Δημητρακόπουλος 2014: 48 επ.· Μουστάκας 2018: 133 επ.

78. C-617/10, Akerberg Fransson, ECLI: EU: C: 617: 105, §§ 34-36.

79. Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 164.

80. Βλ. Καπετάνιος κ.λπ. v. Ελλάδα, 3453/12, 42941/12, 9028/13, 30.4.2015, §§ 65 επ.

81. Ενδεικτικά: Ezeh and Connors v. the United Kingdom, 39665/98 και 40086/98, 9.10.2003,

¶ 86 [Ευρεία Σύνθεση]· Ziliberg v. Moldova, 61821/00, 1.2.2005, § 31.

82. Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006, § 31 [Ευρεία Σύνθεση]· Lauko v. Slovakia, 26138/95, ¶ 4 1998, § 57.

ζομένα κριτήρια μόνο του δεν κρίνεται ως καθοριστικής σημασίας⁸³. Το ΕΔΔΑ δεν φαίνεται να ακολουθεί κάποια αυστηρή τυπολογία ως προς την ένταση του ελέγχου κάθε ενός κριτηρίου, αλλά καταλήγει σε συμπεράσματα σταθμίζοντας τα ειδικότερα χαρακτηριστικά κάθε περίπτωσης, λαμβάνει δε υπόψη και τα ισχύοντα σε λοιπά κράτη μέλη της Σύμβασης⁸⁴. Έτσι, όχι σπάνια καταλήγει στην άποψη ότι μια διαδικασία είναι «ποινικής φύσεως», βασιζόμενο αποκλειστικά σε ένα μόνο κριτήριο, λ.χ. στο ύψος και τη βαρύτητα της επαπειλούμενης κύρωσης⁸⁵.

Τα κριτήρια της νομολογίας Engel είναι τα εξής:

α) Ο χαρακτηρισμός της παράβασης στο εθνικό δίκαιο ως ποινικής. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου λαμβάνει μεν υπόψη την οριοθέτηση των ποινικών κυρώσεων στο εθνικό δίκαιο, ωστόσο απλώς συνεκτιμά την κατάταξη του εθνικού δικαίου, χωρίς να της αποδίδει αποφασιστική σημασία όταν είναι αρνητική για τον ποινικό χαρακτήρα ορισμένης κύρωσης⁸⁶. Με άλλες λέξεις: Εφόσον η εθνική νομοθεσία του συμβαλλόμενου κράτους εντάσσει ορισμένη διαδικασία επιβολής κυρώσεων στην κατηγορία του ποινικού δικαίου, τότε το Δικαστήριο θα ακολουθήσει άνευ ετέρου αυτόν τον χαρακτηρισμό, χωρίς να απαιτείται η εξέταση των λοιπών κριτηρίων⁸⁷, ενώ εάν το εθνικό δίκαιο δεν χαρακτηρίζει την παράβαση ως ποινική το ΕΔΔΑ θα προχωρήσει στην εξέταση και των λοιπών κριτηρίων⁸⁸.

β) Η «αληθινή φύση» της εξεταζόμενης παράβασης είναι το δεύτερο κριτήριο της νομολογίας Engel⁸⁹. Στο πλαίσιο του κριτηρίου αυτού ελέγχεται καταρχάς αν η διάταξη που προβλέπει την εξεταζόμενη παράβαση απευθύνεται στο σύνολο των πολιτών, έχοντας έτσι γενικότερο χαρακτήρα, και όχι σε μια συγκεκριμένη ομάδα προσώπων που τελούν υπό ειδικό καθεστώς (δημόσιοι υπάλληλοι, επαγγελματίες κ.λπ.), οπότε έχουμε κατ' ουσίαν πειθαρχικού χαρακτήρα μέτρο⁹⁰. Περαιτέρω, σε ένα δεύτερο επίπεδο, αλλά στο πλαίσιο του ίδιου κριτηρίου, το ΕΔΔΑ ελέγχει τον σκοπό της κύρωσης που προβλέπεται από τη διάταξη που ορι-

83. Ziliberg v. Moldova, 61821/00, 1.2.2005, § 31· Bendenoun v. France, 12547/86, 24.2.1994 § 47.

84. Öztürk v. Germany, 8544/79, 21.2.1984, § 53 (Ολ.).

85. Γαρυφάλου AEBE v. Ελλάδος, 18996/91, 24.9.1997, § 33.

86. Benham v. the United Kingdom, 19380/92, 10.6.1996, § 56 [Ευρεία Σύνθεση]· Engel v. the Netherlands, 5100/71, 8.6.1976, § 82.

87. Σαρμάς 2018: 69· Βογιατζής ΘΠΔΔ 2015:535· Σισιλιάνος 2017: 244· πρβλ. ωστόσο Δημητριάδης 2014: 49 (στην υποσημ. 4).

88. Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 165.

89. Σισιλιάνος 2017: 245· Frowein/Peukert (-Peukert) 2009: 158.

90. Δημητριάδης 2014: 49-50· Öztürk v. Germany, 8544/79, 21.2.1984, § 53 (Ολ.)· Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006, § 38 [Ευρεία Σύνθεση]· Maresti v. Croatia, 55759/07, 25.6.2009, § 51.

ζει την παράβαση⁹¹. Συγκεκριμένα, λαμβάνεται υπόψη αν η προβλεπόμενη κύρωση έχει τιμωρητικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου τίθεται προς γενική αποτροπή τέλεσης της παράβασης ή αν το δυσμενές μέτρο έχει χαρακτήρα αποζημιωτικό και τίθεται προς αποκατάσταση ορισμένης βλάβης. Στην πρώτη περίπτωση γίνεται δεκτός ο ποινικός χαρακτήρας της κύρωσης, ενώ στη δεύτερη όχι⁹². Εξάλλου, γίνεται δεκτό ότι μια παράβαση εντάσσεται στο ποινικό δίκαιο, όταν η σχετική διάταξη προστατεύει υπέρτερα έννομα αγαθά του κοινωνικού συνόλου, τα οποία κατά κανόνα υπηρετούν οι κανόνες του ποινικού δικαίου⁹³.

γ) Το τρίτο κριτήριο είναι η φύση και η βαρύτητα της προβλεπόμενης ποινής. Το κριτήριο αυτό περιλαμβάνει σταθμίσεις που αφορούν την ποινή που επαπειλείται ως έννομη συνέπεια της ελεγχόμενης παράβασης και σχετίζονται κυρίως με το ύψος και τη σοβαρότητα της προβλεπόμενης ποινής. Εάν η ποινή υπερβαίνει ορισμένη ελάχιστη βαρύτητα, η οποία δεν καθορίζεται από τη νομολογία με γενικό τρόπο, αλλά κρίνεται *ad hoc* για κάθε περίπτωση, καταρχήν ενδείκνυται η υπαγωγή της υπόθεσης στο ποινικό δίκαιο⁹⁴. Πρέπει δε να τονιστεί ότι για το ΕΔΔΑ κρίσιμη είναι η βαρύτερη δυνατή ποινή που επαπειλείται από τον νόμο για ορισμένη παράβαση και όχι αυτή που πραγματικά επιβλήθηκε⁹⁵. Οι κυρώσεις που συνεπάγονται στέρηση της ελευθερίας οδηγούν γενικά στον ποινικό χαρακτήρισμό, ακόμη και όταν δεν έχουν επιβληθεί στην κρινόμενη υπόθεση, αλλά προβλέπονται γενικά στον νόμο⁹⁶. Προκειμένου για χρηματικές ποινές και πρόστιμα, τα όρια δεν είναι σαφή, η νομολογία φαίνεται δε να γνωρίζει μεταπτώσεις και να χαρακτηρίζεται από περιπτώσιολογία⁹⁷. Σε βαρύτερες χρηματικές κυρώσεις, η πιθανότητα μετατροπής σε ποινή στερητική της ελευθερίας αξιολογείται

⁹¹ Δημητρακόπουλος 2014: 51.

⁹² Menarini Diagnostics v. Italy, 43509/08, 27.9.2011, § 40· Jussila v. Finland, 73053/01, 11.11.2006, § 38 [Ευρεία Σύμβαση]· Janosevic v. Sweden, 34619/97, 23.7.2002, § 68· Bendenoun v. France, 12547/86, 24.2.1994, § 47.

⁹³ Menarini Diagnostics v. Italy, 43509/08, 27.9.2011, § 40· Zolotukhin v. Russia, 14939/03, 10.7.2009, § 55 [Ευρεία Σύμβαση]· Maresti v. Croatia, 55759/07, 25.6.2009, § 59.

⁹⁴ Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 165.

⁹⁵ Σισιλιάνος 2017: 246· Demicoli v. Malta, 13057/87, 27.8.1981, § 34· Maresti v. Croatia, 55759/07, 25.6.2009, § 59.

⁹⁶ Δημητρακόπουλος 2014: 51· Σαρμάς 2018: 71· Σισιλιάνος 2017: 246· Meyer-Ladewig/Nettelshaus/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 203· Campbell και Fell κ.λπ. v. the United Kingdom, 7819/77 και 7878/77, 28.6.1984, §§ 72-73, προκειμένου για πειθαρχικό μέτρο σε φυλακισμένο, το οποίο συνεπάγεται κατ' ουσίαν παράταση της φυλάκισης. Επίσης Ezeah and Connors v. the United Kingdom, 39665/98 και 40086/98, 9.10.2003, §§ 120-130 [Ευρεία Σύμβαση].

⁹⁷ Κριτικά Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 166.

προς την κατεύθυνση της ποινικής κύρωσης⁹⁸. Στην υπόθεση Γαρυφάλλου κρίθηκε, αντίστοιχα, ότι πρόστιμο ύψους 500.000 δραχμών (έτους 1986) για παράνομη εισαγωγή συνιστούσε ποινικού χαρακτήρα μέτρο, δεδομένου ότι κατά νόμο προβλεπόταν πρόστιμο μέχρι το τριπλάσιο ύψος της αξίας των παρανόμως εισαγομένων προϊόντων, κατάσχεση των προϊόντων και δυνατότητα στέρησης της ελευθερίας μέχρι ένα έτος⁹⁹. Συνολικά, το κριτήριο της βαρύτητας της ποινής, το οποίο σε κάποιες περιπτώσεις είναι κρίσιμο, οδηγεί σε μια περιπτωσιολογία που χαρακτηρίζεται περισσότερο από εμπειρισμό και λιγότερο από παγιωμένα νομικά κριτήρια, εκτίθεται δε αντίστοιχα σε σοβαρή κριτική εκ μέρους της επιστήμης¹⁰⁰.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται λοιπόν ότι το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ εφαρμόζεται και σε κυρώσεις που δεν φέρουν ουσιώδες κοινωνικό στίγμα και δεν ανήκουν στις παραδοσιακές κατηγορίες του ποινικού δικαίου, αλλά συνιστούν διοικητικές ποινές μείζονος βαρύτητας, πρόστιμα λαθρεμπορίας, κυρώσεις που επιβάλλονται χάριν της προάσπισης του ελεύθερου ανταγωνισμού και άλλα διοικητικά μέτρα¹⁰¹. Σε τέτοιες περιπτώσεις όμως, οι οποίες δεν υπάγονται «στον σκληρό πυρήνα του ποινικού δικαίου», το Δικαστήριο επιφυλάσσει να μην εφαρμόζει τις εγγυήσεις του άρθ. 6 με την πλήρη τους αυστηρότητα¹⁰², χωρίς το εύρος της επιφύλαξης αυτής να έχει ακόμη προσδιοριστεί με σαφήνεια¹⁰³.

Η νομολογία Engel έχει ιδιαίτερη σημασία για το ελληνικό δίκαιο των διοικητικών κυρώσεων για παραβάσεις σε τελωνειακές και φορολογικές υποθέσεις, όπου ο νομοθέτης –παραδοσιακά– προβλέπει εξοντωτικού ύψους πρόστιμα. Ακολουθώντας πλέον μια σειρά από αποφάσεις του ΕΔΔΑ¹⁰⁴, πάγια νομολογία του ΣτΕ δέχεται τον ποινικό (υπό την έννοια της ΕΣΔΑ) χαρακτήρα των πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας¹⁰⁵. Επίσης ποινικό χαρακτήρα έγινε δεκτό ότι έχουν

98. Δημητρακόπουλος 2014: 53.

99. Γαρυφάλλου ΑΕΒΕ v. Ελλάδας, 18996/91, 24.9.1997, § 34.

100. Βλ. Frowein/Peukert (-Peukert) 2009: 166. Κριτικός και ο Δημητρακόπουλος 2014: 54 ως προς τον συσχετισμό της βαρύτητας της κύρωσης με την προσωπική κατάσταση του προσφεύγοντος.

101. Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006, § 43 [Ευρεία Σύνθεση].

102. Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006, § 43 [Ευρεία Σύνθεση]. Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 204.

103. Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 166.

104. Μαμιδάκης v. Ελλάδας, 35533/04, 11.1.2007, § 21· Σισμανίδης και Σιταρίδης v. Ελλάδας, 66602/09 και 71879/12, 9.6.2016, §§ 31-35.

105. ΣτΕ 689/2009, Αρμ 2009, 1440· έκτοτε επίσης ΣτΕ 1102-1104/2018, 951/2018, 2987/2017, 680/2017, 167-169/2017 κ.ά.

υψηλά πρόστιμα που επιβάλλει η Α.Δ.Α.Ε.¹⁰⁶. Τα φορολογικά, εν γένει, πρόστιμα¹⁰⁷ εμπίπτουν σύμφωνα με το ΕΔΔΑ στις ποινικού χαρακτήρα διαδικασίες κατά το άρθ. 6 § 1, εφόσον όμως έχουν κυρωτικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα και δεν αποζημιώνουν απλώς για τον διαφυγόντα φόρο ή δασμό¹⁰⁸.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει ακόμη δεχθεί τον ποινικό χαρακτήρα των προστίμων που επιβάλλουν στις επιχειρήσεις οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού¹⁰⁹ και ελέγχου της κεφαλαιαγοράς¹¹⁰, καθώς και των ποινών που επιβάλλονται εξαιτίας παραβάσεων των κανόνων οδικής κυκλοφορίας¹¹¹ (δεν περιλαμβάνεται όμως σε αυτές η προσωρινή ανάκληση της άδειας οδήγησης ως διοικητικό μέτρο ασφάλειας της οδικής κυκλοφορίας¹¹²)¹¹³. Επίσης ποινικό χαρακτήρα έχουν τα πρόστιμα που επιβάλλονται στους εργοδότες λόγω μη τήρησης των υποχρεώσεων που επιβάλλει η ασφαλιστική νομοθεσία¹¹⁴. Αντιθέτως, η διοικητική απέλαση αλλοδαπού λόγω του χαρακτήρα της ως προληπτικού μέτρου προστασίας της δημόσιας τάξης δεν θεωρείται ως ποινικό μέτρο, ακόμη και όταν λαμβάνεται στο πλαίσιο ποινικής δίκης¹¹⁵. Επίσης, τα πειθαρχικά μέτρα εντός της δημόσιας υπηρεσίας, συμπεριλαμβανομένων των Ενόπλων Δυνάμεων, κατά γενικό κανόνα δεν υπάγονται στις ποινικές διαδικασίες, διότι αφορούν συγκεκριμένες, μόνον, κατηγορίες προσώπων¹¹⁶, με την εξαίρεση των μέτρων τάξεως που επιβάλλονται

106. ΣτΕ 1172/2017, 1361/2013 (7μ.), ΣτΕ 3319/2010 (Ολ.) ΘΠΔΔ 2010.1162=ΕΔΔΔ 2010.961. Για τον ποινικό, υπό την έννοια των κριτηρίων Engel παραβάσεων του τελωνειακού και φορολογικού δικαίου βλ. Παυλίδου 2014: 63 και Δημητρακόπουλος 2014: 55.

107. Ειδικά σε σχέση με τα φορολογικά πρόστιμα, η νομολογία φαίνεται να δέχεται την ποινική τους φύση ακόμη και όταν είναι χαμηλού ύψους: Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006, § 38 [Ευρεία Σύνθεση]. Δημητρακόπουλος 2014: 55· Θεοχάρη/Μπουλταδάκη ΘΠΔΔ 2019: 1137· Σαρμάς 2018: 433.

108. Janosevic v. Sweden, 34619/97, 23.7.2002, § 68· Bendenoun v. France, 12547/86, 24.2.1994, § 47· Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 167.

109. Menarini Diagnostics v. Italy, 43509/08, 27.9.2011, § 44.

110. Vernes v. France, 30183/06, 20.1.2011, §§ 25-28· Didier v. France, 58188/00, 27.8.2002, 3 (επί του παραδεκτού).

111. Malige v. France, 27812/95, 23.9.1998, §§ 34-40· Lutz v. Germany, 9912/82, 25.8.1987, §§ 51 επ. (Ολ.).

112. Escoubet v. Belgium, 26780/95, 28.10.1999, §§ 33-39 [Ευρεία Σύνθεση].

113. Για έναν κατάλογο διοικητικών κυρώσεων που κρίθηκαν ως ποινικής φύσης βλ. Δημητρακόπουλο 2014: 57.

114. Τσιουλή v. Ελλάδα, 36169/10, 9.1.2014, §§ 14-15.

115. Mamatkulon και Askarov v. Turkey, 46827/99 και 46951/99, 4.2.2005, § 82 [Ευρεία Σύνθεση]. Penafiel Salgado v. France, 65964/01, 16.4.2002 (επί του παραδεκτού)· Maaouia v. France, 39652/98, § 10.2000, § 39 [Ευρεία Σύνθεση].

116. Σισιλιάνος 2017: 245· Μουστάκας 2018: 140 επ.· Βογιατζής ΘΠΔΔ 2015.535· Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 167.

σε φυλακισμένους και συνεπάγονται περαιτέρω χρόνο στέρησης της ελευθερίας¹¹⁷. Δεν έχουν ποινικό χαρακτήρα ούτε οι πειθαρχικές ποινές σε μέλη επαγγελματικών συλλόγων¹¹⁸. Εφόσον, πάντως, τα πειθαρχικά μέτρα δεν καταλαμβάνονται από την ποινική συνιστώσα του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη, σε κάθε περίπτωση εμπίπτουν στις διαφορές ως προς αστικά δικαιώματα¹¹⁹.

3. Οι επί μέρους εγγυήσεις του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ

3.1 Πρόσβαση σε δικαστική προστασία

3.1.1 Ο κεντρικός κανόνας

Η κεντρική δικαιοκρατική εγγύηση του άρθ. 6 § 1 της ΕΣΔΑ συνίσταται στο δικαίωμα κάθε προσώπου να εισάγει την υπόθεσή του σε κρίση από πρωτοβάθμιο δικαστήριο¹²⁰, να χρησιμοποιεί δηλαδή ένα ένδικο βοήθημα το οποίο προστατεύει αποτελεσματικά τα δικαιώματα που του αναγνωρίζει το δίκαιο¹²¹. Έτσι, στην υπόθεση Φίλης κατά Ελλάδας κρίθηκε ότι η ρύθμιση του Β.Δ. 30/1956, η οποία προέβλεπε ότι οι μηχανικοί δεν μπορούσαν να ασκήσουν οι ίδιοι ένδικα βοηθήματα προς διεκδίκηση οφειλόμενων αμοιβών, αλλά μόνον το ΤΕΕ μπορούσε να προσφύγει για λογαριασμό τους στη δικαιοσύνη, παραβίαζε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹²². Αντίστοιχα, το δικαστήριο πρέπει να έχει εξουσία πραγματικής και νομικής εξέτασης της υπόθεσης, ο δε διάδικος έχει αξίωση για την έκδοση νομικά δεσμευτικής απόφασης επί της ουσίας της διαφοράς¹²³.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου αναγνωρίζει συναφώς ότι πρόκειται για την κατ' εξοχήν εγγύηση του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ, η οποία οφείλει να μην είναι απλώς θεωρητική, αλλά να έχει πρακτικό περιεχόμενο και ουσιαστικό αντίκρουσμα¹²⁴. Γύρω από αυτό το κεντρικό δικαίωμα, της πρόσβασης σε δικαστική προστασία,

117. *Ezeh and Connors v. United Kingdom*, 39665/98 και 40086/98, 9.10.2003, §§ 120-130 [Ευρεία Σύμβαση]. *Campbell and Fell κ.λπ. v. the United Kingdom*, 7819/77 και 7878/77, 28.6.1984, §§ 72-73.

118. *Müller-Hartburg v. Austria*, 47195/06, § 45· *Βογιατζής* ΘΠΔΔ 2015.535.

119. *Δαμηλάκος v. Ελλάδα*, 13320/03, 30.3.2006, §§ 16-17· *Σαρμάς* 2018: 442· *Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König)* 2017: 202.

120. Διδακτικά η απόφαση *Golder v. the United Kingdom*, 4451/70, 21.2.1975, §§ 35-36 (Ολ.)· *Σιαλιάνος* 2017: 249· *Frowein/Peukert (-Peukert)* 2009: 166-167.

121. *Hornsby v. Ελλάδα*, 18357/91, 19.3.1997, § 40· *Al Dulami and Montana Management v. Switzerland*, 5809/08, 21.6.2016, § 126 [Ευρεία Σύμβαση].

122. *Φίλης v. Ελλάδα*, 12750/87, 13780/88, 14003/88, 27.8.1991, §§ 64-65.

123. *Ramadhi v. Albania*, 38222/02, 13.11.2007, § 46· *Multiplex v. Croatia*, 58112/00, 10.7.2003, § 45· *Kutić v. Croatia*, 48778/99, 1.3.2002, § 25.

124. *Waite και Kennedy v. Germany*, 26083/94, 18.2.1999, § 67 [Ευρεία Σύμβαση].

αναπτύσσεται πληθώρα δευτερευουσών εγγυήσεων που το συνοδεύουν και οι οποίες προσδιορίζουν κρίσιμα επιμέρους χαρακτηριστικά του δικαστηρίου, της διαδικασίας και της απόφασης που αυτό θα λάβει. Τμήμα του δικαιώματος σε δικαστική προστασία θεωρείται ότι αποτελεί ακόμη και η αρχή της ασφάλειας δικαίου, η οποία δεν προστατεύει μεν τους διαδίκους από την αλλαγή της νομολογίας ή από αντιφατικές νομολογιακές λύσεις, επιβάλλει όμως την ύπαρξη αποτελεσματικών μηχανισμών επίλυσης αντιθέσεων ανάμεσα σε διαφορετικούς δικαιοδοτικούς σχηματισμούς· κρίθηκε έτσι ότι παραβιάζεται το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ σε πρόσφατη ελληνική υπόθεση, στην οποία το ΕΔΔΑ διαπίστωσε αντίθεση μεταξύ αποφάσεων του Δ' και Ε' Τμήματος ΣτΕ, παρά την προηγούμενη απόφαση της Ολομέλειας στην ίδια υπόθεση¹²⁵.

Τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να προβλέψουν στη νομοθεσία τους ένδικα μέσα κατά δικαστικών αποφάσεων ή να εγκαθιδρύσουν δευτεροβάθμια ή ακυρωτικά δικαστήρια, σε περίπτωση όμως που προβλέπουν δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας ή ακυρωτικό έλεγχο οι εγγυήσεις του άρθ. 6 ΕΣΔΑ βρίσκουν εφαρμογή και στα στάδια αυτά¹²⁶. Αυτό σημαίνει λ.χ. ότι το δευτεροβάθμιο ή αναιρετικό δικαστήριο οφείλει να έχει την εξουσία, σε περίπτωση που γίνει δεκτό το ένδικο μέσο, να ακυρώσει την προσβαλλόμενη απόφαση και είτε να κρίνει το ίδιο τη διαφορά, είτε να αναπέμψει στο αρμόδιο όργανο¹²⁷.

Στην περίπτωση οικονομικά αδύναμων διαδίκων, η αποτελεσματική χρήση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας μπορεί να προϋποθέτει την κρατική οικονομική συνδρομή, η οποία λαμβάνει τη μορφή που επιλέγουν τα κράτη μέλη, ενδεχομένως ως ευεργέτημα πενίας, χωρίς να αρκεί η απαλλαγή του διαδίκου από την υποχρέωση παράστασης με δικηγόρο¹²⁸. Προκειμένου για αστικές διαφορές, το Δικαστήριο παρατηρεί πάντως ότι –εν διακρίσει προς τις ποινικές υποθέσεις– η Σύμβαση δεν απαιτεί κατ' ανάγκη τη γενική παροχή δωρεάν νομικής συνδρομής, όπως προκύπτει από την αντιπαραβολή της 3ης προς την 1η § του άρθ. 6 ΕΣΔΑ¹²⁹. Στις αστικές υποθέσεις τα κράτη μέλη μπορούν να εξαρτούν την παροχή οικονομικής συνδρομής από κριτήρια όπως το είδος της διαφοράς, η πολυπλοκότητα

125. *Siné Tsaggaráκης v. Ελλάδα*, 17257/13, 7.10.2019, §§ 48–60.

126. *Chatellier v. France*, 34658/07, 31.3.2011, § 35· *Ευσταθίου κ.λπ. v. Ελλάδα*, 36998/02, 27.7.2006, § 25· *Μπουλουγούρας v. Ελλάδα*, 66294/01, 27.5.2004, § 22· *Delcourt v. Belgium*, 3609/65, 17.1.1970, § 25.

127. *Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal*, 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018, § 104 [Ευρεία Σύνθεση].

128. *Airey v. Ireland*, 6289/73, 9.10.1979, §§ 24, 26.

129. *Staroszczyk v. Poland*, 59519/00, 22.3.2007, § 127.

της υπόθεσης από απόψεως ουσιαστικού δικαίου και διαδικασίας, οι πιθανότητες ευδοκίμησης του ενδίκου βοηθήματος ή μέσου, η σημασία της υπόθεσης για τους διαδίκους και η ικανότητά τους να εκπροσωπήσουν τον εαυτό τους¹³⁰. Τα κράτη μέλη έχουν εν προκειμένω ένα πεδίο διακριτικής ευχέρειας ως προς τα μέτρα που δύνανται να λάβουν, τα οποία περιλαμβάνουν εκτός από την παροχή ευεργετήματος πενίας και άλλες δυνατότητες, όπως η απλοποίηση των δικονομικών κανόνων¹³¹. Σε κάθε περίπτωση, εφόσον προβλέπεται ευεργετήμα πενίας, η απόρριψη του σχετικού αιτήματος πρέπει να είναι αιτιολογημένη¹³².

3.1.2 Το πρόβλημα των δικαιοδοτικών ασυλιών

Τα κράτη μέλη δεν επιτρέπεται να απαγορεύουν τον δικαστικό έλεγχο νομιμότητας των διοικητικών πράξεων, ούτε να αποκλείουν από τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων τους κατηγορίες αστικών αξιώσεων ή να δημιουργούν ευρείες ασυλίες προσώπων¹³³. Ουσιαστικά προβλήματα προέκυψαν εν προκειμένω ως προς την ασυλία, της οποίας απολαύουν ενώπιον του εθνικού δικαστή τα ξένα κράτη για κυριαρχικές πράξεις¹³⁴ των οργάνων τους. Το ΕΔΔΑ δέχεται συναφώς ότι πρόκειται για έναν περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ο οποίος δεν είναι γενικά αθέμιτος, εφόσον ανταποκρίνεται σε κεντρική επιταγή του δημοσίου διεθνούς δικαίου για αμοιβαίο σεβασμό της κρατικής κυριαρχίας και έχει γενική αναγνώριση στα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ· εν προκειμένω, το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ οφείλει, κατά τη νομολογία, να ερμηνεύεται υπό το φως της Διεθνούς Σύμβασης της Βιέννης του 1969 περί του δικαίου των Συνθηκών, αλλά και των άλλων συναφών διεθνών συμβάσεων¹³⁵. Ενόψει του κανόνα αυτού, έγινε δεκτό ότι το άρθ. 6 § 1 δεν παραβιάζεται από την άρνηση του Έλληνα Υπουργού Δικαιοσύνης να χορηγήσει άδεια αναγκαστικής εκτέλεσης κατ' άρθ. 923 ΚΠολΔ εις βάρος περιουσιακών στοιχείων του Γερμανικού κράτους προκειμένου για αξιώσεις αποζημίωσης θυμάτων θηριωδιών των γερμανικών δυνάμεων κατοχής (1941-1944)¹³⁶. Αντί

130. *Bobrowski v. Poland*, 64916/01, 17.6.2008, §§ 45, 48· *Steel και Morris v. United Kingdom*, 68416/01, 15.2.2005, § 61· *Airey v. Ireland*, 6289/73, 9.10.1979, § 26.

131. *Steel και Morris v. the United Kingdom*, 68416/01, 15.2.2005, § 60.

132. *Bobrowski v. Poland*, 64916/01, 17.6.2008, §§ 50-51.

133. *Al Dulami and Montana Management v. Switzerland*, 5809/08, 21.6.2016, § 127 [Ευρεία Σύμβαση].

134. Η ασυλία αυτή, κατά τη σύγχρονη αντίληψη του διεθνούς δικαίου, δεν αναφέρεται σε αξιώσεις που αναφέρονται στο πλαίσιο ιδιωτικών συναλλακτικών σχέσεων στις οποίες υπεισέρχονται τα κράτη· βλ. *Σισιλιάνος* 2017: 259.

135. *Al-Adsani v. the United Kingdom*, 35763/97, 21.11.2001, §§ 54-61 [Ευρεία Σύμβαση].

136. *Καλογεροπούλου κ.λπ. v. Ελλάδας και Γερμανίας*, 59021/00, 12.12.2002 (ως προς το παραδεκτό).

στοιχα, η Ολ. ΣτΕ δέχθηκε ότι η σχετική αρνητική (ρητή ή σιωπηρή) απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης αποτελεί κυβερνητική πράξη και ως τέτοια δεν υπόκειται σε αίτηση ακυρώσεως βάσει του άρθ. 45 § 5 Π.Δ. 18/1989¹³⁷. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε δε ότι εξαίρεση από την ασυλία των ξένων κρατών δεν υφίσταται ούτε προκειμένου για αξιώσεις αποζημίωσης λόγω βασανιστηρίων, τις οποίες το θύμα υπέστη στο έδαφος του εναγόμενου τρίτου κράτους¹³⁸.

Τε ελληνικές υποθέσεις απασχόλησε επίσης το ακαταδίωκτο των βουλευτών. Ούτε αυτός ο περιορισμός του δικαιώματος δικαστικής προστασίας του ασκούντος πολιτική αγωγή είναι κατά το ΕΔΔΑ γενικά αθέμιτος, εφόσον πάντως τηρούνται τα όρια που επιβάλλει η αρχή της αναλογικότητας· δεδομένου ότι η ασυλία αυτή συνδέεται με την ελευθερία λόγου του βουλευτή και την εν γένει άσκηση των καθηκόντων του, η νομολογία θεωρεί πάντως ότι υφίσταται δυσανάλογος περιορισμός όταν η ασυλία αφορά σε πράξεις άσχετες με τα καθήκοντα του βουλευτή, όπως είναι ιδίως εκείνες που προηγήθηκαν της εκλογής του προσιώπου, και το σχετικό ζήτημα κρίνεται από πολιτικό όργανο¹³⁹. Τέλος, το Δικαστήριο του Στρασβούργου αποδέχεται τη συμβατότητα με τη Σύμβαση της ασυλίας των αρχηγών κρατών από αστικές ευθύνες κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, εφόσον η ασυλία αυτή οριοθετείται από τον νόμο και ερμηνεύεται με απιρήνεια και περιοριστικά¹⁴⁰.

1.1.3 Προϋποθέσεις του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστική προστασία υπόκειται σε περιορισμούς του εθνικού δικονομικού νομοθέτη¹⁴¹, ο οποίος οργανώνει το δικαιοδοτικό σύστημα λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη μέλη απολαύουν ευρείας διακριτικής ευχέρειας, η οποία ελέγχεται στα άκρα όριά της από το ΕΔΔΑ, το οποίο σταθμίζει στο σύνολό τους τα χαρακτηριστικά της ακολουθούμενης διαδικασίας¹⁴². Τα κράτη μέλη μπορούν

137 ΣτΕ (Ολ.) 22/2007, ΕΔΚΑ 2007: 231. Στην υπόθεση εκείνη επρόκειτο για ιδιωτικές αξιώσεις για αμοιβολή αμοιβών εις βάρος του Ιράκ.

138 *Al-Adsani v. the United Kingdom*, 35763/97, 21.11.2001, §§ 66 επ. [Ευρεία Σύνθεση].

139 Συγγελίδης v. Ελλάδα, 24895/07, 11.2.2010, §§ 42-44· Τσαλκιτζής v. Ελλάδα, 11801/04, §§ 47-48· Δημητράς v. Ελλάδα, 11946/11, 9.7.2018, § 43.

140 *Urechean και Pavlichenko v. Moldova*, 27756/05 και 41219/07, 2.12.2014, § 47.

141 *Κορκολής v. Ελλάδα*, 63300/09, 15.1.2015, § 21· *Ρόκας v. Ελλάδα*, 55081/09, 22.9.2015, § 22.

142 *Gajtani v. Switzerland*, 43730/07, 9.9.2014, § 67· *Mercieca κ.λπ. v. Malta*, 21974/07, 14.6.2011,

143 *Takimiet v. Belgium*, 962/05, 16.11.2010, § 84 [Ευρεία Σύνθεση].

να προβλέπουν αποκλειστικές προθεσμίες¹⁴³ και δικονομικούς τύπους¹⁴⁴, να επιβάλουν την εκπροσώπηση μετά ή διά δικηγόρου¹⁴⁵, καθώς και να απαιτούν διαφόρων ειδών δικαστικά δαπανήματα (παράβολα, ένσημα, εγγυήσεις κ.λπ.)¹⁴⁶. Πάντως, οι περιορισμοί αυτοί, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, δεν επιτρέπεται να έχουν τέτοια έκταση και ένταση ώστε να απογυμνώνουν το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη από το περιεχόμενό του¹⁴⁷. Αυτή η παράβαση διαπιστώθηκε λ.χ. στην περίπτωση νομοθετικής ρύθμισης που ανέστειλε την εκδίκαση ορισμένων υποθέσεων μέχρι την εισαγωγή νέας νομοθεσίας, η οποία όμως καθυστέρησε άνω των έξι ετών¹⁴⁸. Επιπλέον, οι τιθέμενοι περιορισμοί πρέπει να επιδιώκουν έναν θεμιτό σκοπό και να υφίσταται μια σχέση αναλογικότητας μεταξύ των περιοριστικών μέτρων και του επιδιωκόμενου στόχου¹⁴⁹. Έτσι, στις διοικητικές διαφορές δεν απαγορεύεται η εισαγωγή ενδικοφανούς διαδικασίας, ενόψει των θεμιτών σκοπών που αυτή επιδιώκει (μείωση του φόρτου της δικαιοσύνης, δυνατότητα άμεσης και οικονομικής ικανοποίησης του προσφεύγοντα)¹⁵⁰. Υπό ορισμένες συνθήκες, η ενδικοφανής διαδικασία μπορεί όμως να οδηγήσει σε παραβίαση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, όταν λ.χ. η διοικητική αρχή καθυστερεί υπέρμετρα την υποχρεωτική διοικητική προδικασία¹⁵¹ ή απαιτείται η τήρησή της ακόμη και για τη διατήρηση σε ισχύ πράξεων που ο προσφεύγων αποδέχεται¹⁵².

Η παραγραφή των αξιώσεων, η οποία στο ηπειρωτικό δίκαιο αποτελεί θεσμό του ουσιαστικού δικαίου, κρίνεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ ως καταρχήν αναγκαίος θεσμός, ο οποίος υπηρετεί την ασφάλεια του δικαίου και την απόδοση ουσιαστικής δικαιοσύνης. Προσβάλλουν όμως το δικαίωμα δικαστικής προστασίας εθνικές ρυθμίσεις που επιτρέπουν την κίνηση της παραγραφής από χρονικό σημείο στο οποίο ο ζημιωθείς δεν γνώριζε την επέλευση βλάβης¹⁵³. Πα-

143. *Mercieca κ.λπ. v. Malta*, 21974/07, 14.6.2011, §§ 46-47· *Freitag v. Germany*, 71440/01, 19.7.2007, § 37.

144. *Μπουλουγούρας v. Ελλάδα*, 66294/01, 27.5.2004, § 25.

145. *Staroszczyk v. Poland*, 59519/00, 22.3.2007, § 128.

146. *Urbanek v. Austria*, 35123/05, 9.12.2010, § 57· *Kreuz v. Poland*, 28249/95, 19.6.2001, §§ 54, 58-60· *Garcia Manibardo v. Spain*, 38695/97, 15.2.2000, § 38.

147. *Γκούσης v. Ελλάδα*, 8863/03, 29.3.2007, § 33· *Κορκολής v. Ελλάδα*, 63300/09, 15.1.2015, § 21· *Ρόκας v. Ελλάδα*, 55081/09, 22.9.2015, § 22. Βλ. και *Gajtani v. Switzerland*, 43730/07, 9.9.2014, § 64.

148. *Kutić v. Croatia*, 48778/99, 1.3.2002, §§ 31-33.

149. *Waite και Kennedy v. Germany*, 26083/94, 18.2.1999, § 59 [Ευρεία Σύνθεση].

150. *Βαθάκος v. Ελλάδα*, 20235/11, 28.6.2018, § 36.

151. *Janosevic v. Sweden*, 34619/97, 23.7.2002, § 89· *Frowein/Peukert (-Peukert)* 2009: 169.

152. *Βαθάκος v. Ελλάδα*, 20235/11, 28.6.2018, § 44.

153. *Howald Moor κ.λπ. v. Switzerland*, 52067/10 και 41072/11, 11.3.2014, §§ 72, 77-79.

ρομοίως, οι διατάξεις που διέπουν τις δικονομικές προθεσμίες για την προσβολή διοικητικής πράξης πρέπει να επιτρέπουν στον προσφεύγοντα την πραγματική δυνατότητα να προσβάλλει εμπρόθεσμα τη διοικητική πράξη που πλήττει τα έννομα συμφέροντά του¹⁵⁴.

Όσον αφορά, ειδικότερα, τα δικαστικά δαπανήματα, κρίσιμη είναι η επίτευξη μιας δίκαιης ισορροπίας ως προς το ύψος της δαπάνης μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος στην καταβολή του ποσού και του συμφέροντος δικαστικής προστασίας του προσφεύγοντος, κατά τρόπον ώστε να αποφεύγονται υπέρογκες δαπάνες σε σχέση με την οικονομική δυνατότητα του διαδίκου¹⁵⁵. Η νομολογία διερευνά εάν η δαπάνη τίθεται ως προϋπόθεση του παραδεκτού του ενδίκου βοηθήματος, το ύψος του ποσού που ζητείται ενόψει και της οικονομικής ικανότητας του προσφεύγοντος, καθώς και τις δυνατότητες ελαστικότητας που προσφέρει το σύστημα δικαστικής προστασίας προκειμένου να αποφανθεί εάν ο προσφεύγων εμποδίστηκε από την άσκηση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας¹⁵⁶. Σε ορισμένες περιπτώσεις έγινε δεκτό ότι υπερβολικά υψηλά δικαστικά δαπανήματα, ενόψει των χαρακτηριστικών της διαφοράς, εμποδίζουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη¹⁵⁷. Παρομοίως, κρίθηκε ότι δεν μπορεί να κηρυχθεί απαράδεκτο ένδικο βοήθημα λόγω μη καταβολής στο δικαστήριο ορισμένου ποσού εν είδει εγγύησης, εφόσον ο προσφεύγων είχε αιτηθεί ευεργέτημα πενίας και το αίτημά του αυτό δεν είχε κριθεί ακόμη¹⁵⁸. Τέλος, έγινε δεκτό ότι δεν επιτρέπεται η απόρριψη ως απαράδεκτης έφεσης για τον λόγο ότι ο προσφεύγων δεν υπεβλήθη σε αναγκαστική εκτέλεση βάσει προσωρινά εκτελεστής πρωτόδικης απόφασης, παρά το γεγονός ότι τέτοια προϋπόθεση του παραδεκτού είναι καταρχήν θεμιτή, εφόσον το οφειλόμενο ποσό είναι υπέρογκο σε σχέση με τα εισοδήματα και την περιουσία του¹⁵⁹. Στο ελληνικό δίκαιο τα προβλήματα αυτά απασχόλησαν έντονα τη νομολογία του ΣΤΕ ενόψει των αναλογικών παραβόλων στην προσωρινή προστασία κατά την ανάθεση δημοσίων συμβάσεων¹⁶⁰ και στις φορολογικές διαφορές¹⁶¹, καθώς επίσης και σε σχέση με την υποχρέωση καταβο-

154. *Geouffre de la Pradelle v. France*, 12964/87, 16.11.1992, §§ 33-35.

155. *Kreuz v. Poland*, 28249/95, 19.6.2001, § 65.

156. *Urbanek v. Austria*, 35123/05, 9.12.2010, §§ 53 επ.; *Kniat v. Poland*, 71731/01, 26.7.2005, § 39.

157. *Kreuz v. Poland*, 28249/95, 19.6.2001, §§ 65-66; *Jedamski και Jedamska v. Poland*, 73547/01, 16.7.2005, §§ 60-66.

158. *Garcia Manibardo v. Spain*, 38695/97, 15.2.2000, §§ 39-45.

159. *Chatellier v. France*, 34658/07, 31.3.2011, §§ 39-45.

160. ΣτΕ ΕΑ 475/2013, ΘΠΔΔ 2013.892, παρατ. Ευ. Πρεβεδούρου και Σ. Κυβέλου.

161. ΣτΕ 752/2018- 761/2014, ΘΠΔΔ 2014.164· ΣτΕ (ΟΛ) 1619/2012, ΘΔΠΠ 2012.342, παρατ. Π. Παναζόπουλου.

λής τμήματος του οφειλόμενου φόρου ως προϋπόθεσης του παραδεκτού της φορολογικής έφεσης¹⁶². Οι συναφείς ρυθμίσεις κρίθηκαν τελικώς από τη νομολογία αυτή ως θεμιτές, τόσο από την άποψη του άρθ. 20 § 1 του Συντάγματος, όσο και σε σχέση με το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ.

Όσον αφορά τα ένδικα μέσα, η νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται ότι οι προϋποθέσεις παραδεκτού μπορεί να είναι αυστηρότερες εκείνων που ισχύουν για τα ένδικα βοηθήματα¹⁶³. Στην περίπτωση της ιδιάζουσας προϋπόθεσης του παραδεκτού που προβλέπει το άρθ. 12 ν. 3900/2010 για την έφεση σε ακυρωτικές διαφορές και την αίτηση αναιρέσεως σε διοικητικές διαφορές ουσίας, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι δεν παραβιάζεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, εφόσον η σχετική προϋπόθεση ετέθη κατόπιν πρότασης του ιδίου του ΣτΕ, επιδιώκει δε τον θεμιτό δικονομικό σκοπό της αποσυμφόρησης του δικαστηρίου και την ενίσχυση της ενοποιητικής αποστολής της νομολογίας του· εξάλλου, σύμφωνα με το Δικαστήριο του Στρασβούργου, ο εθνικός νομοθέτης έχει τη δυνατότητα να θέτει αυστηρότερες προϋποθέσεις άσκησης ενδίκων μέσων στα ανώτατα δικαστήρια έναντι των δευτεροβάθμιων¹⁶⁴.

Η ερμηνεία του εθνικού δικονομικού δικαίου εναπόκειται βέβαια στον εθνικό δικαστή, όμως το ΕΔΔΑ οφείλει να διασφαλίζει ότι κατ' αποτέλεσμα δεν παραβιάζονται οι εγγυήσεις της Σύμβασης. Αυτό σημαίνει ότι οι προϋποθέσεις του παραδεκτού δεν πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται με τέτοια προσκόλληση στους τύπους ώστε ουσιαστικά να αποστερούν από τον προσφεύγοντα την πρόσβαση στη δικαστική προστασία. Δυστυχώς υπάρχουν πολλές υποθέσεις στις οποίες κρίθηκε ότι η ελληνική δικαιοσύνη προσηλώθηκε στους τύπους και δεν έδειξε την απαιτούμενη ελαστικότητα. Κρίθηκε έτσι ότι ενέχει υπερβολική τυπολατρεία η απόρριψη αιτήσεως αναιρέσεως από τον ΑΠ για τον λόγο ότι γραμματέας του δικαστηρίου κατάθεσης αμέλησε να θέσει την υπογραφή του κάτω από τη σχετική πράξη¹⁶⁵, όπως και η απόρριψη αιτήσεως ακυρώσεως από το ΣτΕ επειδή η πράξη κατάθεσης που συντάχθηκε σε αστυνομικό τμήμα δεν συνοδεύθηκε από αριθμό πρωτοκόλλου¹⁶⁶. Επίσης, υπερβολικά τυπολατρική θε-

162. ΣτΕ (Ολ.) 1619/2012, ΘΔΠΠ 2012.342, παρατ. Π. Πανταζόπουλου- ΣτΕ 1703/2014.

163. Μπουλουγούρας ν. Ελλάδα, 66294/01, 27.5.2004, § 23· Σωτήρης και Νίκος Κούτρας ΑΤΤΕΕ ν. Ελλάδα, 39442/98, 16.11.2000, § 18· μάλιστα, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, οι προϋποθέσεις της αιτήσεως αναιρέσεως μπορούν να είναι αυστηρότερες από εκείνες της εφέσεως: *Sik* ν. Ελλάδα, 28157/09, 29.1.2015, § 16.

164. Παπαϊωάννου ν. Ελλάδα, 18880/15, 2.6.2016, §§ 39-50.

165. Μπουλουγούρας ν. Ελλάδα, 66294/01, 27.5.2004, § 27. Πρβλ. και *Sik* ν. Ελλάδα, 28157/09, 29.1.2015, §§ 18-19.

166. Σωτήρης και Νίκος Κούτρας ΑΤΤΕΕ ν. Ελλάδα, 39442/98, 16.11.2000, §§ 21-22.

ωρήθηκε η απόρριψη από τον ΑΠ αιτήσεως επαναφοράς των πραγμάτων στην προτεραιία κατάσταση, επειδή για τον λόγο ότι τα συναφή αποδεικτικά στοιχεία δεν αναφέρονταν ρητά στο δικόγραφο, ενώ προέκυπταν από το περιεχόμενό του¹⁶⁷. Σε πολυάριθμες περιπτώσεις θεωρήθηκε επίσης υπέρμετρα τυπολατρική η απόρριψη από τον ΑΠ ως αόριστων λόγων αναίρεσεως οι οποίοι δεν επαναλάμβαναν τα πραγματικά περιστατικά που διαπίστωσε η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση¹⁶⁸. μετά την απόφαση της Διοικητικής Ολομέλειας ΑΠ 14/2010 το ζήτημα φαίνεται να έχει διευθετηθεί¹⁶⁹. Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας παραβιάστηκε επίσης σε περίπτωση που τα ελληνικά δικαστήρια απέρριψαν ως εκπρόθεσμη ανακοπή κατά πράξεως αναγκαστικής εκτέλεσης, παρά το γεγονός ότι η επίδοση της πράξης ήταν άκυρη και δεν αποδεικνυόταν γνώση του προσφεύγοντος¹⁷⁰.

3.1.4 Η απαιτούμενη ένταση του δικαστικού ελέγχου

Η παρεχόμενη δικαστική προστασία οφείλει να είναι αποτελεσματική. Για τον λόγο αυτόν, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να διαθέτει πλήρη δικαιοδοσία, ήτοι να είναι σε θέση να εξετάσει όλα τα πραγματικά και νομικά ζητήματα που είναι κρίσιμα για την κρινόμενη υπόθεση¹⁷¹. Ως προς το πραγματικό, αυτό σημαίνει ότι το δικαστήριο θα πρέπει να μπορεί να ελέγξει τα πραγματικά περιστατικά που είναι κεντρικής σημασίας για την υπόθεση του διαδίκου¹⁷². Ωστόσο, εάν ένα δικαιοδοτικό όργανο δεν διαθέτει την ενδεδειγμένη έκταση εξουσίας ελέγχου, το σχετικό ελάττωμα καλύπτεται εάν η απόφασή του υπόκειται σε έλεγχο δικαστηρίου πλήρους δικαιοδοσίας¹⁷³.

167. Πλατάκου v. Ελλάδα, 38460/97, 11.1.2001, § 43.

168. Ενδεικτικά μόνον: Λιακοπούλου v. Ελλάδα, 20627/04, 24.5.2006, §§ 20-23· Λιοναράκης v. Ελλάδα, 1131/05, 5.7.2007, §§ 31-35· Ευσταθίου v. Ελλάδα, 36998/02, 27.7.2006, §§ 28-33· Ρουμελιώτης v. Ελλάδα, 53361/07, 15.10.2009, §§ 26-28· αντίθετη όμως κρίση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Κοψίδης v. Ελλάδα, 2920/08, 18.3.2010, §§ 23-26, στην οποία έγινε δεκτό ότι ορθά απέρριψε ως αόριστους λόγους αναίρεσεως που δεν επαναλάμβαναν τα πραγματικά περιστατικά που δέχθηκε το Εφετείο, εφόσον ο ανααιρεσείων τα αμφισβητούσε.

169. Σισιλιάνος 2017: 257.

170. Τσιρώνης v. Ελλάδα, 44584/98, 6.12.2001, §§ 28-30. Πρβλ. και την υπόθεση Freitag v. Germany, 71440/01, 19.7.2007, §§ 39-42, όπου προθεσμία άσκησης αγωγής χάθηκε εξαιτίας της παραλυτικής συμπεριφοράς δικαστηρίου.

171. Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal, 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018, § 176 [Ευρεία Σύνθεση].

172. Al Dulami and Montana Management v. Switzerland, 5809/08, 21.6.2016, § 128 [Ευρεία Σύνθεση].

173. Sigma Television v. Cyprus, 32181/04 και 35122/05, 21.7.2011, § 151· Albert και Le Compte v. Belgium, 7299/75 και 7496/76, 10.2.1983, § 29 (Ολ.)· Chaudet v. France, 49037/06, 29.10.2009, § 36.

Ειδικότερα στις διοικητικές διαφορές, το ΕΔΔΑ σχετικοποιεί την απαίτηση για πλήρη δικαιοδοσία του δικάζοντος δικαστή, ενόψει της δυσκολίας δικαστικού ελέγχου των ουσιαστικών και τεχνικών κρίσεων της Διοίκησης¹⁷⁴. Όπως παρατηρεί το Δικαστήριο του Στρασβούργου, δεν είναι πρόθεση του άρθ. 6 § 1 να επιβάλει την υποκατάσταση των κρίσεων της Διοίκησης από εκείνη των δικαστηρίων¹⁷⁵. Προκειμένου να κρίνει επί της επάρκειας του δικαστικού ελέγχου, η νομολογία λαμβάνει υπόψη, πέρα από τις *per se* εξουσίες του δικαστηρίου, τον τυχόν τεχνικό χαρακτήρα της διαφοράς και την ύπαρξη διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης, τις διαδικαστικές εγγυήσεις για τη λήψη της απόφασης του δικαιοδοτικού οργάνου, καθώς και τους λόγους που προβλήθηκαν από τον προσφεύγοντα¹⁷⁶. Όπως πειστικά έκρινε επανειλημμένως το ελληνικό ΣτΕ, η δικαιοδοτική εξουσία του πληροί τις απαιτήσεις του άρθ. 6 § 1, εφόσον το δικαστήριο ελέγχει «το σύνολο των προβαλλομένων αιτιάσεων, αφετέρου δε το σύνολο των ανακυπτόντων νομικών και πραγματικών ζητημάτων, περαιτέρω δε έχει τη δυνατότητα να ελέγξει την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας μεταξύ του διαπραχθέντος παραπτώματος και της επιβληθείσης ποινής, καθώς και τον τρόπο άσκησης της διακριτικής εξουσίας της Διοίκησης, τέλος δε, δύναται να ακυρώσει, εν όλω ή εν μέρει, την πράξη αυτή για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων η πλάνη περί τα πράγματα ή η μη νόμιμη αιτιολογία»¹⁷⁷.

Στην περίπτωση προσώπων, των οποίων τα περιουσιακά στοιχεία κατασχέθηκαν με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε., έγινε δεκτό ότι τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να ελέγξουν τουλάχιστον την ύπαρξη αυθαιρείας ως προς την ένταξη των προσφευγόντων στο σχετικό κατάλογο¹⁷⁸.

3.2 Τα χαρακτηριστικά του δικάζοντος δικαστηρίου

3.2.1 Η έννοια του δικαστηρίου (*tribunal*)

Το άρθ. 6 § 1 κατοχυρώνει το «δικαίωμα σε δικαστήριο»¹⁷⁹, δημιουργεί δηλαδή μια οργανωτική εγγύηση¹⁸⁰ υπέρ των πολιτών, υπό την έννοια ότι υποχρεώνει

174. Ενδεικτικά *Chaudet v. France*, 49037/06, 29.10.2009, § 37.

175. *Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal*, 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018, § 178 [Ευρεία Σύνθεση]. *Sigma Television v. Cyprus*, 32181/04 και 35122/05, 21.7.2011, §§ 153, 160.

176. *Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal*, 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018, § 179 [Ευρεία Σύνθεση]. *Sigma Television v. Cyprus*, 32181/04 και 35122/05, 21.7.2011, § 154.

177. ΣτΕ 1172/2017, 1800/2015, 2310/2014 (7μελής), 1361/2013 (7μελής).

178. *Al Dulami and Montana Management v. Switzerland*, 5809/08, 21.6.2016, §§ 150-151 [Ευρεία Σύνθεση].

179. *Korokolis v. Ελλάδας*, 63300/09, 15.1.2015, § 21.

180. *Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 172.

τα κράτη μέλη της Σύμβασης να συγκροτούν με νόμο δικαστήρια τα οποία θα είναι –προπάντων– ανεξάρτητα και αμερόληπτα, επιπλέον όμως και αποτελεσματικά¹⁸¹. Η έννοια του δικαστηρίου, το οποίο η Σύμβαση αποκαλεί «tribunal», εν προκειμένω δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με εκείνη του άρθ. 20 § 1 του ελληνικού Συντάγματος, αλλά ερμηνεύεται αυτόνομα σύμφωνα με τα προτάγματα της Σύμβασης¹⁸². Ο ορισμός του δικαστηρίου κατά την ΕΣΔΑ είναι λειτουργικός και αναφέρεται σε ένα όργανο το οποίο ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία, κρίνει επί υποθέσεων της αρμοδιότητάς του βάσει κανόνων δικαίου και σύμφωνα με μια καθορισμένη διαδικασία¹⁸³. Το δικαστήριο του άρθ. 6 § 1 δεν συγκροτείται κατ' ανάγκη μόνον από τακτικούς δικαστές, αλλά πάντως απολαύει εγγύων ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, υφίσταται δε παγίως για την εκδίκαση ορισμένης κατηγορίας υποθέσεων της αρμοδιότητάς του. Όπως δέχεται το ΣΤΕ, ως «δικαστήριο» υπό την έννοια του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ νοείται κάθε δικαιοδοτικό όργανο, του οποίου η λειτουργία προστατεύεται από ένα πλέγμα εγγυήσεων, μεταξύ των οποίων η αμεροληψία που πρέπει να έχει με τρόπο θεσμικά κατοχυρωμένο έναντι των διαδίκων, η ανεξαρτησία του από τη Διοίκηση και τα άλλα συντεταγμένα όργανα του Κράτους, ο πάγιος (και όχι περιστασιακός ή ad hoc) χαρακτήρας του, η δεσμευτικότητα των αποφάσεών του και, τέλος, η θεμελιώδης για τη λειτουργία κάθε Δικαστηρίου αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεών του¹⁸⁴.

Αντίστοιχα, η ελληνική νομολογία δέχθηκε ότι το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των Δικηγόρων, όργανο που ασκεί διοικητικό (πειθαρχικό) έργο, και αποτελεί τόσο από δικαστικούς λειτουργούς όσο και από δικηγόρους, αποτελεί «δικαστήριο» υπό την έννοια του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι συνεδριάζει δημοσίως, οι δε αποφάσεις του υπόκεινται σε δημοσίευση¹⁸⁵. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου δέχεται γενικότερα ότι σε πειθαρχικές διαδικασίες επί των οποίων βρίσκει εφαρμογή το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, εφόσον αφορούν σε δικαιώματα αστικής φύσεως, είτε τα ίδια τα πειθαρχικά όργανα πρέπει να πληρούν τις εγγυήσεις που προβλέπει το άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ ως «δικαστήρια», δυνάμενα να ασκήσουν πλήρη έλεγχο επί του πραγματικού σκέλους της υπόθεσης, το οποίο μάλιστα στις πειθαρχικές υποθέσεις έχει ιδιαίτερη σημασία¹⁸⁶, είτε οι αποφάσεις

¹⁸¹ Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 207.

¹⁸² Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 172.

¹⁸³ Coëme κ.λπ. v. Belgium, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, 22.6.2000, § 19.

¹⁸⁴ ΣΤΕ 1361/2013.

¹⁸⁵ ΣΤΕ 2037/2011, πρβλ. και ΣΤΕ (ΟΛ.) 189/2007, ΤοΣ 2007.891, παρατ. Κ. Γώγου.

¹⁸⁶ Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal, 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018, § 703 [Ευρεία Σύνοψη].

τους πρέπει να υπόκεινται σε έλεγχο από δικαιοδοτικό σώμα με «πλήρη» δικαιοδοσία, το οποίο να ικανοποιεί το ίδιο τις εν λόγω εγγυήσεις της Σύμβασης¹⁸⁷.

3.2.2 Σύσταση με νόμο

Καταρχάς, προκειμένου να αποτελεί «δικαστήριο» το οικείο δικαιοδοτικό όργανο πρέπει να έχει συσταθεί με νόμο ("established by law"), υποστηρίζεται δε στη θεωρία ότι πρέπει να πρόκειται για τυπικό νόμο¹⁸⁸. Πράγματι, το ΕΔΔΑ παρατηρεί ότι το δικαιοκρατικό περιεχόμενο της εγγύησης είναι ότι η απονομή της δικαιοσύνης σε μια δημοκρατική χώρα δεν πρέπει να βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια της Διοίκησης, αλλά πρέπει να ερείδεται σε νόμο που προέρχεται από το Κοινοβούλιο¹⁸⁹. Αυτή η θεμελιώδης εγγύηση δεν πλήττεται όμως εάν σχετικές ρυθμίσεις, π.χ. δικονομικές, περιέχονται σε κανονιστική απόφαση της Διοίκησης η οποία εκδίδεται εντός των ορίων νομοθετικής εξουσιοδότησης της Βουλής¹⁹⁰. Διαφορετικά είναι βέβαια τα πράγματα στις έννομες τάξεις που αναγνωρίζουν στη Διοίκηση πρωτογενή νομοθετική εξουσία. Παρομοίως, η οργάνωση της δικαιοσύνης δεν μπορεί να εναπόκειται στα ίδια τα δικαστικά όργανα, χωρίς βεβαίως να θίγεται η εξουσία τους ως προς την ερμηνεία των οικείων διατάξεων¹⁹¹.

Η επιφύλαξη του νόμου καταλαμβάνει τη σύσταση του δικαστηρίου, την οργάνωση, τη σύνθεσή του και –προπάντων– την αρμοδιότητά του¹⁹². Στο νόμο πρέπει επίσης να στηρίζεται η σύνθεση του δικάζοντος σχηματισμού¹⁹³. Παραβάσεις δε των σχετικών εθνικών διατάξεων συνιστούν, κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, παραβίαση και του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ· ενόψει πάντως του προνομίου ερμηνευτικής προτεραιότητας του οποίου απολαύει ο εθνικός δικαστής, ο έλεγχος του ΕΔΔΑ περιορίζεται εν προκειμένω στα προφανή σφάλματα¹⁹⁴.

3.2.3 Ανεξαρτησία και αμεροληψία

Οι εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας του δικαστηρίου συνδέονται

187. *Gautrin κ.λπ. v. France*, 21257/93 και 21260/93, 20.5.1998, § 57· *Albert και Le Compte v. Belgium*, 7299/75 και 7496/76, 10.2.1983, § 29 (Ολ.).

188. *Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 172.

189. *Sokurenko και Strygun v. Ukraine*, 29458/04 και 29465/04, 20.7.2006, § 23.

190. Πρβλ. *Σισλιάνος* 2017: 265.

191. *Sokurenko και Strygun v. Ukraine*, 29458/04 και 29465/04, 20.7.2006, § 23.

192. *Jorgić v. Germany*, 74613/01, 12.7.2007, § 64· *Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König)* 2017: 207.

193. *Posokhov v. Russia*, 63486/00, 4.3.2003, § 38.

194. *Jorgić v. Germany*, 74613/01, 12.7.2007, § 65· *Sokurenko και Strygun v. Ukraine*, 29458/04 και 29465/04, 20.7.2006, § 24.

στενά στη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου¹⁹⁵, ούτως ώστε η εξέτασή τους να χωρεί παραλλήλως. Τα εχέγγυα αυτά αφορούν κάθε δικαιοδοτικό όργανο, ακόμη και με ενόρκους, το οποίο διεκδικεί την ιδιότητα του δικαστηρίου υπό την έννοια του άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ¹⁹⁶.

Ως ανεξαρτησία του δικαστηρίου, η νομολογία αντιλαμβάνεται καταρχάς τη συνδρομή επαρκών εγγυήσεων έναντι εξωτερικών πιέσεων, εχέγγυα τα οποία δημιουργούν την εικόνα του ανεξάρτητου δικαστή στην ευρύτερη κοινωνία¹⁹⁷, ιδίως δε στον κατηγορούμενο ποινικής δίκης¹⁹⁸. Όπως είναι εύλογο, τα εχέγγυα αυτά στρέφονται κατά πρώτο λόγο κατά της εκτελεστικής εξουσίας¹⁹⁹. Απαιτούνται προσωπικές και θεσμικές εγγυήσεις, οι οποίες αφορούν καταρχάς τον τρόπο ανάδειξης των δικαστών, καθώς και τους όρους που διέπουν τη θητεία τους²⁰⁰. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης απαιτεί λοιπόν την πρόβλεψη (τουλάχιστον) συγκεκριμένης, σταθερής, θητείας, εντός της οποίας οι δικαστές ασκούν τα καθήκοντά τους χωρίς φόβο να παυθούν και είναι ελεύθεροι από εξωτερικές πιέσεις, εντολές και υποδείξεις²⁰¹. Έτσι, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι δικαστές που διορίζονται μετά από αντικειμενική, διαφανή και ανταγωνιστική διαδικασία επιλογής ασκούν τα καθήκοντά τους ενόρκως και με αποδοχές που προβλέπονται στο νόμο, κατά δε τη διάρκεια της θητείας τους μπορούν να απομακρυνθούν μόνο για συγκεκριμένους λόγους και με αιτιολογημένη απόφαση υποκείμενη σε δικαστικό έλεγχο, πληρούν τα απαιτούμενα εχέγγυα ανεξαρτησίας, έστω και αν η τυπική απόφαση διορισμού τους εκδίδεται από τον αρμόδιο Υπουργό²⁰². Αντιθέτως, ένα δικαιοδοτικό όργανο του οποίου τα μέλη είναι αξιωματικοί, διορίζονται με απόφαση της εκτελεστικής εξουσίας, υπόκεινται δε στη στρατιωτική πειθαρχία και έχουν περιορισμένη, ανανεώσιμη θητεία μόλις τεσσάρων ετών, εύλογα δημιουργεί στον κατηγορούμενο υπόνοιες για έλλειψη ανεξαρτησίας²⁰³. Η δικαστική ανεξαρτησία προϋποθέτει περαιτέρω προστασία του δικαστή και από αθέμιτες επιρροές που προέρχονται από το εσωτερικό της δικαιοσύνης, ει-

195. Κτιστάκη ΔτΑ 2017: 527 επ. Σισλιάνος 2017: 265. Parlov-Tkalčić v. Croatia, 24810/06, 22.12.2009, § 86. Clarke v. United Kingdom, 23695/02, 25.8.2005 (επί του παραδεκτού).

196. Pullar v. the United Kingdom, 22399/93, 10.6.1996, § 32.

197. Κτιστάκη ΔτΑ 2017: 529. Incal v. Turkey, 22678/93, 9.6.1998, § 65 [Ευρεία Σύνθεση]. Coëme κ.λπ. v. Belgium, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, 22.6.2000, § 40.

198. Incal v. Turkey, 22678/93, 9.6.1998, § 71 [Ευρεία Σύνθεση].

199. Σισλιάνος 2017: 265.

200. Findlay v. the United Kingdom, 22107/93, 25.2.1997, § 73.

201. Πικραμμένος 2017: 501.

202. Clarke v. the United Kingdom, 23695/02, 25.8.2005 (επί του παραδεκτού).

203. Incal v. Turkey, 22678/93, 9.6.1998, §§ 72-73 [Ευρεία Σύνθεση].

δικότερα δε από οδηγίες και πιέσεις ανωτέρων του δικαστών, του Προέδρου του δικαστηρίου ή Προέδρου τμήματος αυτού²⁰⁴. Η ανεξαρτησία συνδέεται, τέλος, και με την ισχύ των αποφάσεων του δικαστηρίου, οι οποίες δεν επιτρέπεται να εξαρτώνται από τη συναίνεση ή την επιβεβαίωση τρίτων προσώπων ή αρχών²⁰⁵, αλλά μπορούν να εξαφανιστούν μόνο με απόφαση ανώτερου δικαστηρίου.

Σε σχέση με την αμεροληψία του δικαστηρίου, η νομολογία εξαίρει τη σημασία της ως δικαιοκρατικής εγγύησης και εφαρμόζει δύο κριτήρια ελέγχου: Αφενός εξετάζεται η προσωπική πεποίθηση του δικαστή (τακτικού ή ενόρκου) στη δεδομένη υπόθεση, αφετέρου ελέγχεται εάν προσφέρονται επαρκείς εγγυήσεις ώστε να αίρεται κάθε αμφιβολία τρίτου ως προς την αμεροληψία των δικαστών²⁰⁶. Ενώ η δεύτερη συνιστώσα της αμεροληψίας έχει αντικειμενικό χαρακτήρα, το πρώτο κριτήριο είναι υποκειμενικό, αφορά την ύπαρξη προδιάθεσης του εκάστοτε δικαστή ως προς την έκβαση της διαφοράς και προσεγγίζεται επιφυλακτικά από τη νομολογία, υπό την έννοια ότι η προσωπική αμεροληψία του δικαστή τεκμαίρεται²⁰⁷. Αντίστοιχα, ο προσφεύγων φέρει πλήρες βάρος ανταπόδειξης και δεν αρκεί να τεκμηριώσει, απλώς, αμφιβολίες²⁰⁸. Έγινε έτσι δεκτό ότι η προηγούμενη απασχόληση ενόρκου στην επιχείρηση μάρτυρα κατηγορίας δεν αρκεί για την άρση του τεκμηρίου αμεροληψίας, εφόσον ο αντικειμενικός έλεγχος αμεροληψίας δεν οδηγεί σε αρνητικό αποτέλεσμα²⁰⁹.

Ως εκ τούτου, το βάρος ελέγχου της αμεροληψίας των δικαστών τίθεται στην αντικειμενική συνιστώσα, στο πλαίσιο της οποίας ερευνώνται αντικειμενικά στοιχεία που θέτουν εν αμφιβόλω την αμερόληπτη στάση του δικαστηρίου²¹⁰. Το ΕΛΔΑ επισημαίνει εν προκειμένω τη σημασία των εντυπώσεων, υπό την έννοια της πεποίθησης που πρέπει να υπάρχει καταρχάς στην κοινή γνώμη, προσπάντων δε στον κατηγορούμενο ποινικής δίκης, σχετικά με την αμεροληψία του δικαστηρίου²¹¹. Κρίσιμοι

204. Parlov- Tkalčić v. Croatia, 24810/06, 22.12.2009, § 86. Σχετικά Β. Ανδρουλάκης ΘΠΔΔ 2018: 326.

205. Findlay v. the United Kingdom, 22107/93, 25.2.1997, § 77.

206. Κτιστάκη ΔτΑ 2017: 526· Χαμηλοθώρης 2017: 508 επ.· Coëme κ.λπ. v. Belgium, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, 22.6.2000, § 41· Incal v. Turkey, 22678/93, 9.6.1998, § 65 [Ευρεία Σύνθεση]· Pullar v. the United Kingdom, 22399/93, 10.6.1996, § 30· Daktaras v. Lithuania, 42095/98, 10.10.2000, § 30.

207. Χαμηλοθώρης 2017: 508.

208. Academy Trading Ltd. κ.λπ. v. Ελλάδα, 30342/96, 4.4.2000, § 43· Sander v. the United Kingdom, 34129/96, 9.5.2000, § 25· Piersack v. Belgium, 8692/79, 1.10.1982, § 30· Σισιλιάνος 2017: 269.

209. Pullar v. the United Kingdom, 22399/93, 10.6.1996, §§ 37-40.

210. Χαμηλοθώρης 2017: 509.

211. Ανδρουλάκης Β., ΘΠΔΔ 2018: 321· Coëme κ.λπ. v. Belgium, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, 22.6.2000, § 42· Fey v. Austria, 14396/88, 24.2.1993, § 30.

δεν είναι βέβαια τυχόν προσωπικοί φόβοι του κατηγορούμενου, αλλά τίθεται το ερώτημα εάν δικαιολογούνται αντικειμενικά υπόνοιες προπάντων ενός ανεξάρτητου τρίτου παρατηρητή. ως προς την αμεροληψία της διαδικασίας²¹². Σε μια εκτεταμένη περιπτωσιολογία η νομολογία εξετάζει και αξιολογεί εν προκειμένω προηγούμενες υπηρεσιακές ενέργειες των δικαστών (ή ενόρκων) στην ίδια υπόθεση²¹³, τυχόν δηλώσεις τους²¹⁴, επαγγελματικές ή άλλες σχέσεις τους με πρόσωπα που έχουν αντιτιθέμενα συμφέροντα²¹⁵, τις θεσμικές εγγυήσεις διορισμού των ενόρκων, όπως και την καθοδήγησή τους από τον Πρόεδρο του δικαστηρίου²¹⁶, τις πηγές μισθοδοσίας των μελών του δικαιοδοτικού οργάνου²¹⁷ κ.λπ.

Με ιδιαίτερη προσοχή εξετάζει το Δικαστήριο του Στρασβούργου περιπτώσεις στις οποίες δικαστικός λειτουργός συμμετέχει με διαφορετικές ιδιότητες στην εκδίκαση της ίδιας υπόθεσης. Η απλή διενέργεια περιορισμένων ανακριτικών πράξεων στην προδικασία δεν πλήττει αφεαυτή το τεκμήριο αμεροληψίας²¹⁸, αντίθετα όμως ισχύουν για τον δικαστή ο οποίος ήταν υπεύθυνος της ανάκρισης και ανέκρινε επανειλημμένως τον προσφεύγοντα²¹⁹. Επίσης, η άσκηση εισαγγελικών καθηκόντων στην ίδια υπόθεση (και όχι απλώς η ιδιότητα του δικαστή στο παρελθόν ως εισαγγελικού λειτουργού) αίρει τα αντικειμενικά εχέγγυα αμεροληψίας²²⁰. Εφόσον δε ανώτατος δικαστικός λειτουργός κατ' ενάσκηση νόμιμης εξουσίας προσβάλλει με ένδικο μέσο απόφαση δικαστηρίου, παραβιάζεται η αρχή της αμεροληψίας όταν ο ίδιος ορίζει τη σύνθεση του Τμήματος που εκδικάζει το ένδικο μέσο²²¹.

Στη νομολογία του, το ΕΔΔΑ έθιξε ειδικότερα ζητήματα αμεροληψίας στην οργάνωση της διοικητικής δίκης («δομική αμεροληψία») σύμφωνα με το γαλλικό πρότυπο, το οποίο ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, και η δικονομία του ελληνικού ΣτΕ. Καταρχήν, στη λουξεμβουργιανή υπόθεση Procola έγινε δεκτό ότι ένα Τμήμα του οικείου ΣτΕ πάσχει από πλευράς αμεροληψίας όταν στη σύνθεση που δικάζει

212. Coëme κ.λπ. v. Belgium, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, 22.6.2000, § 42· Sander v. the United Kingdom, 34129/96, 9.5.2000, § 32.

213. Fey v. Austria, 14396/88, 24.2.1993, §§ 31 επ.

214. Sander v. the United Kingdom, 34129/96, 9.5.2000, §§ 29 επ.

215. Gautrin κ.λπ. v. France, 21257/93 και 21260/93, 20.5.1998, § 59.

216. Pullar v. the United Kingdom, 22399/93, 10.6.1996, § 40· Sander v. the United Kingdom, 34129/96, 9.5.2000, § 30.

217. Sigma Television v. Cyprus, 32181/04 και 35122/05, 21.7.2011, § 150.

218. Fey v. Austria, 14396/88, 24.2.1993, §§ 31-35.

219. De Cubber v. Belgium, 9186/80, 26.10.1984, §§ 29-30· Tierce κ.λπ. v. San Marino, 24954/94, 24971/94 και 24972/94, 25.7.2000, §§ 79-83.

220. Piersack v. Belgium, 8692/79, 1.10.1982, § 31.

221. Dakaras v. Lithuania, 42095/98, 10.10.2000, §§ 35-38.

αίτηση ακυρώσεως κατά κανονιστικού διατάγματος συμμετείχαν μέλη του δικαστηρίου, τα οποία έλαβαν μέρος και στη σύνθεση που άσκησε την προληπτική επεξεργασία νομιμότητας επί του σχεδίου του ίδιου διατάγματος²²². Όπως ορθά επισημαίνεται, το πρόβλημα δεν έγκειται στην παράλληλη άσκηση διοικητικών και δικαιοδοτικών καθηκόντων από το ίδιο όργανο, αλλά στην άσκηση των καθηκόντων αυτών από τον ίδιο δικαστή και στην ίδια υπόθεση²²³.

Στην υπόθεση Kress κατά Γαλλίας ερωτήματα τέθηκαν ως προς τη θέση του Commissaire du Gouvernement (Επιτρόπου της Διοικήσεως) στο γαλλικό ΣτΕ: πρόκειται για τακτικό δικαστή με πλήρεις εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας. Ο δικαστής αυτός δεν εκπροσωπεί το κράτος, αλλά συντάσσει, σύμφωνα με τις δικές του επιστημονικές γνώσεις και απόψεις, ανεξάρτητη έκθεση που αναπτύσσεται προφορικά στο ακροατήριο, χωρίς να έχει προηγηθεί κοινοποίησή της στους διαδίκους ή δυνατότητα των διαδίκων να τοποθετηθούν εγγράφως ή προφορικά. Ο Commissaire du Gouvernement, σύμφωνα με το ισχύον στην υπόθεση αυτή νομικό καθεστώς, συμμετείχε ακολούθως στη διάσκεψη του δικαστηρίου, απαντώντας ενδεχομένως προφορικά σε ερωτήματα άλλων δικαστών, όχι όμως και στην ψηφοφορία, εφόσον δεν μετείχε στην *proprio sensu* σύνθεση του δικαστηρίου²²⁴. Το ΕΔΔΑ αποδέχθηκε το ρόλο του Commissaire du Gouvernement στο ιστορικά διαμορφωθέν πλαίσιο της γαλλικής διοικητικής δίκης, παρατηρεί όμως ότι η δημόσια ανάπτυξη των απόψεών του επί της ουσίας της υπόθεσης στο ακροατήριο τον καθιστά ουσιαστικά σύμμαχο ή αντίδικο του αιτούντος έννομη προστασία, οπότε η συμμετοχή του στη διάσκεψη πλήττει την αίσθηση αμεροληψίας του δικαστηρίου στα μάτια των διαδίκων²²⁵. Ανάλογα είχαν γίνει δεκτά σε προηγούμενη απόφαση του ΕΔΔΑ σε σχέση με τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στην περίπτωση της βελγικής αναιρετικής δίκης²²⁶. Προκειμένου να αποφευχθούν αντίστοιχα προβλήματα, ο νομοθέτης του ν. 3900/2010 πρόβλεψε ότι η επ' ακροατηρίω έκθεση του εισηγητή δικαστή στην ελληνική ακυρωτική δίκη δεν αναπτύσσει πλέον τη θέση του δικαστή αυτού επί της ουσίας της διαφοράς, αλλά απλώς διαλαμβάνει το ιστορικό της υπόθεσης, τα στοιχεία που βεβαιώνονται από έγγραφα και εντοπίζει τα ζητήματα που ανακύπτουν²²⁷.

222. Procola v. Luxembourg, 14570/89, 28.9.1995, § 45.

223. Χαμηλοθώρης 2017: 509.

224. Κτιστάκη ΔτΑ 2017: 529.

225. Kress v. France, 39594/98, 7.6.2001, §§ 81-86 [Ευρεία Σύνθεση]: σχετικά Μαρκόπουλος, ΤοΣ 2003: 677 επ.

226. Borgers v. Belgium, 12005/86, 30.10.1991, §§ 26-28 (Ολ.).

227. Άρθ. 22 § 1 ΠΔ 18/1989, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθ. 6 ν. 3900/2010. Βλ. Κτιστάκη ΔτΑ 2017: 531.

3.3 Δίκαιη διαδικασία

Το άρθρ. 6 § 1 ΕΣΔΑ εγγυάται στους πολίτες το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, χωρίς να προσδιορίζονται πάντως οι επιμέρους συνιστώσες της εγγύησης αυτής. Καταρχήν, το εθνικό δικονομικό δίκαιο οφείλει να αντιμετωπίζει τον διάδικο ως υποκείμενο (και όχι αντικείμενο) της διαδικασίας, με ίδια και αποτελεσματικά διαδικαστικά δικαιώματα²²⁸. Σε ακραίες μορφές παραβίασης των δικαιοκρατικών εγγυήσεων της δίκης, οι οποίες προδήλως υπερβαίνουν τις «απλές» παραβάσεις του άρθρ. 6 § 1 ΕΣΔΑ, η νομολογία κάνει λόγο για «κατάφωρη αρνησιδικία» ("flagrant denial of justice"). Πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες λ.χ. το πρόσωπο κρατείται χωρίς δυνατότητα πρόσβασης σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο που θα ελέγξει τους λόγους κράτησής του, ή είναι έγκλειστο χωρίς πρόσβαση σε δικηγόρο, ιδίως μάλιστα όταν η κράτηση λαμβάνει χώρα στο εξωτερικό. Στην κατηγορία της «αρνησιδικίας» ανήκουν και οι περιπτώσεις ερήμην καταδίκης χωρίς πρόβλεψη ένδικου μέσου, καθώς και οι συνοπτικές δίκες υπό καθεστώς πλήρους στέρησης δικαιωμάτων για τον κατηγορούμενο²²⁹.

Στο επίκεντρο της δίκαιης δίκης βρίσκεται το δικαίωμα δικαστικής ακροάσεως των διαδίκων. Εν προκειμένω, απαιτείται καταρχήν ο διάδικος να ειδοποιηθεί για τη δίκη, το δε δικαστήριο οφείλει να ελέγξει την κλήτευσή του²³⁰. Εφόσον δοθεί στον προσφεύγοντα η δυνατότητα να πληροφορηθεί τη διαδικασία, η ερήμην δίκη δεν παραβιάζει το δικαίωμα του άρθρ. 6 § 1, εφόσον πάντως υπάρχει η δυνατότητα του κατηγορούμενου να προσφύγει σε δευτεροβάθμιο δικαστήριο και αυτός δεν έχει ρητώς αποποιηθεί το δικαίωμα υπεράσπισης του εαυτού του²³¹. Σημαντική όψη του δικαιώματος δικαστικής ακροάσεως αποτελεί η αρχή της αντιδικίας: Ο διάδικος πρέπει να έχει τη δυνατότητα γνώσης όλων των ουσιωδών νομικών και πραγματικών ισχυρισμών του αντιδίκου του²³², συμπεριλαμβανομένων των αποδεικτικών του μέσων²³³, καθώς και απόκρουσής τους, ενδεχομένως με την προσκομιδή κατάλληλων αποδεικτικών μέσων²³⁴. Αντίστοιχα, το δικάζον δικαστήριο οφείλει να εξετάζει στην ουσία τους τους ισχυρισμούς και τα αποδεικτικά μέσα που προσκομίζουν οι διάδικοι, επιφυλασσομένης φυσί-

228. Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (-Meyer-Ladewig/Harrendorf/König) 2017: 231.

229. Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland, 7511/13, 24.7.2004, §§ 552-553· Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom, 8139/09, 17.1.2012, § 259.

230. Somogyi v. Italy, 67972/01, 18.5.2004, § 72.

231. Somogyi v. Italy, 67972/01, 18.5.2004, § 66.

232. Goktepe v. Belgium, 50372/99, 2.6.2005, § 25· Lanz v. Austria, 24430/94, 31.1.2002, § 58.

233. Dowsett v. the United Kingdom, 39482/98, 24.6.2003, § 41.

234. Mantovanelli v. France, 21497/93, 18.3.1997, § 33.

κά της εξουσίας του να κρίνει επί ποίων θα στηρίξει την απόφασή του²³⁵. Ουσιώδης όψη της δίκαιης δίκης είναι και το δικαίωμα απόδειξης και ανταπόδειξης. Βεβαίως, οι κανόνες της απόδειξης ανήκουν στο πεδίο του εθνικού νομοθέτη, όπως και το επιτρεπτό της χρήσης παράνομων αποδεικτικών μέσων, και δεν αποτελούν αντικείμενο της ΕΔΔΑ²³⁶. Ωστόσο, το Δικαστήριο επιφυλάσσεται να ελέγξει τον δίκαιο χαρακτήρα της όλης διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένης της τήρησης των νόμιμων όρων συλλογής του αποδεικτικού υλικού. Θεωρήθηκε έτσι ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όταν το ΣΤΕ αρνήθηκε να λάβει υπόψη έγγραφα του Δημοσίου που είχαν άμεση επίδραση στην κρινόμενη διαφορά²³⁷. Ιδιαίτερη σημασία έχει η διασφάλιση των αμυντικών δικαιωμάτων: Εν προκειμένω εξετάζεται εάν ο διάδικος (συνήθως: κατηγορούμενος) είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη γνησιότητα του αποδεικτικού υλικού και να αντιταχθεί στη χρήση του, όταν συνελήγη παράνομως, εάν του επιτράπηκε να εξετάσει μάρτυρες, εάν τυχόν ομολογία προέκυψε με την ελεύθερη βούληση του κατηγορούμενου, καθώς και αν εγείρονται αμφιβολίες ως προς την αξιοπιστία και ακρίβεια των αποδείξεων, ενόψει και των συνθηκών συλλογής τους²³⁸.

Η νομολογία δεν αποδέχεται γενικό κανόνα απαραδέκτου των παράνομως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων²³⁹, ακόμη και αν παραβιάστηκε το άρθ. 8 της Σύμβασης (με τη διενέργεια λ.χ. κρυφών ηχογραφήσεων), ενόψει των εν γένει χαρακτηριστικών της διαδικασίας τηρήθηκαν οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης²⁴⁰. Τέτοια απόλυτη απαγόρευση ισχύει αντιθέτως για αποδεικτικό υλικό το οποίο, ανεξαρτήτως της αποδεικτικής του αξίας, συνελήγη μετά από την υποβολή του κατηγορούμενου ή και τρίτων προσώπων²⁴¹ σε απάνθρωπη μεταχείριση ή βασανιστήρια, κατά παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ²⁴², υπό τον όρο πάντως ότι το υλικό

235. Goktepe v. Belgium, 50372/99, 2.6.2005, § 25· Van de Hurk v. the Netherlands, 16034/90, 19.4.1994, § 59.

236. Λούπα v. Ελλάδα, 21268/16, 4.11.2019, § 36· El Haski v. Belgium, 649/08, 25.9.2012, § 82· Khan v. the United Kingdom, 35394/97, 12.5.2000, § 34· Allan v. the United Kingdom, 48539/99, 5.11.2002, § 42.

237. Λούπα v. Ελλάδα, 21268/16, 4.11.2019, §§ 39-40.

238. Gäfgen v. Germany, 22978/05, 1.6.2010, § 164 [Ευρεία Σύνθεση]· Jalloh v. Germany, 54810/00, 11.7.2006, § 96 [Ευρεία Σύνθεση]· Allan v. the United Kingdom, 48539/99, 5.11.2002, § 43.

239. Schenk v. Switzerland, 10862/84, 12.7.1988, § 46 (Ολ.).

240. Harutyunyan v. Armenia, 36549/03, 28.6.2007, § 62.

241. El Haski v. Belgium, 649/08, 25.9.2012, § 85.

242. Gäfgen v. Germany, 22978/05, 1.6.2010, §§ 165-167 [Ευρεία Σύνθεση]· Harutyunyan v. Armenia, 36549/03, 28.6.2007, § 63· Jalloh v. Germany, 54810/00, 11.7.2006, §§ 99, 105 [Ευρεία Σύνθεση].

αυτό να γίνεται μόνο χάριν επιτακτικών λόγων δημοσίου συμφέροντος²⁵¹ και όχι απλώς για ταμειακούς σκοπούς²⁵².

Στις ποινικές διαδικασίες, ζωτικής σημασίας τμήμα της εγγύησης της δίκαιης δίκης είναι το δικαίωμα πρόσβασης του κατηγορούμενου σε δικηγόρο. Η πρόσβαση αυτή πρέπει να παρέχεται ήδη από την πρώτη αστυνομική ανάκριση, εκτός εάν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι περιορισμού του δικαιώματος, το οποίο πάντως και στην περίπτωση αυτή δεν πρέπει να πλήττεται στον πυρήνα του²⁵³.

Επιμέρους εγγύηση της δίκαιης δίκης είναι και η υποχρέωση του δικαστηρίου να αιτιολογεί τις αποφάσεις του, υποχρέωση η οποία έχει διαφορετική ένταση ανάλογα με τη φύση της απόφασης και του ασκηθέντος ενδίκου βοηθήματος, λαμβανομένων υπόψη και των διαφορών μεταξύ των κρατών μελών της ΕΣΔΑ ως προς τις νομικές διατάξεις, τα έθιμα, τις δογματικές αντιλήψεις, την παρουσίαση και τη σύνταξη των δικαστικών αποφάσεων²⁵⁴. Δεν απαιτείται η τοποθέτηση επί όλων των επιχειρημάτων των διαδίκων, το δικαστήριο οφείλει όμως να παράσχει ειδικές και ευσύνοπτες απαντήσεις επί όλων των ισχυρισμών που είναι κρίσιμοι για την έκβαση της διαφοράς²⁵⁵.

3.4 Ειδικές εγγυήσεις της ποινικής διαδικασίας

3.4.1 Δικαίωμα σιωπής του κατηγορούμενου

Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορούμενου, το οποίο βρίσκει ειδική κατοχύρωση στην § 2 του άρθ. 6 ΕΣΔΑ, συμπληρώνεται από την εγγύηση του δικαιώματος του κατηγορούμενου να σιωπήσει, αρνούμενος να παράσχει στην κατηγορούσα αρχή αποδεικτικά μέσα που δύνανται να χρησιμοποιηθούν εις βάρος του στην ποινική διαδικασία: υπό την έννοια αυτή, το εν λόγω δικαίωμα στη σιωπή προστατεύει τον κατηγορούμενο από την αθέμιτη πίεση της κατηγορούσας αρχής²⁵⁶. Η § 1 του άρθ. 6 δεν περιέχει ρητή αναφορά στο δικαίωμα σιωπής, η νομολογία το αναγνωρίζει όμως παγίως ως αναγκαία συνιστώσα του δικαιώματος σε μια δίκαιη διαδικασία²⁵⁷.

251. Scordino v. Italy (No 1), 36813/97, 29.3.2006, § 126 [Ευρεία Σύνθεση]. Zielinski κ.λπ. v. France, 24846/94, 28.10.1999, § 57 [Ευρεία Σύνθεση].

252. Scordino v. Italy (No 1), 36813/97, 29.3.2006, § 132 [Ευρεία Σύνθεση].

253. Borg v. Malta, 37537/13, 12.1.2006, § 57.

254. Γώρου v. Ελλάδας (No 2), 12686/03, 20.3.2009, § 37 [Ευρεία Σύνθεση].

255. Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal, 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018, § 185 [Ευρεία Σύνθεση].

256. Heaney και MacGuinness v. Ireland, 34720/97, 21.2.2000, § 40. Saunders v. the United Kingdom, 19187/91, 17.12.1996, § 68 [Ευρεία Σύνθεση]. Karpenstein/Meyer (-Meyer) 2015: 201.

257. Ενδεικτικά για μια πάγια νομολογία Murray v. the United Kingdom, 18731/91, 8.2.1996, § 45 [Ευρεία Σύνθεση]. J.B. v. Switzerland, 31827/96, 3.5.2001, § 64.

Το δικαίωμα σιωπής προστατεύει την ελευθερία της βούλησης του κατηγορούμενου να μην εκφρασθεί, αναφέρεται δε σε κάθε τοποθέτηση η οποία, ακόμη και αν είναι εκ πρώτης όψεως υπερασπιστική, μπορεί να χρησιμοποιηθεί εις βάρος του κατηγορούμενου στην πορεία της διαδικασίας, πλήττοντας λ.χ. την αξιοπιστία του²⁵⁸. Εκτός από την εξώθηση σε αυτοενοχοποιητικό λόγο, το δικαίωμα σιωπής απαγορεύει κάθε μορφή εξαναγκασμού του κατηγορούμενου στην υποβολή αποδεικτικών στοιχείων που θα χρησιμοποιηθούν εις βάρος του²⁵⁹. Πρόκειται λοιπόν για ένα ευρύτερο δικαίωμα σε μη αυτοενοχοποίηση. Εξάλλου, το δικαίωμα σιωπής δεν προστατεύει μόνο από τον εξαναγκασμό σε αυτοενοχοποίηση, αλλά και από την *εξαπάτηση* του κατηγορούμενου προς το σκοπό αυτόν²⁶⁰.

Εντούτοις, η προκείμενη εγγύηση δεν καταλαμβάνει στοιχεία τα οποία υφίστανται ανεξαρτήτως της βούλησης του κατηγορούμενου και τα οποία δύναται να συλλέξει από τον κατηγορούμενο η κατηγορούσα αρχή με ευχερή τρόπο βάσει των εξουσιών που της απονέμει η νομοθεσία (έγγραφα, αίμα, ούρα, ιστοί, τρίχες και άλλα υλικά για αποκομιδή DNA κ.λπ.)²⁶¹. Η νομολογία παρουσιάζει εν προκειμένω διακυμάνσεις, ανάλογα με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κάθε περίπτωσης: Λ.χ. έγινε δεκτό ότι υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος σιωπής σε περίπτωση επιβολής αλληπάλληλων διοικητικών προστίμων μέχρις ότου ο κατηγορούμενος παρουσιάσει στις αρχές έγγραφα που τον ενοχοποιούν²⁶², όπως επίσης και όταν λάβει χώρα ουσιώδης επέμβαση στο σώμα του κατηγορούμενου για την αποκομιδή αποδεικτικού υλικού (π.χ. χορήγηση φαρμάκων για την αποβολή κρυμμένων ναρκωτικών ουσιών)²⁶³.

Σε κάθε περίπτωση, το δικαίωμα του κατηγορούμενου στη σιωπή δεν είναι απόλυτο²⁶⁴, υπό την έννοια ότι μπορεί να γίνει δεκτός, υπό όρους, και θεμιτός καταναγκασμός: Προκειμένου να διαπιστώσει εάν μια διαδικασία προσέβαλε στην ουσία του το δικαίωμα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου εξετάζει κάθε φορά *in concreto* τη φύση και την ένταση του ασκηθέντος καταναγκασμού, την ύπαρξη διαδικαστι-

258. Zaichenko v. Russia, 39660/02, 18.2.2010, § 54.

259. Jalloh v. Germany, 54810/00, 11.7.2006, § 111 [Ευρεία Σύνθεση].

260. Allan v. the United Kingdom, 48539/99, 5.11.2002, § 44.

261. Jalloh v. Germany, 54810/00, 11.7.2006, § 102 [Ευρεία Σύνθεση]. Heaney και MacGuinness v. Ireland, 34720/97, 21.12.2000, § 40. Saunders v. the United Kingdom, 19187/91, 17.12.1996, § 69 [Ευρεία Σύνθεση].

262. J.B. v. Switzerland, 31827/96, 3.5.2001, §§ 65 επ.

263. Jalloh v. Germany, 54810/00, 11.7.2006, § 102 [Ευρεία Σύνθεση].

264. O' Halloran και Francis v. the United Kingdom, 15809/02 και 25624/02, 29.6.2007, § 53 [Ευρεία Σύνθεση].

κών εγγυήσεων και τη μετέπειτα χρήση του συλλεγέντος υλικού²⁶⁵. Επιπρόσθετα, να μεν μια ενδεχόμενη καταδίκη δεν επιτρέπεται να στηρίζεται αποκλειστικά ή κυρίως στην άρνηση του κατηγορούμενου να απαντήσει στις ερωτήσεις της αστυνομίας, πλην όμως δεν αποκλείεται η συνεκτίμηση της σιωπής προς αξιολόγηση του λοιπού αποδεικτικού υλικού της διαδικασίας· ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ εξετάζει κάθε φορά *ad hoc* ενόψει του πραγματικού της υπόθεσης εάν η συναγωγή συνεπειών εις βάρος του κατηγορούμενου από τη σιωπή του παραβιάζει ή όχι το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη²⁶⁶. Τέλος, το δικαίωμα σιωπής υπόκειται, υπό όρους, σε παραίτηση, εφόσον πάντως προκύπτει ότι ο φορέας του είχε επίγνωση των συνεπειών²⁶⁷.

3.4.2 Δικαίωμα πρόσβασης στα στοιχεία της δικογραφίας

Ουσιώδες τμήμα της ισότητας των όπλων, είναι το δικαίωμα του κατηγορούμενου να λάβει πρόσβαση στα στοιχεία της δικογραφίας προκειμένου να αποκτήσει τη δυνατότητα απόκρουσης της κατηγορίας ή της νομιμότητας της προσωρινής κράτησης²⁶⁸. Το δικαίωμα ασκείται καταρχήν διά του πληρεξουσίου δικηγόρου²⁶⁹ ή –εάν δεν έχει διοριστεί τέτοιος– αυτοπροσώπως από τον ίδιο τον κατηγορούμενο²⁷⁰. Ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να κρατήσει σημειώσεις και να λάβει αντίγραφα των στοιχείων του φακέλου²⁷¹. Σημειώνεται πάντως ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται ότι ο νομοθέτης επιτρέπεται, υπό όρους, να περιορίσει το δικαίωμα πρόσβασης στα στοιχεία του φακέλου, όταν αυτό απαιτείται προκειμένου προστατευθεί το απόρρητο της αστυνομικής έρευνας και τα δικαιώματα των τρίτων· κρίθηκε έτσι ότι ο κατά το δίκαιο του Λουξεμβούργου αποκλεισμός του κατηγορουμένου από το αποδεικτικό υλικό πριν την πρώτη ανάκριση δεν αντίκειται στο δικαίωμα στη δίκαιη δίκη²⁷².

3.4.3 Μυστικοί αστυνομικοί και *agents provocateurs*

Η Σύμβαση δεν απαγορεύει τη χρήση μυστικών αστυνομικών μεθόδων για την πάταξη του εγκλήματος, όταν αυτό δικαιολογείται από τη φύση της διερευνώμενης

265. O'Halloran και Francis v. the United Kingdom, 15809/02 και 25624/02, 29.6.2007, § 44 [Ευρεία Σύνθεση]. Jalloh v. Germany, 54810/00, 11.7.2006, § 101. Allan v. the United Kingdom, 48539/99, 5.11.2002, § 44.

266. Murray v. the United Kingdom, 18731/91, 8.2.1996, § 47 [Ευρεία Σύνθεση].

267. Zaichenko v. Russia, 39660/02, 18.2.2010, §§ 40, 55.

268. Mooren v. Germany 11364/03, 9.7.2009, § 124 [Ευρεία Σύνθεση].

269. Kamasinski v. Austria, 9783/82, 19.12.1989, § 88.

270. Menet v. France, 39553/02, 14.6.2005, § 46. Foucher v. France, 22209/93, 18.3.1997, § 36.

271. Doleneč v. Croatia, 25282/06, 26.11.2009, § 218.

272. A.T. v. Luxembourg, 30460/13, 9.4.2015, §§ 79-84.

νης πράξης²⁷³. Μπορεί να αντίκειται όμως στο δικαίωμα της δίκαιης δίκης η μετέπειτα χρήση αποδεικτικών στοιχείων που συγκεντρώθηκαν, όπως είναι ιδίως οι μαρτυρικές καταθέσεις μυστικών αστυνομικών²⁷⁴, όταν αυτά προέκυψαν από την αθέμιτη υποκίνηση του κατηγορούμενου στη διενέργεια του εγκλήματος. Τέτοια ανεπίτρεπτη παγίδευση υφίσταται όταν χωρίς τη στοχευμένη επίδραση των μυστικών αστυνομικών (ή άλλων προσώπων που καταλογίζονται στην αστυνομία) το έγκλημα δεν θα είχε διαπραχθεί από τον προσφεύγοντα²⁷⁵. Πρόκειται για το λεγόμενο «ουσιαστικό κριτήριο», σύμφωνα με το οποίο οι μυστικοί αστυνομικοί επιτρέπεται μόνο να ενεργούν παθητικά, αποκαλύπτοντας μία (έστω και λανθάνουσα) παράβαση και όχι να την προκαλούν. Προκειμένου να διαπιστώσει εάν υπήρξε αθέμιτη πρόκληση, το ΕΔΔΑ εξετάζει τους λόγους της μυστικής επιχείρησης και τη συμπεριφορά της αστυνομίας. Ιδιαίτερα λαμβάνονται υπόψη η ύπαρξη αντικειμενικών υποψιών παραβατικής δραστηριότητας εις βάρος του προσφεύγοντα και τυχόν προδιάθεσής του για εγκληματική συμπεριφορά²⁷⁶. Στο πλαίσιο αυτό η νομολογία έχει αναπτύξει έναν αριθμό από επιμέρους κριτήρια, που περιλαμβάνουν το χρονικό σημείο της αστυνομικής παρέμβασης, την ύπαρξη (ή μη) προηγούμενης καταγγελίας από ιδιώτη, την άσκηση πίεσης εκ μέρους των μυστικών αστυνομικών κ.ά.²⁷⁷. Το βάρος απόδειξης της συνδρομής αντικειμενικών λόγων που δικαιολογούσαν τη μυστική δράση εναπόκειται στις εθνικές αρχές, οι οποίες πάντως θα είναι εκτεθειμένες όταν η μυστική επιχείρηση έλαβε χώρα χωρίς επίσημη υπηρεσιακή εντολή και επιτήρηση ανεξάρτητων οργάνων²⁷⁸.

Επιπροσθέτως, η νομολογία του ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί για τη διάγνωση της παγίδευσης ένα «δικονομικό» κριτήριο, το οποίο μπορεί να αποβαίνει κρίσιμο, όταν το πραγματικό της διαφοράς είναι δυσδιάκριτο, ενόψει ιδίως της οξύτητας της αντιδικίας²⁷⁹. Εν προκειμένω εξετάζεται εάν η προβολή από τον κατηγορούμενο του σχετικού ισχυρισμού αποτελεί κατά τις εθνικές δικονομικές διατάξεις αποτελεσματικό μέσο άμυνας και δύναται να οδηγήσει στον αποκλεισμό των κτηθέντων αποδεικτι-

273. Πυργιωτάκης v. Ελλάδα, 15100/06, 21.2.2008, § 20· Ramanauskas v. Lithuania, 74420/01, 5.2.2008, §§ 49-50, 53 [Ευρεία Σύνθεση].

274. Vanyan v. Russia, 53203/99, 15.12.2005, § 46.

275. Βλάχος v. Ελλάδα, 20643/06, 18.9.2008, §§ 24-25· Πυργιωτάκης v. Ελλάδα, 15100/06, 21.2.2008, § 20· Ramanauskas v. Lithuania, 74420/01, 5.2.2008, § 55 [Ευρεία Σύνθεση]· Vanyan v. Russia, 53203/99, 15.12.2005, § 47.

276. Πυργιωτάκης v. Ελλάδα, 15100/06, 21.2.2008, § 21· Vanyan v. Russia, 53203/99, 15.12.2005, § 49· Teixeira de Castro v. Portugal, 25829/94, 9.6.1998, §§ 37-38.

277. Bannikova v. Russia, 18757/06, 4.11.2010, §§ 42-47.

278. Ramanauskas v. Lithuania, 74420/01, 5.2.2008, §§ 63-65 [Ευρεία Σύνθεση].

279. Bannikova v. Russia, 18757/06, 4.11.2010, § 52.

κών μέσων. Στο πλαίσιο αυτό ελέγχεται, μεταξύ άλλων, εάν η υπεράσπιση είχε τη δυνατότητα εξέτασης σε μια διαδικασία κατ' αντιμωλίαν και σε συνθήκες ισότητας των δικονομικών όπλων όλων των στοιχείων που τεκμηριώνουν τις αντικειμενικές υποψίες εγκληματικής δραστηριότητας εις βάρος του προσφεύγοντος²⁸⁰.

3.5 Εκτέλεση της δικαστικής απόφασης

Το άρθρ. 6 § 1 ΕΣΔΑ απαιτεί την αναγκαστική εκτέλεση της «οριστικής και αναγκαστικής»²⁸¹ δικαστικής απόφασης που επέτυχε ο προσφεύγων, διότι πρόκειται για αναγκαία όψη της αποτελεσματικότητας του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, το οποίο διαφορετικά θα έμενε γράμμα κενό²⁸². Η εκτέλεση λοιπόν της απόφασης, οποιουδήποτε δικαστηρίου, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της δίκης κατ' άρθρ. 6 § 1 ΕΣΔΑ²⁸³. Σύμφωνα δε με τη νομολογία, η εγγύηση αυτή εφαρμόζεται όχι μόνο επί δικαστικών αποφάσεων, αλλά και επί εκτελεστών διοικητικών πράξεων²⁸⁴.

Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ ιδιωτών, το δικαίωμα στην αναγκαστική εκτέλεση συνεπάγεται την υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέψουν αποτελεσματικούς μηχανισμούς επιβολής των δικαστικών αποφάσεων²⁸⁵. Εν προκειμένω δεν δημιουργείται παραβίαση του άρθρ. 6 § 1 σε κάθε περίπτωση που δεν εκτελείται δικαστική απόφαση εις βάρος ιδιώτη, αλλά μόνο εάν έχει ζητηθεί η επέμβαση των κρατικών αρχών και αυτές να παρέλειψαν τα αναγκαία μέτρα²⁸⁶.

Στην πράξη, τόσο στην Ελλάδα²⁸⁷, όσο και σε ορισμένες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, προβλήματα ανακύπτουν κατά κύριο λόγο στις διοικητικές διαφορές, σε σχέση δηλαδή με τη συμμόρφωση των κρατικών αρχών στις αποφάσεις των δικαστηρίων. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ήδη νωρίς σε πληθώρα ελληνικών υποθέσεων ότι η πραγματική προστασία του προσφεύγοντος και η αποκατάσταση της νομιμότητας συνεπάγονται την υποχρέωση της Διοίκησης να συμμορφώνεται στις δικαστι-

280. *Bannikova v. Russia*, 18757/06, 4.11.2010, §§ 64-65, 73.

281. *Καραχάλιος v. Ελλάδα*, 62503/00, 11.12.2003, § 29· *Ρομποτής και Ρομποτή v. Ελλάδα*, 14263/04, 25.1.2007, § 24· υπονοείται δικαστική απόφαση που συνιστά εκτελεστό τίτλο. Ο *Σισιλιάνος* 2017: 252 κάνει εν προκειμένω λόγο για αμετάκλητες αποφάσεις.

282. *Hornsby v. Ελλάδα*, 18357/91, 19.3.1997, §§ 40 επ· *Μεταξάς v. Ελλάδα*, 8415/02, 27.5.2004, § 25· *Scordino v. Italy (No 1)*, 36813/97, 29.3.2006, § 196 [Ευρεία Σύνθεση].

283. *B. Αθανασίου κ.λπ. v. Ελλάδα*, 50973/08, 21.12.2010, § 23.

284. *Hamzaraj v. Albania*, 45264/04, 3.2.2009, § 26· *Ramadhi v. Albania*, 38222/02, 13.11.2007, § 49.

285. *Matrakas κ.λπ. v. Πολωνίας και Ελλάδα*, 47268/06, 7.11.2013, § 146· *Fociac v. Romania*, 2577/02, 3.2.2005, § 69· *Karpenstein/Meyer (-Meyer)* 2015: 192.

286. *Matrakas κ.λπ. v. Πολωνίας και Ελλάδα*, 47268/06, 7.11.2013, § 146· *Fociac v. Romania*, 2577/02, 3.2.2005, § 68.

287. Βλ. *Σισιλιάνο* 2017: 252.

κές αποφάσεις²⁸⁸, υπογράμμισε δε την ιδιαίτερη σημασία που έχει η εκτέλεση των αποφάσεων σε υποθέσεις της διοικητικής δικαιοσύνης²⁸⁹. Η συμμόρφωση πρέπει να λαμβάνει χώρα ήδη ενόψει έκδοσης της δικαστικής απόφασης στην οποία καταλήγουν τα ένδικα μέσα, χωρίς να χρειάζεται να καταφύγει ο θιγόμενος στην αναγκαστική εκτέλεση²⁹⁰. Σε σχέση με το ελληνικό δίκαιο, η νομολογία δέχεται ότι η προσφυγή στο Τριμελές Συμβούλιο Συμμόρφωσης που προβλέπει το άρθρ. 2 ν. 3068/2002 δεν αποτελεί ένδικο μέσο το οποίο απαιτείται να εξαντλήσει ο προσφεύγων προτού καταφύγει στο Δικαστήριο του Στρασβούργου²⁹¹. Πάντως, η Διοίκηση δικαιούται να απαιτήσει από τον ιδιώτη την προσκομιδή εγγράφων προκειμένου να συμμορφωθεί σε δικαστική απόφαση, εφόσον όμως αυτά είναι αναγκαία προς τούτο και δεν υποκρύπτουν κωλυσιεργία των αρχών²⁹².

Υπό ειδικές συνθήκες μπορεί να δικαιολογείται ορισμένη καθυστέρηση της Διοίκησης, η οποία ωστόσο δεν επιτρέπεται να θίγει το δικαίωμα στον πυρήνα του²⁹³. Το δικαιολογημένο της καθυστέρησης κρίνεται με αναφορά στην ενδεχόμενη περιπλοκότητα της διαδικασίας εκτέλεσης, τη συμπεριφορά του προσφεύγοντος και των κρατικών αρχών και τη φύση του επιδικασθέντος²⁹⁴. Όπως κρίθηκε δε σε ρωσική υπόθεση, τα κράτη μέλη δεν δικαιούνται να επικαλεσθούν την έλλειψη πόρων για να δικαιολογήσουν τη μη εκτέλεση των οικονομικών τους υποχρεώσεων που προκύπτουν από δικαστικές αποφάσεις²⁹⁵. Πάντως, δεν παραβιάζεται το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη σε περιπτώσεις που η εκτέλεση της δικαστικής απόφασης είναι εν τοις πράγμασι αδύνατη, λόγω λ.χ. αφερεγγυότητας του οφειλέτη²⁹⁶ ή ενόψει του περιεχομένου του διατακτικού της²⁹⁷.

288. Ενδεικτικά *Hornsby v. Ελλάδα*, 18357/91, 19.3.1997, §§ 40 επ.· *Μεταξάς v. Ελλάδα*, 8415/02, 27.5.2004, § 25.

289. *Ιερά Μονή Προφήτου Ηλίου Θήρας v. Ελλάδα*, 32259/02, 22.12.2005, § 33· *Γεωργούλης κ.λπ. v. Ελλάδα*, 38752/04, 21.6.2007, § 23· *Ρομποτής και Ρομποτή v. Ελλάδα*, 14263/04, 25.1.2007, § 24· *Βαλυράκης v. Ελλάδα*, 27939/08, 11.10.2011, § 39.

290. *Μεταξάς v. Ελλάδα*, 8415/02, 27.5.2004, § 19.

291. *Ματθαίου κ.λπ. v. Ελλάδα*, 17556/08, 18.2.2010, § 19· *Κανελλόπουλος v. Ελλάδα*, 11325/06, 21.2.2008, § 20· *Ρομποτής και Ρομποτή v. Ελλάδα*, 14263/04, 25.1.2007, § 19.

292. *Μπούσιου v. Ελλάδα*, 21455/10, 24.10.2013, §§ 34-35· *Ρομποτής και Ρομποτή v. Ελλάδα*, 14263/04, 25.1.2007, §§ 26 επ.

293. *Burdov v. Russia*, 33509/04, 15.1.2009, § 35· πρβλ. και *Γεωργούλης κ.λπ. v. Ελλάδα*, 38752/04, 21.6.2007, §§ 24-25.

294. *Volnykh v. Russia*, 10856/03, 17.12.2009, § 12.

295. *Burdov v. Russia*, 33509/04, 15.1.2009, § 35· *Scordino v. Italy (No 1)*, 36813/97, 29.3.2006, § 199 [Ευρεία Σύνθεση].

296. *Matrakas κ.λπ. v. Πολωνίας και Ελλάδα*, 47268/06, 7.11.2013, § 146.

297. *Volnykh v. Russia*, 10856/03, 17.12.2009, § 14.

ΑΡΘΡΟ 6 § 1 (συνέχεια) Η εύλογη διάρκεια της δίκης

Δημήτριος Βασιλειάδης

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλικάκος Π., Δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας δίκης - νέο ένδικο βοήθημα στο εσωτερικό δίκαιο (διοικητική, πολιτική και ποινική δίκη), ΕΛΛνη 2015.372, Κουβαράς Η., Ουσιαστικοποίηση των διοικητικών διαφορών & αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας: το πλαίσιο μιας διαχρονικής συζήτησης, ΕφημΔΔ 2016.370, Μαθιουδάκης Ι., Η ποιοτική απονομή της Δικαιοσύνης - Υπό το φως της πρόσφατης αναμόρφωσής της, ΕφημΔΔ 2011.440, Μακρίδου Κ., Η έκδοση αποφάσεων επί της ουσίας σε εύλογο χρόνο στην πολιτική δίκη, ΝοΒ 2012.1345, Μουκίου Χ., Περί της ταχύτητας στην απονομή της δικαιοσύνης - Η «ταχεία» δίκη ως «δίκαιη» δίκη υπό το φως της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕφημΔΔ 2011.716 (Μουκίου 2011), Μυλωνά Ε., Η εύλογη διάρκεια της δίκης κατά το άρθρο 6 ΕΣΔΑ. Η νομολογία του ΕΔΔΑ - Η συμμόρφωση του Έλληνα νομοθέτη - Η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, ΕΔΚΑ 2014.834, Σακελλαροπούλου Κ./Πικραμένος Μ./Συμεωνίδης Ι./Ανδρουλάκης Β./Νικολαΐδου Θ./Τσόγκα Λ./Αλικάκος Π., Η Δικαιοσύνη στην Ελλάδα - Προτάσεις για ένα σύγχρονο δικαστικό σύστημα, Διανέοσις 2019, Σαρμάς Ι., Η ελευθερία με υπεροχή του δικαίου - Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2003 (Σαρμάς 2003), Συμεωνίδης Ι., Η ταχύτητα στην απονομή της Διοικητικής Δικαιοσύνης, Διδικ 2017.1 (Συμεωνίδης 2017), ο ίδιος, Η βελτίωση της λειτουργικότητας του συστήματος, το νέο πρόταγμα για τη διοικητική δικαιοσύνη, ΕφημΔΔ 2018.193, Τσόγκα Π., Ο ασάλετος χρόνος της Ελληνικής Δικαιοσύνης - εκατόν δεκαέξι κείμενα κριτικής 1876-2016, Καλλιγράφος 2017, Φραγκάκης Ν., Η μεγάλη διάρκεια των δικών στην Ελλάδα και οι αποφάσεις - πιλότος του ΕΔΔΑ, ΕΛΛνη 2014.989.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Γενικά	και σταθμίσεις.....	289	
1.1 Το δικαίωμα εκδίκασης σε λογική προθεσμία.....	287	2.2 Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης.....	289
1.2 Η παθολογία ως προς τη διάρκεια της δίκης	287	2.3 Η δικονομική συμπεριφορά του προσφεύγοντος	290
1.3 Η υποχρέωση των κρατών-μελών σε ορισμένο αποτέλεσμα.....	288	2.4 Οι ενέργειες των κρατικών αρχών.....	292
1.4 Η έννοια της «λογικής προθεσμίας».....	288	2.5 Το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα.....	296
2. Τα κριτήρια για την εκτίμηση του εύλογου χρόνου	289	3. Ο προσμετρώμενος χρόνος	297
2.1 Δίκαιη ισορροπία, κριτήρια		3.1 Ο διαδραμών χρόνος.....	297
		3.2 Η έναρξη της προθεσμίας	298

3.3 Η λήξη της προθεσμίας	299	ρούν την Ελλάδα.....	302
4. Η εφαρμογή στην πράξη - μέσα θεραπείας της παθogenείας.....	300	5.1 Η έκταση και η αντιμετώπιση του φαινομένου της καθυστέ- ρησης της δίκης.....	302
4.1 Συνδυασμός και αποτελεσμα- τικότητα μέτρων.....	300	5.2 Στη διοικητική δίκη.....	303
4.2 Τα προληπτικά μέτρα.....	301	5.3 Στην ποινική δίκη.....	304
4.3 Τα αποκαταστατικά μέτρα.....	301	5.4 Στην πολιτική δίκη.....	305
5. Οι «πilotικές» αποφάσεις που αφο-		6. Συμπερασματικές παρατηρήσεις	305

1. Γενικά

1.1 Το δικαίωμα εκδίκασης σε λογική προθεσμία

Το άρθρο 6 της Σύμβασης αποδίδει τους δύο θεμελιώδεις σκοπούς της δίκαιης δίκης εν γένει, ήτοι την ορθότητα και ταχύτητα απονομής της δικαιοσύνης, και επιπλέον θεσπίζει τις αναγκαίες εγγυήσεις για την πραγμάτωσή τους¹. Η παρ. 1 του άρθρου 6 εντάσσεται στη γενική αρχή της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης και είναι κομβικής σημασίας σε όλο το σύστημα της ΕΣΔΑ². Η ορθή και δίκαιη κρίση, όταν διατυπώνεται καθυστερημένα, δεν συνιστά εκπλήρωση της δίκαιης δίκης. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις η υπερβολική καθυστέρηση εξομοιώνεται επί της ουσίας με αρνησιδικία³, που θίγει όχι μόνο τους διαδίκους αλλά και την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία της δικαιοσύνης⁴. Για τον λόγο αυτόν το άρθρο 6 προβλέπει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του μέσα σε λογική προθεσμία⁵, καθιερώνει δηλαδή ένα δικαίωμα του προσώπου διαδικαστικής φύσεως για την εύλογη διάρκεια της δίκης στην οποία μετέχει⁶.

1.2 Η παθολογία ως προς τη διάρκεια της δίκης

Το ζήτημα της εύλογης διάρκειας της δίκης ανακύπτει σε αρκετά συμβαλλόμενα

1. Πρβλ. *Σαρμά* 2003: 399.

2. *Σισιλιάνος* 2017: 243· *Boddaert v. Belgium*, 12919/87, 12.10.1992, § 39· *Süssmann v. Germany*, 20024/92, 16.9.1996, § 57· *Von Maltzan and others v. Germany*, 71916/01, 71917/01, 10260/02, 2.3.2005, § 132.

3. Πρβλ. *Σισιλιάνο* 2017: 243· *Vernillo v. France*, 11889/85, 20.2.1991, § 38· *Boddaert v. Belgium*, 12919/87, 12.10.1992, § 39· *Katte Klitsche v. Italy*, 12539/86, 27.10.1994, § 61· *Scordino v. Italy*, 36013/97, 29.3.2006 [GC], § 224.

4. *Σισιλιάνος* 2017: 243.

5. Το χρονικό διάστημα της εύλογης προθεσμίας για την εκδίκαση της υπόθεσης είναι διαφορετικό από το διάστημα της «βέλτιστης» προθεσμίας, την οποία επιδιώκει και προωθεί το Συμβούλιο της Ευρώπης· βλ. *Μουκίου* 2011: 717.

6. *Μουκίου* 2011: 717.

κράτη. Το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη, υπό την ανωτέρω έννοια, παραβιάζεται είτε από τη μακρά περίοδο απραξίας είτε από την υπερβολικά αργή διεξαγωγή της διαδικασίας της δίκης στο σύνολό της, αλλά και σε κάθε στάδιο αυτοτελώς και μέχρι την εκτέλεση της απόφασης⁷. Αν σε κράτος μέλος υφίσταται πρακτική επανειλημμένων παραβάσεων της «εύλογης προθεσμίας» της δίκης, η εν λόγω πρακτική συνιστά κατά το ΕΔΔΑ⁸ «επιβαρυντική περίπτωση» της παραβίασης του άρθρου 6 § 1⁹. Κατά κανόνα, ως προς τις περιόδους απραξίας η παθολογία ξεκινά μετά την πάροδο έξι ή και εννέα μηνών¹⁰, ενώ τα δύο έτη απραξίας θεωρείται ότι στοιχειοθετούν παραβίαση του δικαιώματος¹¹. Ως προς τη διαδικασία διεξαγωγής της δίκης, το ενάμισι έτος από την κατάθεση του ένδικου βοηθήματος μέχρι την έκδοση της δικαστικής απόφασης, θεωρείται ως αποδεκτό χρονικό διάστημα, το οποίο μπορεί να παρατείνεται ανάλογα με την πολυπλοκότητα της υπόθεσης. Μπορεί, όμως, να είναι και συντομότερο αν τα θέματα είναι απλά ή αν το διακύβευμα της δίκης είναι σημαντικό για τον προσφεύγοντα. Στο διάστημα αυτό υπολογίζεται και η εκτέλεση της απόφασης¹².

1.3 Η υποχρέωση των κρατών-μελών σε ορισμένο αποτέλεσμα

Το δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης για την εύλογη διάρκεια της δίκης θεμελιώνει, αντίστοιχα, και υποχρέωση για τα συμβαλλόμενα κράτη να οργανώσουν τα νομικά τους συστήματα κατά τρόπο ώστε να μπορούν να συμμορφώνονται ουσιαστικά και αποτελεσματικά στις απαιτήσεις της Σύμβασης, στις οποίες περιλαμβάνεται και η απαίτηση για την εκδίκαση των υποθέσεων χωρίς καθυστέρηση και σε «εύλογο χρονικό διάστημα». Πρόκειται, επομένως, για υποχρέωση των κρατών-μελών σε ορισμένο αποτέλεσμα¹³.

1.4 Η έννοια της «λογικής προθεσμίας»

Η έννοια της «λογικής προθεσμίας» του άρθρου 6 παρ. 1 είναι αυτόνομη και

7. Σαρμάς 2018: 112.

8. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: εφεξής «ΕΔΔΑ» ή «Δικαστήριο».

9. Bottazzi v. Italy, 34884/97, 28.7.1999 [GC], § 22· Scordino v. Italy, 36813/97, 29.3.2006 [GC], § 225.

10. Giosakis v. Greece (3), 5689/08, 3.5.2011, § 50.

11. Karpetas v. Greece, 6086/10, 30.10.2012, § 59.

12. Βλ. κατωτ. υπό 3 για τον προσμετρώμενο χρόνο. Ως προς την εκτέλεση, τα 3 έτη μη εκτέλεσης της απόφασης δεν θεωρούνται ανεκτά· βλ. Boussiou v. Greece, 21455/10, 24.10.2013, § 38. Επίσης, το Δικαστήριο επανειλημμένα έχει επισημάνει την ιδιαίτερη σημασία που έχει η εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων στο πλαίσιο των διοικητικών διαφορών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ· βλ. Galanopoulos v. Greece, 11949/09, 19.12.2013, § 39· Boussiou v. Greece, 21455/10, 24.10.2013, § 33.

13. Σισιλιάνος 2017: 243.

ερμηνεύεται *in concreto* με βάση ορισμένα κριτήρια που έχει διαπλάσσει το ΕΔΔΑ¹⁴. Τα κριτήρια αυτά εφαρμόζονται σωρευτικά, με βάση τον τρόπο υπολογισμού του χρονικού διαστήματος έναρξης και λήξης της προθεσμίας, και καθορίζουν, σε συνδυασμό με τις εκάστοτε συνθήκες της υπόθεσης, τον εύλογο χρόνο της δίκης. Τα κριτήρια εκτιμώνται διαφορετικά στις αστικές και στις ποινικές υποθέσεις, διότι στις τελευταίες το διακύβευμα της υπόθεσης αφορά την προστασία της προσωπικής ελευθερίας του κατηγορουμένου.

2. Τα κριτήρια για την εκτίμηση του εύλογου χρόνου

2.1 Δίκαιη ισορροπία, κριτήρια και σταθμίσεις

Το ΕΔΔΑ έχει αποσαφηνίσει ότι η ταχύτητα διεξαγωγής της δίκης δεν πρέπει να αποβαίνει σε βάρος της ορθής απονομής της. Οι δύο θεμελιώδεις αρχές της ορθής και ταχείας απονομής της δικαιοσύνης πρέπει να επιτυγχάνονται αμφότερες και να τελούν σε δίκαιη ισορροπία¹⁵. Το Δικαστήριο προβαίνει σε σταθμίσεις προκειμένου να αχθεί σε κρίση για την ανεύρεση της ισορροπίας μεταξύ του δικαιώματος του ατόμου σε δίκη εντός του εύλογου χρόνου και στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης¹⁶. Για την τελική στάθμιση το Δικαστήριο εξετάζει, συνεκτιμώντας και τις ειδικές περιστάσεις της υπόθεσης, α) την πολυπλοκότητα της υπόθεσης, β) τη δικονομική συμπεριφορά του προσφεύγοντος, γ) τη συμπεριφορά των κρατικών αρχών¹⁷ και δ) το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα¹⁸.

2.2 Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης

2.2.1 Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης είναι το πρώτο, κατά σειρά, κριτήριο που εξετάζει το Δικαστήριο¹⁹, μπορεί δε να αφορά νομικά ζητήματα ή την ουσία της υπόθεσης και πραγματικά γεγονότα²⁰. Το κριτήριο της πολυπλοκότητας μπορεί, επίσης, να αφορά τα υποκείμενα ή το αντικείμενο της δίκης. Ενδέχεται, δηλαδή, να αφορά τη συμμετοχή πολλών διαδίκων στην υπόθεση ή περισσότερα εγκλήματα²¹ ή την παράλληλη εξέλιξη δύο ποινικών δικών²² και τον μεγάλο αριθμό

14. Για τον χρόνο εισαγωγής των κριτηρίων αυτών στη νομολογία του ΕΔΔΑ βλ. *Μουκίου* 2011: 717-718.

15. *Boddaert v. Belgium*, 12919/87, 12.10.1992, § 39· *Σαρμάς* 2018: 112.

16. *Σαρμάς* 2018: 112· *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 13427/87, 9.12.1994, §§ 67-73.

17. *Neumeister v. Austria*, 1936/63, 27.6.1968, §§ 16-21.

18. *Konig v. Germany*, 6232/73, 28.6.1978, § 111· *Μουκίου* 2011: 718.

19. *Σισιλιάνος* 2017: 244· *Σαρμάς* 2003: 420.

20. *Μουκίου* 2011: 718.

21. *Struc v. The Republic of Moldova*, 40131/09, 4.12.2012, § 79.

των μαρτύρων²³ ή τον μεγάλο αριθμό των στοιχείων που πρέπει να εξετασθούν και να ληφθούν υπόψη²⁴ ή τον όγκο της δικογραφίας ή τον αριθμό των τεχνικών ζητημάτων που θέτει η υπόθεση και την ανάγκη διορισμού εμπειρογνομόνων ή και τον μεγάλο αριθμό των αποφάσεων που εκδόθηκαν στην υπόθεση²⁵. Το Δικαστήριο συνεκτιμά, ακόμη, τη φύση της υπόθεσης και τη γενικότερη πολιτική και κοινωνική σημασία της²⁶. Εξάλλου, η υπόθεση μπορεί να είναι σύνθετη από νομική άποψη λόγω της έλλειψης προηγούμενης νομολογίας σε εθνικό επίπεδο ή της ανάγκης να υποβληθεί στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα επί ζητήματος που αφορά την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου²⁷.

2.2.2 Η πολυπλοκότητα της διαδικασίας μπορεί να δικαιολογεί τη διάρκειά της. Αντίθετα, το γεγονός ότι η υπόθεση είναι απλή είτε ως προς το νομικό ζήτημα είτε ως προς το ουσιαστικό ζήτημα δεν μπορεί να δικαιολογήσει υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης και θεμελιώνει παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης^{28,29}.

2.3 Η δικονομική συμπεριφορά του προσφεύγοντος

2.3.1 Είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να αποδοθεί μομφή στους διαδίκους, για τον λόγο ότι εξαντλούν τα μέσα έννομης προστασίας που τους παρέχει το εθνι-

22. *Boddaert v. Belgium*, 12919/87, 12.10.1992, §§ 36-39.

23. *Tsasnik and Kaounis v. Greece*, 3142/08, 14.1.2010, § 30, στην οποία το Δικαστήριο αποφάινεται ότι η υπόθεση δεν ήταν πολύπλοκη, διότι, μεταξύ άλλων, δεν απαιτούσε την εξέταση πολλών μαρτύρων.

24. *Humen v. Poland*, 26614/95, 15.10.1999 [GC], § 63.

25. *Stamouli v. Greece*, 55862/07, 11.6.2009, § 25.

26. *Σισλιάνος 2017: 244· Raudsepp v. Estonia*, 54191/07, 8.11.2011, §§ 72-73· *Süßmann v. Germany*, 20024/92, 16.9.1996, § 56.

27. *Satakunnan Markkinaporssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*, 931/13, 27.06.2017 [GC], § 212.

28. *Tierce v. San Marino*, 69700/01, 17.6.2003, § 31· *Paskhalidis and others v. Greece*, 20416-20425, 19.3.1997, § 36, κατά την οποία το ζήτημα της υπαγωγής *ratione temporis* προσώπου στην ασφάλιση δεν εμφάνιζε πολυπλοκότητα· *Stamoulakatos v. Greece (2)*, 27159/95, 26.11.1997, § 49, με την οποία έγινε δεκτό ότι δεν εμφάνιζε ιδιαίτερη πολυπλοκότητα το ζήτημα, αν η αναπηρία του προσφεύγοντος οφείλεται σε βασανισμό του κατά τη δικτατορία και συναφώς η απόφαση για το δικαίωμά του σε σύνταξη.

29. *Lupeni Greek Catholic Parish and others v. Romania*, 76943/11, 29.11.2016 [GC], § 150· ακόμη και αν η υπόθεση αυτή καθεαυτή δεν είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, καταλογίζεται στις εθνικές αρχές η έλλειψη σαφήνειας και προβλεψιμότητας στο εσωτερικό δίκαιο, που μπορεί να καταστήσει δυσχερή την εξέταση και να συμβάλει σημαντικά στην παράταση της διάρκειας της διαδικασίας· *Neumeister v. Austria*, 1936/63, 27.6.1968, § 20, η πολυπλοκότητα της υπόθεσης μπορεί να οφείλεται στον αριθμό των κατηγοριών, των κατηγορούμενων και μαρτύρων ή στη διεθνή διάσταση της υπόθεσης.

κό δικαιο³⁰. Η συμπεριφορά του προσφεύγοντος αξιολογείται διαφορετικά στην αστική και την ποινική δίκη³¹. Το άρθρο 6 παρ. 1 δεν απαιτεί, κατ' αρχήν, από τους διαδίκους να συνεργαστούν ενεργά με τις δικαστικές αρχές. Ειδικώς στην ποινική δίκη δεν απαιτείται από τον κατηγορούμενο ενεργός συνεργασία με τις δικαστικές αρχές³², το γεγονός δε ότι ο κατηγορούμενος ζητεί τη διενέργεια περαιτέρω έρευνας ή ασκεί όλα τα ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου δεν μπορεί να αποβεί σε βάρος του³³.

2.3.2 Ο διάδικος, πάντως, υποχρεούται να επιδείξει επιμέλεια κατά τη διεκπεραίωση των διαδικαστικών πράξεων που τον αφορούν, να απέχει από τη χρησιμοποίηση τακτικών καθυστερήσεων και να επωφεληθεί από τις δυνατότητες του εσωτερικού δικαίου για τη συντόμευση της διαδικασίας³⁴. Τα χρονικά διαστήματα που σχετίζονται με τη συμπεριφορά του προσφεύγοντος (ματαίωση της συζήτησης, αργοπορία ως προς την επαναφορά της αγωγής ή της αίτησης προς συζήτηση με κλήση, επανειλημμένα αιτήματα αναβολών, καθυστερήσεις στην επίδοση που έχουν επιπτώσεις στην άσκηση ένδικων μέσων και καθυστερήσεις ως προς τον προσδιορισμό δικασίμου εκ μέρους των διαδίκων) καταλογίζονται στον προσφεύγοντα και δεν προσμετρώνται κατ' αρχήν στη συνολική διάρκεια της δίκης³⁵. Τα αυτά ισχύουν, αναλόγως, και στη διοικητική δίκη³⁶. Η συμπεριφορά, επομένως, του προσφεύγοντος αποτελεί γεγονός το οποίο δεν μπορεί να αποδοθεί στο εναγόμενο κράτος και λαμβάνεται υπόψη για τον προσδιορισμό της υπέρβασης του εύλογου χρόνου που αναφέρεται στο άρθρο 6 § 1³⁷.

30. *Erkner and Hofauer v. Austria*, 9616/81, 23.4.1987, § 68.

31. *Σισιλιάνος* 2017: 244.

32. *Corigliano v. Italy*, 8304/78, 10.12.1982, § 42· *Dobbertin v. France*, 13089/87, 25.2.1993, § 43· *Eckle v. Germany*, 8130/78, 15.7.1982, § 82· *Basoukos v. Greece*, 7544/04, 27.4.2006, § 17· *Erker Hofauer v. Austria*, § 68.

33. *Reinhardt and Slimane-Kaid v. France [GC]*, 22921/93, 23043/93, 31.3.1998, § 99· *Gerogianakis v. Greece*, 30173/03, 18.8.2006, § 23.

34. *Σισιλιάνος* 2017: 245· *Guincho v. Portugal*, 8990/80, 10.7.1984, §§ 34· *Union Alimentaria Sanders SA v. Spain*, 11681/85, 7.7.1989, § 35.

35. *Kotaridis v. Greece*, 205/08, 15.7.2010, § 26· *Glykantzis v. Greece*, 40150/09, 30.10.2012, § 50. Όμως, ακόμη και σε νομικά συστήματα που καθιερώνουν την αρχή της πρωτοβουλίας των διαδίκων, η συμπεριφορά του διαδίκου δεν απαλλάσσει τα δικαστήρια από την υποχρέωση να εξασφαλίσουν την ταχεία διεξαγωγή της δίκης, όπως επιτάσσει το άρθρο 6 § 1· πρβλ. *Pafitis and others v. Greece*, 20323/92, 26.2.1998, § 93.

36. *Ioannou v. Greece (C)*, 1953/10, 12.6.2012, § 20, μη καταβολή του αναλογούντος δικαστικού ενσήμου που είχε ως συνέπεια την αναστολή της προόδου της δίκης.

37. *Σισιλιάνος* 2017: 244· *Liadis v. Greece*, 16412/02, 27.5.2004 § 21· *Erkner and Hofauer v. Austria*, 9616/81, 23.4.1987, § 68· *Lechner and Hess v. Austria*, 9316/81, 23.4.1987, § 58· *Poiss v. Austria*,

2.3.3 Η δικονομική συμπεριφορά των διαδίκων μπορεί να επηρεάσει τη διάρκεια της δίκης ποικιλοτρόπως, συνεκτιμάται δε ιδίως αν υπήρξε σκόπιμη παρεμπόδιση της προόδου της διαδικασίας³⁸. Ωστόσο, η συμπεριφορά του αιτούντος δεν μπορεί από μόνη της να δικαιολογήσει περιόδους αδράνειας των αρμόδιων δικαστικών αρχών³⁹. Γενικότερα, οι εθνικές αρχές, μολονότι δεν θεωρούνται υπεύθυνες για τη συμπεριφορά των διαδίκων, δεν απαλλάσσονται από την υποχρέωση να διασφαλίσουν τη διεξαγωγή της διαδικασίας σε εύλογο χρονικό διάστημα⁴⁰.

2.4 Οι ενέργειες των κρατικών αρχών

2.4.1 Το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να οργανώσουν το δικαστικό τους σύστημα ορθολογικά, ώστε τα δικαστήριά τους να εκπληρώνουν τις απαιτήσεις του άρθρου 6, παρ. 1, μεταξύ των οποίων και η απαίτηση για την εύλογη προθεσμία εκδίκασης μιας υπόθεσης⁴¹.

9816/82, 23.4.1987, § 57· Wiesinger v. Austria, 11796/85, 30.10.1991, § 57· Humen v. Poland, 26614/95, 15.10.1999, [GC], § 66. Στο κράτος δεν μπορούν να καταλογιστούν χρονικές περίοδοι καθυστέρησης που οφείλονται στην κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντος· βλ. Krakolinig v. Austria, 33992/07, 10.5.2012, § 27.

38. Vernillo v. France, 11889/85, 20.2.1991, § 34, βραδεία υποβολή υπομνημάτων που μπορεί να οδηγήσει σε καθυστέρηση της διαδικασίας· Konig v. Germany, 6232/73, 28.6.1978, § 103, συχνές και επαναλαμβανόμενες αλλαγές νομικών συμβούλων· Acquavina v. France, 19248/91, 21/11/1995, § 61, παραλείψεις ή υποβολή αιτημάτων που ασκούν επιρροή στην πρόοδο της διαδικασίας· Karpetas v. Greece, 6086/10, 30.10.2012, § 58, παρελκυστική τακτική, όπως επανειλημμένα αιτήματα αναβολής· Pizzetti v. Italy, 12444/86, 26.2.1993, § 21, προσπάθεια φιλικού διακανονισμού· Beaumartin v. France, 15287/89, 24.11.1994 § 33, εσφαλμένη άσκηση προσφυγής σε δικαστήριο που δεν είχε δικαιοδοσία· Proszak v. Poland, 25086/94, 16.12.1997, §§ 41-44, επανειλημμένες αιτήσεις εξαίρεσης του εισηγητή δικαστή χωρίς βάσιμο λόγο και άρνηση του διαδίκου να υποβληθεί σε πραγματογνωμοσύνη για την κατάσταση της υγείας του, η οποία είχε θεωρηθεί κρίσιμη από το εθνικό δικαστήριο.

39. Τα δικαστήρια οφείλουν να διασφαλίζουν την επιθυμητή από το άρθρο 6 § 1 ταχύτητα ανεξάρτητα από τη συμπεριφορά των διαδίκων· πρβλ. Karpetas v. Greece, 6086/10, 30.10.2012, § 58· ομοίως Litoselitis v. Greece, 62771/00, 5.2.2004, § 30· Ceteroni v. Italy, 22461/93, 22465/93, 15.11.1996.

40. Σισιλιάνος 2017: 245 «...τα δικαστήρια θα πρέπει να είναι φειδωλά ως προς την ικανοποίηση αιτημάτων αναβολής, ιδιαιτέρως στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες δεν φαίνεται να συντρέχει όντως σπουδαίος λόγος»· Caruano v. Italy, 9381/81, 25.6.1987, § 25· Duclos v. France, 20940/92, 20941/92, 20942/92, 17.12.1996, § 55· Scopeliti v. Italy, 15511/89, 23.11.1993, § 25· Guincho v. Portugal, 8990/80, 10.7.1984, §§ 32, 38· Manios v. Greece, 70626/01, 11.3.2004, § 28· Vassilios Athanasiou and others v. Greece, 50973/08, 21.12.2010, § 28· Glykantzi v. Greece, 40150/09, 30.10.2012, § 47· Eckle v. Germany, 8130/78, 15.7.1982, § 82.

41. Σαρμάς 2003: 423· Papathanasiou v. Greece, 62770/00, 5.2.2004, § 21· Litoselitis v. Greece, 62771/00, 5.2.2004, § 32.

2.4.2 Κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ δεν συνιστά λόγο που δικαιολογεί τις καθυστερήσεις η οργάνωση του δικαιοδοτικού συστήματος ή η έλλειψη προσωπικού ή η χρόνια υπερφόρτωση των πινακίων⁴² ή ο υπερβολικός φόρτος εργασίας⁴³. Το γεγονός ότι η καθυστέρηση της διαδικασίας αποτελεί συνήθη πρακτική, επίσης δεν δικαιολογεί την υπερβολική διάρκεια της δίκης⁴⁴. Ομοίως, ζητήματα αμιγώς εσωτερικού δικαίου, όπως ο νομικός χαρακτηρισμός της προσφυγής ή η κατανομή δικαιοδοσιών ή αρμοδιοτήτων μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων, που μπορεί να συνεπάγεται και την παραπομπή της υπόθεσης από το ένα δικαστήριο σε άλλο ή την παρέμβαση του νομοθέτη για τη διευθέτηση του ζητήματος, ή η συχνή αλλαγή του επιφορτισμένου δικαστή⁴⁵, δεν αποτελούν κρίσιμα στοιχεία για την εκτίμηση της εύλογης διάρκειας της δίκης, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης⁴⁶. Ο δικαστής είναι υπεύθυνος για την επίτευξη της διαδικασίας και την ταχεία διεξαγωγή της δίκης, αλλά και ως προς την ολοκλήρωση της πραγματογνωμοσύνης⁴⁷. Επίσης, ανακύπτει ευθύνη του κράτους ως προς τις καθυστερήσεις που προκύπτουν από συνεχείς αλλαγές στη σύνθεση του δικαστηρίου ή του εισηγητή δικαστή⁴⁸. Εξάλλου, η μεταρρύθμιση με στόχο την επιτάχυνση εκδίκασης των υποθέσεων δεν μπορεί να δικαιολογήσει τις καθυστερήσεις⁴⁹.

42. Σαρμάς 2003: 422-423· Pammel v. Germany, 17820/91, 1.7.1997, § 69· Probstmeier v. Germany, 20950/92, 1.7.1997, § 64· Milionis and others v. Greece, 41898/04, 24.4.2008, §§ 57-58· Vlachos, 20643/06, 18.9.2008, § 20· Tsilira, 44035/05, v. Greece, 44035/05, 22.5.2008, § 15· Tsoukalas v. Greece, 12286/08, 22.7.2010, § 51· πρβλ. και Litoselitis v. Greece, 62771/00, 5.2.2004, § 27 καθώς και Tsilira ό.π. § 15 για ισχυρισμό της Ελλάδος περί αποχής των δικηγόρων από τα καθήκοντά τους.

43. Vocaturo v. Italy, 11891/85, 24.5.1991, § 17· Cappello v. Italy, 12783/87, 27.2.1992, § 17.

44. Martins Moreira v. Portugal, 11371/85, 26.10.1988, § 54· Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain, 11681/85, 7.7.1989, § 40.

45. Guincho v. Portugal, 8990/80, 10.7.1984, § 38· Lechner and Hess v. Austria, 9316/81, 23.4.1987, § 58.

46. Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain, 11681/85, 7.7.1989, §§ 35-42· Pafitis and others v. Greece, 20323/92, 26.2.1998, § 93· Tierce v. San Marino, 69700/01, 17.6.2003, § 31· πρβλ. Capuano v. Italy, 9381/81, 25.6.1987, §§ 30-31 και Versini v. France, 40096/98, 10.7.2001, § 29 ως προς την ευθύνη του κράτους για την καθυστέρηση πραγματογνώμονα που ασκούσε καθήκοντα στο πλαίσιο δικαστικής διαδικασίας· πρβλ. Surmeli v. Germany, 75529/01, 8.6.2006 [GC], § 129 για την ευθύνη του κράτους σε περίπτωση εφαρμογής της αρχής της πρωτοβουλίας των διαδίκων· πρβλ. Garyfallou AEBE v. Greece, 18996/91, 24.9.1997, § 40, με την οποία, πλην άλλων, κρίθηκε ότι η κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των δικαστηρίων δεν συνιστά κρίσιμο κριτήριο· πρβλ. και Bock v. Germany, 11118/84, 29.3.1989, § 47, που αφορούσε παράταση της διαδικασίας λόγω των συνεχιζόμενων αμφιβολιών των δικαστικών αρχών για την ψυχική κατάσταση του αιτούντα.

47. Pierazzini v. Italy, 13265/87, 27.2.1992, § 18· Capuano v. Italy, 9381/81, 25.6.1987, § 30.

48. Lechner and Hess v. Austria, 9316/81, 23.4.1987, § 58.

49. Fisanotti v. Italy, 32305/96, 23.4.1998, § 22.

2.4.3 Οι αρμόδιες δικαστικές αρχές πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια ως προς τη διάρκεια των ποινικών υποθέσεων, για να μην υπάρχει αβεβαιότητα για την τύχη της κατηγορίας σε βάρος του κατηγορουμένου⁵⁰, ιδίως όταν ο τελευταίος κρατείται προσωρινά⁵¹.

2.4.4 Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η εγγύηση του εύλογου χρόνου εφαρμόζεται σε όλα τα στάδια της δικαστικής διαδικασίας, δηλαδή στην παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας, στην πρωτόδικη και την κατ' έφεση δίκη, στην ανααιρετική διαδικασία, στο στάδιο καθαρογραφής της απόφασης κ.λπ.⁵². Η ανωτέρω εγγύηση του εύλογου χρόνου της δίκης περιλαμβάνει και το στάδιο εκτέλεσης της απόφασης⁵³. Η αδράνεια και απραξία σε οποιοδήποτε από τα παραπάνω στάδια μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1, ακόμη και αν η συνολική διάρκεια της δίκης δεν φαίνεται υπερβολική εκ πρώτης όψεως⁵⁴. Το αυτό ισχύει και όταν ο συνολικός χρόνος της διαδικασίας υπερβαίνει τα εύλογα όρια⁵⁵.

2.4.5 Η υποχρέωση έκδοσης απόφασης μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα ισχύει και για το συνταγματικό δικαστήριο, δεν ερμηνεύεται, όμως, με τον ίδιο τρόπο όπως για τα λοιπά δικαστήρια⁵⁶. Ο ρόλος του συνταγματικού δικαστηρίου ως θεματοφύλακα του Συντάγματος δικαιολογεί ενίοτε την πρόταξη και άλλων κριτηρίων, όπως είναι η φύση της υπόθεσης και η σημασία της για την πολιτική και κοινωνική ζωή, έναντι του χρόνου κατάθεσης του ένδικου βοηθήματος⁵⁷. Το

50. Σισιλιάνος 2017: 247· Nakhmanovich v. Russia, 55669/00, 2.3.2006, § 89, Hajibeyli v. Azerbaijan, 16528/05, 10.7.2008, § 51· Grigoryan v. Armenia, 3627/06, 10.7.2012, § 129.

51. Abdoella v. The Netherlands, 12728/87, 25.11.1992, § 24· πρβλ. και Tomasi v. France, 12850/87, 27.8.1992, § 84· Herczegfalvy v. Austria, 10533/83, 24.9.1992, § 71.

52. Σισιλιάνος 2017: 247. Η παράβαση του εύλογου χρόνου της δίκης στην Ελλάδα δεν αφορά μόνο την καθυστερημένη εκδίκαση των υποθέσεων και την έκδοση των αποφάσεων, αλλά και τη βραδεία καθαρογραφή τους· βλ. Ftylakis and others v. Greece, 27153/08, 3.2.2011, § 21.

53. Di Pede v. Italy, 15797/89, 26.9.1996, §§ 20-24· Zappia v. Italy, 24295/94, 26.9.1996, §§ 16-20· Hornsby v. Greece, 18357/91, 19.3.1997, § 40· Estima Jorge v. Portugal, 24550/94, 21.4.1998, § 35· Kyrtatos v. Greece, 41666/98, 22.5.2003, § 30.

54. Σισιλιάνος 2017: 147· Grigoryan v. Armenia, 3627/06, 10.7.2012, § 131· Gouttard v. France, 57435/08, 30.6.2011, § 36, εύλογη διάρκεια ενώπιον Συμβουλίου της Επικρατείας και του Διοικητικού Πρωτοδικείου, υπέρβαση όμως του εύλογου χρόνου ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου.

55. Dobbartin v. France, 13089/87, 25.2.1993, § 44.

56. Von Maltzan and others v. Germany, 71916/01, 71917/01, 10260/02, 2.3.2005, § 132· Raudsepp v. Estonia, 54191/07, 8.11.2011, § 72.

57. Süssmann v. Germany, 20024/92, 16.9.1996 [GC], §§ 56-60· Pammel v. Germany, 17820/91, 1.7.1997, §§ 51-57· Orsus and others v. Croatia, 15766/03, 16.3.2010 [GC], § 109, εν τούτοις διάστημα εκδίκασης μεγαλύτερο των 4 ετών ενώπιον του συνταγματικού δικαστηρίου υπερβαίνει τα εύλογα όρια, § 110.

κράτος είναι υπεύθυνο για όλες τις δημόσιες αρχές που μετέχουν ή συμβάλλουν στην πρόοδο της διαδικασίας και όχι μόνο για τα δικαστικά όργανα⁵⁸. Εξάλλου, αν και δεν είναι αρμοδιότητα του ΕΔΔΑ να αναλύει τον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια ερμηνεύουν και εφαρμόζουν το εσωτερικό δίκαιο, τα συνήθη και επανειλημμένα λάθη κατώτερων δικαστηρίων μπορεί να υποδεικνύουν κενά στο δικαστικό σύστημα⁵⁹.

2.4.6 Από την άλλη πλευρά, μόνο οι καθυστερήσεις που οφείλονται στο κράτος μπορούν να δικαιολογήσουν τη διαπίστωση της μη τήρησης της απαίτησης εύλογου χρόνου⁶⁰. Τυχόν καθυστερήσεις που οφείλονται σε διεθνή όργανα, όπως το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την απάντηση σε προδικαστικό ερώτημα εκ μέρους του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν καταλογίζονται στο κράτος⁶¹. Επίσης, μια προσωρινή υπερφόρτωση του πινακίου δεν καθιστά υπεύθυνο το κράτος έναντι των οργάνων της Σύμβασης, εφόσον το κράτος λαμβάνει εγκαίρως τα αναγκαία μέτρα για την άρση της καθυστέρησης⁶². Η επάρκεια ή όχι των μέσων που εισήγαγε ένα κράτος μέλος, προκειμένου να αποφευχθεί ή να αποκατασταθεί το πρόβλημα των υπερβολικά μακρών διαδικασιών, εκτιμάται υπό το πρίσμα των αρχών που καθόρισε το Δικαστήριο⁶³. Η αποχή των μελών δικηγορικού συλλόγου από τα καθήκοντά τους δεν μπορεί από μόνη της να καταστήσει ένα συμβαλλόμενο κράτος υπεύθυνο σε σχέση με την απαίτηση του εύλογου χρόνου⁶⁴.

2.4.7 Από την προαναφερθείσα νομολογία του ΕΔΔΑ συνάγεται ότι η συμπεριφορά των κρατικών αρχών αποτελεί ουσιώδες κριτήριο, το οποίο αξιολογείται με βάση τα μέτρα που λαμβάνονται για την επιτάχυνση της δίκης⁶⁵, καθοριστική, όμως, σημασία έχει η λυσιτέλεια που τελικώς έχουν τα μέτρα αυτά, προκειμένου

58. *Martins Moreira v. Portugal*, 11371/85, 26.10.1988, § 60.

59. *Lupeni Greek Catholic Parish and others v. Romania*, 76943/11, 29.11.2016 [GC], § 147.

60. *Buchholz v. Germany*, 7759/77, 6.5.1981, § 49· *Wiesinger v. Austria*, 11796/85, 30.10.1991, § 54· *Pafitis and others v. Greece*, 20323/92, 26.2.1998, § 93· *Humen v. Poland*, 26614/95, 15.10.1999 [GC], § 66.

61. *Pafitis and others v. Greece*, 20323/92, 26.2.1998, § 95.

62. *Buchholz v. Germany*, 7759/77, 6.5.1981, § 51.

63. *Scordino v. Italy*, 36813/97, 29.3.2006 [GC], §§ 183-193.

64. Βλ. *Σισιλιάνο 2017*: 246 και τη σχετική ανάλυση, ως προς το ζήτημα αυτό, της νομολογίας του ΕΔΔΑ για την Ελλάδα· *Papageorgiou v. Greece*, 24628/94, 22.10.1997, § 47· *Milionis and others v. Greece*, 41898/04, 24.4.2008, § 58· *Kotaridis v. Greece*, 205/08, 15.7.2010, § 26.

65. *Abdoella v. The Netherlands*, 12728/87, 25.11.1992, § 24· χρειάστηκαν 21 μήνες για τη διαβίβαση εγγράφων στο Ανώτατο Δικαστήριο και 52 μήνες για την εξέταση της υπόθεσης· *Papageorgiou v. Greece*, 24628/94, 22.10.1997, § 47.

τα κράτη να ανταποκρίνονται στην υποχρέωση αποτελέσματος ως προς την οργάνωση του δικαστικού τους συστήματος σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ⁶⁶.

2.5 Το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα

2.5.1 Το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα αποτελεί το τέταρτο και τελευταίο κριτήριο που χρησιμοποιεί το ΕΔΔΑ, για να εκτιμήσει αν η διάρκεια της δίκης ήταν εύλογη. Το Δικαστήριο επισημαίνει την ιδιαίτερη επιμέλεια που πρέπει να επιδεικνύουν τα εθνικά δικαστήρια σε υποθέσεις, οι οποίες είτε λόγω της κατάστασης του προσφεύγοντος είτε λόγω της φύσης τους έχουν ιδιαίτερη σημασία για τους διαδίκους. Τα κριτήρια για να θεωρηθεί ότι μια υπόθεση εντάσσεται στις ειδικές αυτές περιπτώσεις μπορεί να είναι υποκειμενικά⁶⁷ ή αντικειμενικά⁶⁸, όπως, για παράδειγμα, αν η υπόθεση έχει σπουδαία σημασία για τον διάδικο⁶⁹ ή αφορά την

66. Το άρθρο 6 § 1 επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη την υποχρέωση να οργανώνουν τα δικαστικά τους συστήματα κατά τρόπο ώστε τα δικαστήριά τους να μπορούν να ικανοποιούν κάθε απορρέουσα από το άρθρο αυτό απαίτηση: *Baggetta Eckle v. Germany*, 8130/78, 15.7.1982, § 92· *Francesco Lombardo v. Italy*, 11519/85, 26.11.1992, § 23· *Stamatiades v. Greece*, 19937/92, 28.2.1996, §§ 17, 19· *Dobbertin v. France*, 13089/87, 25.2.1993, § 44. Ωστόσο, ο προσωρινός φόρτος των δικαστηρίων δεν συνεπάγεται ευθύνη του συμβαλλόμενου κράτους, εφόσον λάβει ταχέως τα απαιτούμενα μέτρα για την αντιμετώπιση της εξαιρετικής κατάστασης· πρβλ. *Milasi v. Italy*, 10527/83, 25.6.1987, § 18. Επίσης, τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορεί να κατηγορηθούν για σημαντική καθυστέρηση στη διαδικασία που προκλήθηκε από την κατάσταση της υγείας του αιτούντος· πρβλ. *Yaïkov v. Russia*, 39317/05, 18.6.2015, § 76.

67. Όπως, σε περίπτωση ανίατης ασθένειας με μειωμένο προσδόκιμο ζωής του αιτούντα βλ. *X v. France*, 18020/91, 31.3.1992, § 47 και *A. and others v. Denmark*, 20826/92, 8.2.1996, §§ 78-81 καθώς και *Karakaya v. France*, 22800/93, 26.8.1994, § 43· ή σοβαρής μολυσματικής νόσου αυτού· βλ. *Pailot v. France*, 32217/96, 22.4.1998, § 68 και *Richard κ. Γαλλίας*, 33441/96, 22.4.1998, § 64· ή του γεγονότος ότι ο προσφεύγων τελούσε υπό προσωρινή κράτηση· βλ. *Salmanov v. Russia*, 3522/04, 31.7.2008, § 89 και *Starokadomskiy v. Russia (No 2)*, 27455/06, 13.3.2014, §§ 70-73.

68. Πρβλ. *Σισλιάνο 2017: 247*· σε υποθέσεις αποζημιώσεων θυμάτων αυτοκινητικών ατυχημάτων *Silva Pontes v. Portugal*, 14940/89, 23.3.1994, § 39 ή σε διαφορές για συνταξιοδοτικές παροχές *Nibbio v. Italy*, 12854/87, 26.2.1992, § 18 και *Tsoukalas v. Greece*, 12286/08, 22.7.2010, § 52 (μόνο μέσο διαβίωσης η σύνταξη) ή σε εργατικές διαφορές *Caleffi v. Italy*, 11890/85, 24.5.1991, § 17 και *Vocaturo v. Italy*, 11891/85, 24.5.1991, § 17 καθώς και *Obermeier v. Austria*, 11761/85, 28.6.1990, § 72, *Frydlender v. France*, 30979/96, 27.6.2000 [GC], § 45 και *Gioka v. Greece*, 44806/07, 16.4.2009, §§ 21-25. Ομοίως και επί διαφορών που σχετίζονται με την έναρξη επαγγελματικής δραστηριότητας και έχουν ιδιαίτερη σημασία για την προσωπική και οικογενειακή κατάσταση του προσφεύγοντος καθώς και για την εν γένει σταδιοδρομία του πρβλ. *Gouttard v. France*, 57435/08, 30.6.2011, §§ 35-36.

69. Πρβλ. για τη συνέχιση επαγγελματικής δραστηριότητας του αιτούντα: *Ruotolo v. Italy*, 12460/86, 27.2.1992, § 17· *Doustaly v. France*, 26256/95, 23.4.1998, § 48· *Garcia v. France*, 41001/98, 26.9.2000, § 14· *Sartory v. France*, 40589/07, 24.9.2009, § 34.

πρόσβαση σε ελεύθερο επάγγελμα⁷⁰ ή το δικαίωμα εκπαίδευσης⁷¹ ή αν πρόκειται για διαφορές αποζημίωσης από τροχαία ατυχήματα ή εργατικές διαφορές ή διαφορές για συνταξιοδοτικές παροχές⁷². Τα αυτά ισχύουν και για ορισμένες διαφορές οικογενειακού δικαίου, όπως οι υποθέσεις που αφορούν τις σχέσεις γονέων και τέκνων⁷³.

2.5.2 Τέλος, ιδιαίτερη κατηγορία υποθέσεων, για τις οποίες συντρέχει ανάγκη ταχείας εξέτασης των καταγγελιών, εκδίκασης των υποθέσεων και κολασμού των υπαιτίων, συνιστούν οι υποθέσεις που αφορούν παραβάσεις του νόμου από κρατικά όργανα, όπως η υπερβολική άσκηση βίας και η κακομεταχείριση από αστυνομικά όργανα⁷⁴.

3. Ο προσμετρώμενος χρόνος

3.1 Ο διαδραμών χρόνος

Η απαίτηση εύλογου χρόνου ισχύει για όλα τα στάδια της δικαστικής διαδικασίας που αποσκοπούν στη διευθέτηση της διαφοράς⁷⁵, χωρίς να αποκλείονται τα στάδια που ακολουθούν την κρίση επί της ουσίας, όπως το στάδιο για τον προσδιορισμό των δικαστικών εξόδων⁷⁶. Το δικαίωμα εκδίκασης της υπόθεσης σε εύλογο χρόνο μπορεί να παραβιάζεται είτε διότι μια δίκη καθυστέρησε υπερβολικά στο σύνολό της (από τον πρώτο μέχρι τον τελευταίο βαθμό και κατ' αναίρεση)⁷⁷ είτε διότι καθυστέρησε αυτοτελώς κάθε στάδιο της δίκης (πρώτος,

70. *Thlimmenos v. Greece*, 34369/97, 6.4.2000 [GC], §§ 60 και 62· *Konig v. Germany*, 6232/73, 28.6.1978, § 111.

71. *Orsus and others v. Croatia*, 15766/03, 16.3.2010 [GC], § 109.

72. Ιδίως σε περιπτώσεις που η νομοθεσία προβλέπει ιδιαίτερα αυστηρές προθεσμίες για τη διάρκεια της δίκης, όπως στην Ελλάδα, βλ. *Gioka v. Greece*, 44806/07, 16.4.2009, § 22.

73. Πρβλ. *Σισλιάνο* 2017: 248· *Laino v. Italy*, 33158/96, 18.2.1999 [GC], §§ 18, 22· *Mikulic v. Croatia*, 53176/99, 7.2.2002, § 44· *Hokkanen v. Finland*, 19823/92, 23.9.1994, § 72· *Niederboster v. Germany*, 39547/98, 27.2.2003 κ.ά.

74. Πρβλ. *Σισλιάνο* 2017: 248· *Doustaly v. France*, 26256/95, 23.4.1998, § 48· *Caloc v. France*, 33951/96, 20.7.2000, § 120.

75. Σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης, για την οποία ασκούνται ένδικα βοηθήματα στα πολιτικά και διοικητικά δικαστήρια, λαμβάνεται υπόψη συνολικά η διάρκεια των δικών αυτών· πρβλ. *Guillemin v. France*, 19632/92, 21.2.1997, § 36. Για τη λήψη υπόψη του χρόνου διευθέτησης της διαφοράς στο σύνολό της βλ. και *Guincho v. Portugal*, 8990/80, 10.7.1984, § 29 καθώς και *Erkner and Hofauer v. Austria*, 9616/81, 23.4.1987, § 65.

76. *Robins v. The United Kingdom*, 22410/93, 23.9.1997, §§ 28-29· πρβλ. και *Silva Pontes v. Portugal*, 14940/89, 23.3.1994, §§ 33-36· *Di Pede v. Italy*, 15797/89, 26.9.1996, § 24· *Zappia v. Italy*, 24295/94, 26.9.1966, § 20· *Hornsby v. Greece*, 18357/91, 19.3.1997, § 40.

77. *Fergadioti-Rizaki*, 27353/09, 18.4.2013, §§ 15-16· *Ioannis Anastasiadis and others*, 45823/08, 18.4.2013, §§ 26, 31-32 (διάρκεια δίκης συνολικά 12 έτη και 5 μήνες).

δεύτερος βαθμός κ.ο.κ.⁷⁸), αλλά και διότι υπήρξε καθυστέρηση στο στάδιο προσδιορισμού δικασίμου⁷⁹, εκδίκασης⁸⁰, έκδοσης ή εκτέλεσης της απόφασης⁸¹.

Ο εύλογος χαρακτήρας της διάρκειας της διαδικασίας καθορίζεται λαμβάνοντας υπόψη και τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης⁸². Η συνολική διάρκεια της διαδικασίας μπορεί να υπερβαίνει το εύλογο χρονικό διάστημα, παρά το ότι τηρείται η ενδεδειγμένη ταχύτητα σε ορισμένα στάδια της διαδικασίας⁸³.

3.2 Η έναρξη της προθεσμίας

3.2.1 Η έναρξη του χρονικού διαστήματος που λαμβάνεται υπόψη, για να κριθεί αν τηρήθηκε η εύλογη προθεσμία του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, διαφέρει ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης ως αστικής ή ποινικής⁸⁴.

3.2.2 Σε αστικές υποθέσεις, όπως ορίζονται στο άρθρο 6 της Σύμβασης, η έναρξη του χρονικού διαστήματος υπολογίζεται κατά κανόνα από την κατάθεση της αγωγής, της αίτησης ή της προσφυγής ενώπιον του δικαστηρίου⁸⁵. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις και υπό ορισμένες προϋποθέσεις⁸⁶ η αφετηρία της περιόδου μπορεί να ανάγεται και σε προγενέστερο χρόνο, αν η άσκηση της προσφυγής προϋποθέτει την απόρριψη του σχετικού αιτήματος από τη Διοίκηση⁸⁷. Όσον

78. Stefanou v. Greece 2954/07, 22.4.2010, § 67· Papageorgiou v. Greece, 24628/94, 22.10.1997, §§ 46-49.

79. Πρβλ. Erfar-Avef v. Greece, 31150/09, 27.3.2014, § 57.

80. L.E. v. Greece, 71545/12, 21.1.2016, § 90.

81. Σαρμάς 2018: 112· ο ίδιος 2003: 415: «Το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης εφαρμόζεται και στην περίπτωση κατά την οποία η εκτέλεση μιας συμβολαιογραφικής πράξεως με την οποία απονέμεται αστικό δικαίωμα ανατίθεται σε δικαστική Αρχή»· πρβλ. Siegel v. France, 36350/97, 28.11.2000, §§ 33-38. Συντρέχει παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, αν η Διοίκηση δεν ολοκληρώσει τη διαδικασία τροποποίησης ρυμοτομικού σχεδίου για την άρση ρυμοτομικής απαλλοτρίωσης ή ρυμοτομικού βάρους σε συμμόρφωση προς δικαστική απόφαση· πρβλ. Ventouris and others v. Greece, 33252/08, 31.1.2012, §§ 48-53.

82. Boddaert v. Belgium, 12919/87, 12.10.1992, § 36.

83. Dobbartin v. France, 13089/87, 25.2.1993, § 44.

84. Σισλιάνος 2017: 248· πρβλ. για τις ποινικές δίκες Wemhoff v. Germany, 2122/64, 27.6.1968, § 19· Kart v. Turkey, 8917/05, 3.12.2009 [GC], § 68.

85. Σισλιάνος 2017: 248· Erkner and Hofauer v. Austria, 9616/81, 23.4.1987, § 64· Poiss v. Austria, 9816/82, 23.4.1987, § 50· Anogianakis v. Greece, 22510/09, 12.6.2012, § 21.

86. Golder v. The United Kingdom, 4451/70, 21.2.1975, § 32· K. v. Italy, 38805/97, 20.7.2004, § 35· Blake v. The United Kingdom, 68890/01, 26.9.2006, § 40.

87. Όπως, όταν η άσκηση της προσφυγής ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου προϋποθέτει την απόρριψη από τη Διοίκηση αιτήματος για προσδιορισμό της σύνταξης· πρβλ. Litoselitis v. Greece, 62771/00, 5.2.2004, §§ 13, 28· Hourmidis v. Greece, 12767/02, 19.5.2004, § 18· Belausof and others v.

αφορά τη συμμετοχή τρίτων σε αστικές δίκες, αν μεν ο προσφεύγων παρενέβη στη δίκη μόνο για δικό του λογαριασμό, η χρονική περίοδος που λαμβάνεται υπόψη αρχίζει να τρέχει από την ημερομηνία της συμμετοχής του στη δίκη, ενώ αν συνεχίζει τη δίκη ως κληρονόμος υπολογίζεται το συνολικό χρονικό διάστημα της διαδικασίας⁸⁸.

3.2.3 Στην ποινική διαδικασία η εύλογη προθεσμία αρχίζει από το χρόνο κατά τον οποίο αποδίδεται κατηγορία σε ένα πρόσωπο⁸⁹. Συνεπώς, η έναρξη της προθεσμίας είναι προγενέστερη του χρόνου κατά τον οποίο επιλαμβάνεται της υπόθεσης το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο, μπορεί δε να είναι η ημερομηνία που διατάχθηκε η σύλληψη⁹⁰, ή η ημερομηνία άσκησης ποινικής δίωξης, διενέργειας ανάκρισης ή έναρξης προκαταρκτικής εξέτασης⁹¹ ή και αμφισβήτησης μάρτυρα ως ύποπτου για διάπραξη αδικήματος⁹². Η προθεσμία, δηλαδή, κινείται από την πράξη των αρμόδιων αρχών που έχει σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου⁹³, σύμφωνα με την αυτόνομη έννοια του άρθρου 6 § 1.

3.3 Η λήξη της προθεσμίας

3.3.1 Ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης, ως αστικής ή ποινικής, υπολογίζεται και η λήξη του χρονικού διαστήματος που λαμβάνεται υπόψη⁹⁴. Το διάστημα του εύλογου χρόνου καλύπτει τη δικαστική διαδικασία οριστικής επίλυσης της διαφοράς⁹⁵. Στις αστικές υποθέσεις, αλλά και στις διοικητικές διαφορές που

Greece, 66296/01, 27.5.2004, §§ 10, 11· Mageiras v. Greece, 9893/08, 7.1.2010, § 14· βλ. επίσης Konig v. Germany, 6232/73, 28.6.1978, § 98, X v. France, 18020/91, 31.3.1992, § 31· Kress v. France, 39594/98, 7.6.2001 [GC], § 90· Vilho Eskelinen and others v. Finland, 63235/00, 19.4.2007 [GC], § 65.

88. Scordino v. Italy, 36813/97, 29.3.2006 [GC], § 220.

89. Neumeister v. Austria, 1936/63, 27.6.1968, § 18· McFarlane v. Ireland, 31333/06, 10.9.2010 [GC], § 143.

90. Wemhoff v. Germany, 2122/64, 27.6.1968, § 19.

91. Wemhoff v. Germany, 2122/64, 27.6.1968, § 19· Neumeister v. Austria, 1936/63, 27.6.1968, § 18· Eckle v. Germany, 8130/78, 15.7.1982, § 73· Corigliano v. Italy, 8304/78, 10.12.1982, § 34 κ.ά.: βλ. *Σαρμά* 2003: 416.

92. Kaleja v. Latvia, 22059/08, 5.10.2017, §§ 36-41.

93. *Σισιλιάνος* 2017: 249· Eckle v. Germany, 8130/78, 15.7.1982, § 73· Reinhardt and Slimane-Kaid v. France [GC], 22921/93, 23043/93, 31.3.1998, § 93· Polz v. Austria, 24941/08, 25.10.2011, § 44· πρβλ. και Diamantides v. Greece, 60821/00, 23.10.2003, §§ 20-21, με την οποία κρίθηκε ότι, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, ο προσφεύγων βρέθηκε σε θέση «κατηγορουμένου» από το χρόνο της έρευνας των αρχών στην οικογενειακή και επαγγελματική του στέγη.

94. *Σισιλιάνος* 2017: 249.

95. Konig v. Germany, 6232/73, 28.6.1978, § 98· Guincho v. Portugal, 8990/80, 10.7.1984, § 29· *Pois* v. Austria, 9816/82, 23.4.1987, § 50· Allenet de Ribemont v. France, 15175/89, 10.2.1995, § 44.

εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, το στάδιο της εκτέλεσης της απόφασης του εθνικού δικαστηρίου θεωρείται αναπόσπαστο μέρος της δίκης για τους σκοπούς του άρθρου 6⁹⁶.

3.3.2 Στις ποινικές υποθέσεις το εύλογο χρονικό διάστημα της δίκης καλύπτει το σύνολο των διαδικασιών⁹⁷ και λήγει κατ' αρχήν με την έκδοση της απόφασης που αποφαίνεται για το βάσιμο της κατηγορίας. Αν η απόφαση είναι καταδικαστική, για να θεωρηθεί ότι λήγει το διάστημα αυτό, απαιτείται επιπλέον η απόφαση να προσδιορίζει οριστικά την ποινή, να συνηπολογίζει το χρόνο προσωρινής κράτησης ή να επιβάλλει μια συνολική ποινή⁹⁸. Επίσης, εφόσον η απόφαση πρέπει να επιδοθεί στον προσφεύγοντα, η κρίσιμη χρονική περίοδος λήγει με την επίδοσή⁹⁹.

3.3.3 Εξάλλου, αν σε ορισμένο συμβαλλόμενο κράτος η δικαιοσύνη διακρίνεται σε διοικητική και πολιτική, η καθυστέρηση που μπορεί να παρατηρηθεί στην ανεύρεση του αρμόδιου δικαιοδοτικού κλάδου δεν καταλογίζεται στον προσφεύγοντα, όταν τα κριτήρια κατανομής των υποθέσεων στους αντίστοιχους κλάδους δεν είναι αρκούτως σαφή¹⁰⁰.

4. Η εφαρμογή στην πράξη - μέσα θεραπείας της παθολογείας

4.1 Συνδυασμός και αποτελεσματικότητα μέτρων

Τα μέσα θεραπείας της υπέρβασης του εύλογου χρόνου της δίκης διακρίνονται σε προληπτικά και αποκαταστατικά¹⁰¹. Τα μέτρα που λαμβάνονται από τα κράτη

96. Σισιλιάνος 2017: 249: «Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε σχέση προς τις υποθέσεις εκείνες που παρότι ανήκουν στην αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων χαρακτηρίζονται ως "αστικές" υπό την έννοια του άρθρου 6. Πράγματι, τυχόν καθυστερήσεις ως προς την εκτέλεση μιας τέτοιας απόφασης από τη διοίκηση προσμετρώνται στο κρίσιμο χρονικό διάστημα που λαμβάνεται υπόψη για τους σκοπούς της εύλογης διάρκειας της δίκης». Σαρμάς 2003: 416-417· πρβλ. Martins Moreira v. Portugal, 11371/85, 26.10.1988, § 44· Silva Pontes v. Portugal, 14940/89, 23.3.1994, § 33· Di Pede v. Italy, 15797/89, 26.9.1996, § 24. Για τον συνηπολογισμό του χρόνου λήξεως της προθεσμίας σε περίπτωση εκτελεστού συμβολαιογραφικού εγγράφου βλ. Estima Jorge v. Portugal, 24550/94, 21.4.1998, §§ 36-38.

97. Wemhoff v. Germany, 2122/64, 27.6.1968, §§ 18, 20· Neumeister v. Austria, 1936/63, 27.6.1968, § 19· Delcourt v. Belgium, 2689/65, 17.1.1970, §§ 25, 26· Konig v. Germany, 6232/73, 28.6.1978, § 98.

98. Σισιλιάνος 2017: 249· Ringeisen v. Austria, 2614/65, 16.7.1971, §§ 48, 110· Eckle v. Germany, 8130/78, 15.7.1982, §§ 76-77· V. v. The United Kingdom, 24888/94, 16.12.1999 [GC], § 109.

99. Polz v. Austria, 24941/08, 25.10.2011, § 45.

100. Σαρμάς 2003: 415· Allenet de Ribemont v. France, 15175/89, 10.2.1995, § 46.

101. Σαρμάς 2018: 114· Μουκίου 2011: 724-726· Kudla v. Poland, 30210/96, 26.10.2000 [GC], §§ 146-160· Scordino v. Italy, 36813/97, 29.3.2006 [GC], §§ 183-192· Techniki Olympiaki v. Greece, 40547/10, 1.10.2013, §§ 37, 41.

μέλη για το σκοπό αυτόν δεν αξιολογούνται αφηρημένα, αλλά με βάση το αποτέλεσμα που έχουν στην επίλυση του προβλήματος καθυστέρησης της δίκης ή για τη δίκαιη ικανοποίηση του προσφεύγοντος¹⁰².

4.2 Τα προληπτικά μέτρα

4.2.1 Στα προληπτικά μέτρα, από την πλευρά της Σύμβασης, εντάσσονται οι «πιλοτικές αποφάσεις» του ΕΔΔΑ, δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, υπό την έννοια ότι επιβάλλουν την αποτροπή και την πρόληψη νέων παραβάσεων της λογικής προθεσμίας της δίκης στα κράτη μέλη. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, από το συνδυασμό των άρθρων 6 παρ. 1 και 13 της Σύμβασης προκύπτει ότι τα κράτη είναι υποχρεωμένα να λάβουν μέτρα για την εφαρμογή των απαιτήσεων του άρθρου 6 παρ. 1. Το κράτος μέλος στο οποίο παρατηρούνται συστηματικά προβλήματα καθυστέρησης της δίκης, τίθεται από το ΕΔΔΑ σε επιτήρηση, αφού προηγουμένως το Δικαστήριο υποδεικνύει στο κράτος την κατεύθυνση των μέτρων που επιβάλλεται να ληφθούν¹⁰³.

4.2.2 Τα επιμέρους προληπτικά μέτρα, που υποδεικνύει το Δικαστήριο με τις πιλοτικές αποφάσεις στα κράτη μέλη, είναι κατά βάση οργανωτικής ή δικονομικής φύσεως ή συνδυασμός αυτών, και περιλαμβάνουν την απλούστευση ή την ενοποίηση των διαδικασιών και τη θέσπιση προθεσμιών ή ειδικών βοηθημάτων για την επιτάχυνση της διαδικασίας¹⁰⁴.

4.3 Τα αποκαταστατικά μέτρα

4.3.1 Σε περίπτωση παραβίασης του δικαιώματος των διαδίκων να εκδικασθεί η υπόθεσή τους μέσα σε λογική προθεσμία, επιδικάζεται, ως αποκαταστατικό μέτρο, αποζημίωση για την υλική ζημία και την ηθική βλάβη του προσφεύγοντος¹⁰⁵.

102. Μουκίου 2011: 723-724.

103. Σισιλιάνος 2017: 250· Vassilios Athanasiou and others v. Greece, 50973/08, 21.12.2010, §§ 39-42 και 54-58· Michelioudakis v. Greece, 54447/10, 3.4.2012, §§ 59-80· Glykantzi v. Greece, 40150/09, 30.10.2012, §§ 62-82.

104. Πρβλ. Michelioudakis v. Greece, 54447/10, 3.4.2012, §§ 29-36, για την παράθεση μέτρων με βάση το συγκριτικό δίκαιο.

105. Comingersoll S.A. v. Portugal, 35382/97, 6.4.2000 [GC], § 29, αν με βάση το εθνικό δίκαιο είναι δυνατή μόνο μερική αποκατάσταση της ζημίας, το άρθρο 41 της Σύμβασης παρέχει στο Δικαστήριο την εξουσία αποζημίωσης του ζημιωθέντος από πράξη ή παράλειψη παραβίασης της Σύμβασης, κατά την εκτίμηση δε της αποζημίωσης το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, την υλική ζημία του προσφεύγοντος, δηλαδή τη ζημία που υπέστη πραγματικά ως άμεση συνέπεια της φερόμενης παραβίασης και την ηθική του βλάβη· Vassilios Athanasiou and others v. Greece, 50973/08, 21.12.2010, §§ 55-57.

4.3.2 Το ποσό της αποζημίωσης καθορίζεται με βάση το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα, σε συνδυασμό με την υπερβολικά αργή διαδικασία, και τον διαδραμόντα, συνολικά, χρόνο¹⁰⁶. Η αίτηση για την επιδίκαση αποζημίωσης, λόγω υπέρβασης του εύλογου χρόνου της δίκης, κρίνεται βάσιμη, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα της κύριας δίκης και τη δικαίωση ή μη του προσφεύγοντος ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου¹⁰⁷. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, δεν επιδικάζει αποζημίωση, αν το χρηματικό διακύβευμα της κύριας διαδικασίας είναι πολύ μικρό και η διαπίστωση της παραβίασης των άρθρων 6 § 1 και 13 συνιστά επαρκή δίκαιη ικανοποίηση¹⁰⁸ ή ζητείται αδικαιολόγητα υπερβολικά μεγάλη αποζημίωση, που είναι δυσανάλογη προς το ποσό που επιδικάζουν τα δικαστήρια στις εσωτερικές διαδικασίες¹⁰⁹ ή ο διάδικος επιβαρύνει τη διαδικασία με ασήμαντα αιτήματα¹¹⁰.

5. Οι «πιλοτικές» αποφάσεις που αφορούν την Ελλάδα

5.1 Η έκταση και η αντιμετώπιση του φαινομένου της καθυστέρησης της δίκης

Η πλειονότητα των καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ σε βάρος της Ελλάδας αφορούν υπέρβαση του εύλογου χρόνου της δίκης¹¹¹. Το γεγονός ότι μέχρι πρόσφατα η ελληνική νομοθεσία δεν προέβλεπε ειδικό ένδικο βοήθημα για την επιτάχυνση της δίκης καθώς και βοήθημα αποζημιωτικού χαρακτήρα σε περίπτωση καθυστέρησης της διαδικασίας της δίκης, οδήγησε σε ραγδαία αύξηση του αριθμού των προσφυγών στο ΕΔΔΑ, με αποτέλεσμα το Δικαστήριο να εφαρμόσει τη διαδικασία έκδοσης «πιλοτικών» αποφάσεων σε βάρος της Ελλάδας¹¹². Το συστημικό πρόβλημα που διαγνώσθηκε ως προς την εύλογη διάρκεια της δίκης αφορούσε αρχικώς τη διοικητική δίκη, αλλά διαπιστώθηκε και στην ποινική και στην πολιτική δίκη^{113,114}.

106. Σαρμάς 2018: 113.

107. *Anagnostopoulos and others v. Greece*, 39374/98, 7.11.2000, § 33. Το ακριβές ποσό που επιδικάζεται καθορίζεται ανάλογα και με το κύριο χρηματικό διακύβευμα της υπόθεσης· πρβλ. Σαρμάς 2018: 113, 114· πρβλ. *Pafitis and others v. Greece*, 20323/92, 26.2.1998, §§ 114-117.

108. *Ioannis Anastasiadis and others*, 45823/08, 18.4.2013, §§ 42, 43.

109. *Fergadioti-Rizaki*, 27353/09, 18.4.2013, § 27.

110. Σαρμάς 2018: 113.

111. Σισιλιάνος 2017: 243.

112. Σισιλιάνος 2017: 250. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ είχε διαπιστώσει κατ' επανάληψη ότι η ελληνική έννομη τάξη δεν προσέφερε στους ενδιαφερόμενους πραγματική προσφυγή υπό την έννοια του άρθρου 13 της Σύμβασης, που να τους επιτρέπει να παραπονεθούν για τη διάρκεια της διαδικασίας· βλ. ενδεικτικά *Fergadioti-Rizaki*, 27353/09, 18.4.2013, §§ 19-20.

113. Η αρχή έγινε στη διοικητική δίκη με την απόφαση *Vassilios Athanasiou and others v. Greece*, 50973/08, 21.12.2010 και ακολούθησαν οι αποφάσεις *Michelioudakis v. Greece*, 54447/10,

5.2 Στη διοικητική δίκη

5.2.1 Στην υπόθεση Βασ. Αθανασίου κ.λπ. κατά Ελλάδα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η Ελλάδα παραβιάζει επανειλημμένα τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 6 § 1 της Σύμβασης ως προς την εύλογη διάρκεια της δίκης, ότι η παραβίαση συνιστά διαρθρωτικό πρόβλημα, ότι η πρακτική αυτή συνιστά παραβίαση και του άρθρου 13 της Σύμβασης λόγω της απουσίας στο εθνικό δίκαιο προσφυγής που θα επέτρεπε στους προσφεύγοντες να πετύχουν την ικανοποίηση του δικαιώματός τους να εκδικαστεί η υπόθεσή τους εντός εύλογης προθεσμίας και ότι με βάση το άρθρο 46 της Σύμβασης οι εθνικές αρχές θα έπρεπε να θεσπίσουν χωρίς καθυστέρηση μια προσφυγή ή συνδυασμό προσφυγών σε εθνικό επίπεδο που θα διασφαλίζει μια πραγματική αποκατάσταση των παραβιάσεων της Σύμβασης που οφείλονται σε υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων¹¹⁵. Με την ίδια απόφαση το Δικαστήριο έταξε προθεσμία ενός έτους για τη συμμόρφωση της Χώρας στις απαιτήσεις της Σύμβασης¹¹⁶.

5.2.2 Η Ελλάδα ανταποκρίθηκε, κατ' αρχήν, στην ανωτέρω υποχρέωση με την ψήφιση του ν. 4055/2012¹¹⁷ «Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής» (Α' 51)¹¹⁸.

3.4.2012 και Glykantzi v. Greece, 40150/09, 30.10.2012 για την ποινική και την πολιτική δίκη, αντίστοιχα.

114. Για τη διαχρονικότητα του φαινομένου στην Ελλάδα και τις πολλαπλές αιτίες της δημιουργίας του βλ. *Τσουκάς Π.*, Ο ασάλευτος χρόνος της Ελληνικής Δικαιοσύνης- εκατόν δεκαέξι κείμενα κριτικής, 1876-2016, Καλλιγράφος 2017.

115. Vassilios Athanasiou and others v. Greece, 50973/08, 21.12.2010, §§ 43 και επ.

116. Βλ. § 57.

117. Βλ. άρθρα 53-60 του νόμου. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου, η Ελλάδα κατέχει το θλιβερό προνόμιο να είναι 4η κατά σειρά μεταξύ των 47 κρατών - μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που συστηματικά και κατ' επανάληψη παραβιάζει τον εύλογο χρόνο στην απονομή της δικαιοσύνης και έχει ήδη καταβάλει 8.420.822,00 ευρώ για χρηματικές αποζημιώσεις και ηθική ικανοποίηση κατόπιν καταδικαστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

118. Βλ. όμως, *Σισλιάνο 2017*: 250³⁸⁶, ο οποίος επισημαίνει ότι οι διατάξεις του ν. 4055/2012, που προβλέπουν το ειδικό ένδικο βοήθημα, δεν έχουν αναδρομική ισχύ και δεν καλύπτουν όλες τις εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του ΕΔΔΑ. Για την ερμηνεία των διατάξεων του νόμου βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 4467/2012 σκ. 5, «...Εφόσον διαπιστωθεί ότι συντρέχει στη συγκεκριμένη περίπτωση παραβίαση του ως άνω δικαιώματος σε ταχεία απονομή της δικαιοσύνης, το δικαστήριο αποφαίνεται, σε δεύτερο στάδιο, αν θα πρέπει να καταβληθεί χρηματικό ποσό για τη δίκαιη ικανοποίηση του αιτούντος ή αν, αντιθέτως, μόνη η διαπίστωση της παραβίασεως του ως άνω δικαιώματος μπορεί, στη συγκεκριμένη περίπτωση και κατά την αιτιολογημένη σχετική κρίση του δικαστηρίου, να θεωρηθεί επαρκής ικανοποίηση [...] Εάν, κατά το δεύτερο στάδιο, το αρμόδιο δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει να επιδικασθεί χρηματικό ποσό για τη δίκαιη ικανοποίηση του αιτούντος, το δικαστήριο προβαίνει, στο τρίτο και τελευταίο στάδιο, αφενός, στον καθορισμό του ύψους του εν λόγω ποσού, λαμβάνοντας, ιδίως, υπόψη την περίοδο που υπερβαίνει τον εύλογο

Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ με άλλη απόφασή του εξέτασε τη συμβατότητα των ρυθμίσεων του ν. 4055/2012 προς την ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το σύστημα του νόμου αυτού δεν προσκρούει στη Σύμβαση, δεδομένου ότι οι προβλεπόμενες προσφυγές για την επιτάχυνση της διαδικασίας και την αποζημίωση των ενδιαφερομένων είναι πραγματικές προσφυγές και μπορούν να εμποδίσουν τη συνέχιση της παραβίασης του δικαιώματος του προσφεύγοντος να εξεταστεί η υπόθεσή του χωρίς υπερβολική καθυστέρηση και να αποκατασταθεί δεόντως η τυχόν συντελεσθείσα παραβίαση¹¹⁹.

5.3 Στην ποινική δίκη

Εξάλλου, το ΕΔΔΑ εξέδωσε πιλοτική απόφαση και για την υπερβολική διάρκεια των ποινικών δικών στην υπόθεση Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας¹²⁰. Ειδικότερα, το Δικαστήριο διαπίστωσε, όπως και στη διοικητική δίκη, συστημικό πρόβλημα ως προς τη διάρκεια της ποινικής δίκης και κάλεσε την Ελλάδα να υιοθετήσει ειδικό βοήθημα για την ικανοποίηση των προσφευγόντων. Επίσης, το Δικαστήριο έκρινε αναγκαίο να παραθέσει συνοπτικά τα ισχύοντα σε άλλα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, προκειμένου να διευκολύνει τον νομοθέτη στην κατάστρωση των σχετικών ρυθμίσεων, επισημαίνοντας μέτρα με βάση το συγκριτικό δίκαιο στα άλλα κράτη μέλη, στα οποία περιλαμβάνεται και η δυνατότητα μείωσης της ποινής ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης του καταδικασθέντος¹²¹.

χρόνο για την εκδίκαση της υποθέσεως, καθώς και την ενδεχόμενη ικανοποίηση του αιτούντος από άλλα μέτρα προβλεπόμενα στην κείμενη νομοθεσία, και, αφετέρου, στην επιβολή, σε βάρος του Δημοσίου των εξόδων του αιτούντος, κατά τα προβλεπόμενα, ειδικότερα, στις διατάξεις των παρ. 2 και 3 του προαναφερόμενου άρθρου 57 του Ν. 4055/2012...»· πρβλ. επίσης και ΣΤΕ 1018/2015, με την οποία κρίθηκε ότι «...το χρονικό διάστημα, κατά το οποίο ένδικο βοήθημα κατά διοικητικής πράξεως ή παραλείψεως παρέμεινε εκκρεμές στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ενώπιον του οποίου είχε ασκηθεί, πριν παραπεμφθεί σε κατώτερο δικαστήριο λόγω αρμοδιότητος, εντάσσεται στον πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας (ΣΤΕ μον. 299/2015, §§ 7 και 10). Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τα προεκτεθέντα, απαραδέκτως ασκείται αίτηση για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της δίκης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, επί της οποίας εκδόθηκε απόφαση παραπομπής ενδίκου βοηθήματος σε κατώτερο δικαστήριο λόγω αρμοδιότητος, εφ' όσον δεν έχει περατωθεί ο πρώτος βαθμός δικαιοδοσίας με την έκδοση οριστικής απόφασης του δικαστηρίου της παραπομπής επί του παραδεκτού ή του βασιμίου του ενδίκου βοηθήματος...».

119. *Techniki Olympiaki v. Greece*, 40547/10, 1.10.2013, §§ 36-58· βλ. παρατηρήσεις *Μαθιουδάκη Ι.* σε Αρμ. 2014.1232.

120. *Michelioudakis v. Greece*, 54447/10, 3.4.2012.

121. *Σισιλιάνος 2017: 250 Michelioudakis v. Greece*, 54447/10, 3.4.2012, §§ 29-36.

5.4 Στην πολιτική δίκη

Τέλος, στην υπόθεση Γλύκαντζη κατά Ελλάδα το ΕΔΔΑ εξέδωσε πιλοτική απόφαση και για την πολιτική δίκη¹²². Με τα άρθρα 1-7 του ν. 4239/2014 «Δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης, στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια και στο Ελεγκτικό Συνέδριο και άλλες διατάξεις» (Α' 43), η Ελλάδα συμμορφώθηκε προς τις πιλοτικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ για τις ποινικές και πολιτικές δίκες¹²³.

6. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η σημασία της παρ. 1 του άρθρου 6 της Σύμβασης για τη θεμελίωση και την πραγμάτωση του κράτους δικαίου στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης προκύπτει από τις πολυάριθμες αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν την ερμηνεία και εφαρμογή της διάταξης αυτής¹²⁴. Ειδικώς, όμως, για την Ελλάδα, οι επανειλημμένες καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ αναδεικνύουν, επιπλέον, σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα απονομής της δικαιοσύνης σε όλους τους δικαιοδοτικούς κλάδους. Για τον λόγο, άλλωστε, αυτόν, το Δικαστήριο με τις προαναφερθείσες πιλοτικές αποφάσεις επέβαλε στην Ελλάδα την υλοποίηση των διεθνών υποχρεώσεών της, οι οποίες απορρέουν από το συνδυασμό των άρθρων 6 παρ. 1 και 13 της Σύμβασης¹²⁵. Εν τούτοις, για την πλήρη συμμόρφωση της Χώρας στις απαιτήσεις των τελευταίων αυτών διατάξεων δεν φαίνεται να αρκούν τα μέτρα που ελήφθησαν¹²⁶, αλλά απαιτείται η βελτίωση της ποιότητας του νομοθετικού έργου και η κωδικοποίηση της νομοθεσίας, η αναμόρφωση της ανώτατης εκπαίδευσης στον τομέα των νομικών σπουδών, καθώς και η ριζική αναδιοργάνωση του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης.

122. *Glykantz v. Greece*, 40150/09, 30.10.2012, §§ 62-83 επί αγωγής αποζημίωσης που κατατέθηκε το 1996 και μέχρι το τέλος του 2012 δεν είχε κριθεί αμετακλήτως.

123. Βλ., αντίστοιχα, τις προαναφερθείσες αποφάσεις Μιχελιουδάκης και Γλύκαντζη v. Ελλάδας.

124. Αντίστοιχη ερμηνεία για τον εύλογο χρόνο της δίκης, που προβλέπεται στο άρθρο 47 εδ. δεύτερο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., έχει υιοθετήσει και το ΔΕΕ, το οποίο εφαρμόζει τα κριτήρια του ΕΔΔΑ για τη διαπίστωση της υπέρβασης της λογικής προθεσμίας: πρβλ. ΔΕΚ C-185/95P, *Baustahlgewebe*, σκ. 21. Έτσι, μεταξύ άλλων, κρίθηκε ότι η πρόβλεψη από τη νομοθεσία κράτους μέλους της εξάντλησης των διαδικασιών διοικητικής προσφυγής, που τίθεται ως προϋπόθεση για την άσκηση του ενδίκου βοηθήματος, δεν αντίκειται στο άρθρο 47 του Χάρτη, υπό τον όρο να μη καθυστερεί ουσιαστικά την άσκηση του ενδίκου βοηθήματος, να αναστέλλει την απόσβεση των οικείων δικαιωμάτων και να μη προκαλεί υπερβολικά έξοδα: πρβλ. ΔΕΕ C-73/16, *Ruškár*, σκ. 74, 76.

125. *Σισλιάνος* 2017: 251· *Μουκίου* 2011: 721-724.

126. Πρβλ. *Συμμεωνίδη* 2017: 15 επ· CEPEJ Studies No. 262018 -Edition European judicial systems efficiency and quality of justice.

ΑΡΘΡΟ 6 § 1 (συνέχεια)
Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης

Δημήτριος Βασιλειάδης

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντωνόπουλος Ε, Η υπόθεση Lorenzi και η επίδραση της ΕΣΔΑ στις διαδικασίες επιβολής διοικητικών και πειθαρχικών ποινών, ΔτΑ Νο 11/2001.783 (Αντωνόπουλος 2001), Αργυρόπουλος Χ, Η ενιαία έννοια της δημοσιότητας της ποινικής δίκης, ΠοινΔικ 2009.433 (Αργυρόπουλος 2009), Γεωργιάτος Γ, Η δημοσιότητα της δίκης και τα ανθρώπινα δικαιώματα στα εκκλησιαστικά δικαστήρια, ΝοΒ 1999.1661, Δημήτραινας Γ, Η δημοσιότητα των συνεδριάσεων των ποινικών δικαστηρίων και η παρουσία των ΜΜΕ. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση 427/1999 του ΠεντΝαυτΠειρ, ΠοινΔικ 2001.650 (Δημήτραινας 2001), Δημητράτος Ν. Γ., Προβλήματα δημοσιότητας στην ποινική δίκη, ΝοΒ 1991.342 (Δημητράτος 1991), Κατρούγκαλος Γ, Η δημοσιότητα της δίκης, Διδικ 1992.764 (Κατρούγκαλος 1992), Κρουσταλάκης Ε, Δημοσιότητα της δίκης και αιτιολόγηση της δικαστικής απόφασης, Υπερ 1991.795 (Κρουσταλάκης 1991), Κτιστάκης Γ, Οι αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έτους 2020. ΜΕΡΟΣ Ι: Οι οικονομικές εγγυήσεις στην ποινική δίκη. Το δικαίωμα σε δίκαιη ποινική δίκη (άρθρο 6 ΕΣΔΑ), ΠοινΔικ 2001.773 (Κτιστάκης 2001), Μπάγιας Σ, Ποινική δίκη και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, ΠοινΔικ 2003.321 (Μπάγιας 2003), Μπάκας Χ, Η θέση του κατηγορουμένου τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης, 1983 (Μπάκας 1983), Σαρμάς Ι, Η ελευθερία με υπεροχή του δικαίου - Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2003 (Σαρμάς 2003).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εγγυητική αρχή της δίκαιης δίκης και δικαίωμα.....	307	3. Έκταση εφαρμογής της αρχής της δημοσιότητας της δίκης.....	314
1.1 Εγγυητική αρχή.....	307	3.1 Οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 (εδ. πρώτο).....	314
1.2 Δικαίωμα.....	308	3.2 Οι εξαιρέσεις από την αρχή της δημοσιότητας της δίκης άρθρο 6 παρ. 1 (εδ. δεύτερο).....	318
2. Περιεχόμενο της αρχής.....	309	4. Ιδιαίτερη σημασία της αρχής της δημοσιότητας στις ποινικές υποθέσεις...	321
2.1 Δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης και δημοσίευση της απόφασης ...	309	4.1 Αυτοπρόσωπη εμφάνιση και συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ακροαματική διαδικασία ..	321
2.1.1 Stricto sensu δημοσιότητα της διαδικασίας.....	309	5. Παραίτηση από το δικαίωμα.....	323
2.1.2 Αρχή της προφορικής διαδικασίας.....	309	5.1 Γενικά.....	323
2.2 Δημοσίευση δικαστικής απόφασης.....	311	5.2 Παραίτηση του κατηγορουμένου από το δικαίωμα.....	324
2.2.1 Κανόνες η δημόσια απαγγελία της απόφασης.....	311	6. Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	325
2.2.2 Άλλοι πρόσφοροι τρόποι δημοσιοποίησης της απόφασης.....	312		

1. Εγγυητική αρχή της δίκαιης δίκης και δικαίωμα

1.1 Εγγυητική αρχή

1.1.1 Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 6 της Σύμβασης και υπό ευρεία έννοια έχει ως περιεχόμενο ειδικότερες αρχές που επιτάσσουν τη δημόσια συνεδρίαση του δικαστηρίου, το δικαίωμα του διαδίκου να ακουστεί από το δικαστήριο και τη δημόσια έκδοση (δημοσίευση) της απόφασης. Η εν λόγω αρχή εντάσσεται στο corpus των θεμελιωδών αρχών που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση, οι οποίες εκτός από την αυτοτελή σημασία τους συνθέτουν, παράλληλα, και τη δέσμη των εγγυήσεων της δίκαιης δίκης.

1.1.2 Ειδικότερα, η καθιέρωση της αρχής στην ΕΣΔΑ αποσκοπεί στη διαφάνεια της διαδικασίας ενώπιον των δικαστηρίων¹, τον έλεγχο του κοινού, την εμπέδωση της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια, τη διαφύλαξη του κύρους της δικαιοσύνης και εν τέλει στη δίκαιη δίκη που είναι θεμελιώδης για κάθε δημοκρατική κοινωνία². Η απονομή της δικαιοσύνης πρέπει να είναι φανερή και δημόσια. Η «μυστική», σε κλειστές αίθουσες συνεδριάσεων, απονομή της δικαιοσύνης δεν γίνεται αποδεκτή από τη Σύμβαση³. Για τον λόγο αυτόν ο περιορισμός της αρχής της δημοσιότητας της δίκης προβλέπεται κατ' εξαίρεση και μόνο για τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 6 παρ. 1 (εδ. δεύτερο) της Σύμβασης⁴. Η δημοσιότητα, επομένως, της δίκης, επιδιώκοντας τους ανωτέρω σκοπούς, αποτελεί θεμελιώδη εγγυητική αρχή (δικονομική και ουσιαστική) της δίκαιης δίκης⁵.

1. Αργυρόπουλος 2009: 434-435.

2. Golder v. The United Kingdom, 4451/70, 21.2.1975, § 36· Pretto and others v. Italy, 7984/77, 8.12.1983 [GC], § 21· Axen v. Germany, 8273/78, 8.12.1983 [GC], § 25· Sutter v. Switzerland, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 26· Diennet v. France, 18160/91, 26.9.1995, § 33· Gautrin and others v. France, 21257-60/93, 20.5.1998, § 42· Werner v. Austria, 21835/93, 24.11.1997, § 45· Malhous v. Czech Republic 33071/96, 12.7.2001 [GC], §§ 55-56· Riepan v. Austria, 35115/97, 14.11.2000, § 27· Krestovskiy v. Russia, 14040/03, 28.10.2010, § 24· βλ. και Κατρούγκαλο 1992: 767, για την αρχή της δημοσιότητας της δίκης ως απόρροια της λαϊκής κυριαρχίας· βλ. επίσης Αργυρόπουλο 2009: 435-436 για τη σημασία της δημοσιότητας στη διασφάλιση της δημοκρατικής αρχής.

3. Diennet v. France, 18160/91, 26.9.1995, § 33, Werner v. Austria, 21835/93, 24.11.1997, § 45· Fazliyski v. Bulgaria, 40908/05, 16.4.2013, § 64.

4. Σαρμάς 2018: 437. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η δικαιολογημένη -κατά το ΕΔΔΑ- μη εφαρμογή της αρχής της δημοσιότητας της δίκης σε υποθέσεις ορισμένης φύσεως και αντικειμένου, συνιστά εννοιολογική οριοθέτηση της αρχής σύμφωνα με το άρθ. 6 παρ. 1 (εδ. πρώτο) και δεν εμπίπτει στις εξαιρέσεις του άρθ. 6 παρ. 1 (εδ. δεύτερο)· βλ. κατωτ. 3.1.

5. Βλ. Αντωνόπουλο 2001: 785, για την ιδιαίτερη σημασία της αρχής της δημοσιότητας της δίκης σε διαδικασίες επιβολής διοικητικών και πειθαρχικών κυρώσεων· πρβλ. επίσης, C.E. 30.10.1998, Lorenzi, RDP No 2/1999: 649 καθώς και ΣΤΕ Ολ. 3319/2010, ΘΠΔΔ 2010.1162.

1.2 Δικαίωμα

1.2.1 Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης εκτός από την προαναφερθείσα αντικειμενική έκφραση, που αφορά την οργάνωση και λειτουργία των δικαστηρίων, αναπτύσσει και υποκειμενική εμβέλεια⁶. Οι διάδικοι έχουν, κατ' αρχήν, δικαίωμα να διεξαχθεί δημόσια η συζήτηση ενώπιον του δικαστηρίου⁷, υπό την προϋπόθεση ότι δεν συντρέχει κάποια από τις εξαιρέσεις του άρθρου 6 παρ. 1⁸. Από το δικαίωμα σε δημόσια ακροαματική διαδικασία απορρέει και υποχρέωση ενημέρωσης των διαδίκων για τη διενέργεια ακροαματικής διαδικασίας προκειμένου να μπορέσουν να παραστούν, διότι, διαφορετικά, τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η Σύμβαση θα είχαν θεωρητική απλώς σημασία⁹.

1.2.2 Το δικαίωμα δημόσιας εκδίκασης βάσει του άρθρου 6 § 1 πρέπει να ικανοποιείται σε έναν, τουλάχιστον, βαθμό δικαιοδοσίας¹⁰. Αν ο ενδιαφερόμενος μετέχει στη διαδικασία χωρίς να αντιλέξει, αποδέχεται τη μη δημοσιότητα. Εφόσον, όμως, ζητήσει ρητώς τη διεξαγωγή ακροαματικής διαδικασίας και το δικαστήριο πλήρους δικαιοδοσίας αρνηθεί, με την αιτιολογία ότι η ακροαματική διαδικασία δεν συμβάλλει στη διαλεύκανση της υπόθεσης, θεμελιώνεται παραβίαση του δικαιώματος για δημόσια εκδίκαση, το οποίο εγγυάται το άρθρο 6 της Σύμβασης¹¹.

6. Πρβλ. Κατρούγκαλο 1992: 769.

7. Σισλιάνος 2017: 226. *Gautrin and others v. France*, 21257-60/93, 20.5.1998, § 42: Θεμελιώνεται παράβαση, διότι η διαδικασία ενώπιον πειθαρχικού συμβουλίου ιατρών δεν ήταν δημόσια, η δε απόφαση του τελευταίου μπορούσε να προσβληθεί μόνο με αναίρεση ενώπιον του C.E. *Serre v. France*, 29718/96, 29.9.1999, §§ 21-22. *Malhous v. Czech Republic*, 33071/96, 12.7.2001 [GC], §§ 55-56. *Sutter v. Switzerland*, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 30: Όμως, δεν θεμελιώνει παραβίαση η μη δημόσια ακρόαση ενώπιον του ανώτατου στρατιωτικού αναίρετικού δικαστηρίου, το οποίο εξέτασε μόνο νομικά ζητήματα.

8. Σαρμάς 2003: 392.

9. Σισλιάνος 2017: 226. *Yakovlev v. Russia*, 72701/01, 15.3.2005, §§ 21, 22: Η αρχή της δημοσιότητας θα στερούνταν νοήματος αν ένα διάδικο μέρος δεν ενημερωνόταν για τη διενέργεια ακροαματικής διαδικασίας, προκειμένου να παραστεί σε αυτήν και να ασκήσει τα δικαιώματά του.

10. *Fischer v. Austria*, 16922/90, 26.4.1995, § 44. *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, § 36. Βλ. ιδίως *Ramos Nunes de Carvalho SA v. Portugal* 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018 [GC], §§ 190, 211-215: Στην απόφαση παρατίθεται περιπτώσολογία για τη φύση των υποθέσεων ή τις περιστάσεις κατά τις οποίες απαιτείται ή όχι δημόσια ακρόαση και περαιτέρω γίνεται δεκτό ότι η έλλειψη ακρόασης είτε στο στάδιο της πειθαρχικής απόφασης είτε στο στάδιο της δικαστικής εξέτασης σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια του δικαστικού ελέγχου, θεμελιώνει παράβαση του άρθ. 6 § 1.

11. *Stallinger and Kuso v. Austria*, 14696-7/89, 23.4.1997, § 51: Με την οποία κρίθηκε ότι θεμελιώνει παραβίαση του δικαιώματος για δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης το γεγονός ότι προηγήθηκε διαδικασία ενώπιον διοικητικών επιτροπών, η οποία δεν ήταν δημόσια και στη συνέχεια δίκη ενώπιον διοικητικού δικαστηρίου, το οποίο αρνήθηκε να συνεδριάσει δημόσια, παρά το αίτημα του διαδίκου να διεξαχθεί δημόσια η διαδικασία.

1.2.3 Επιπλέον, οι διάδικοι, αλλά και κάθε ενδιαφερόμενος, έχουν δικαίωμα να ενημερωθούν για την απόφαση και το περιεχόμενό της, η οποία, κατά κανόνα, πρέπει να δημοσιεύεται σε δημόσια συνεδρίαση του δικαστηρίου.

2. Περιεχόμενο της αρχής

2.1 Δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης και δημοσίευση της απόφασης

2.1.1 *Stricto sensu* δημοσιότητα της διαδικασίας

Το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης καθιερώνει ρητά δύο βασικές αρχές σχετικά με τη δημοσιότητα στην απονομή της δικαιοσύνης¹²:

- α) τη δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης και
- β) τη δημόσια απαγγελία της απόφασης¹³.

2.1.2 Αρχή της προφορικής διαδικασίας

Η πρώτη από τις αρχές αυτές αναλύεται στις ειδικότερες αρχές¹⁴:

- αα) της δημόσιας συνεδρίασης (δημοσιότητα της διαδικασίας εν στενή εννοία) και
- ββ) της προφορικής διαδικασίας.

2.1.2.1 Δημόσια συνεδρίαση

Η εν στενή εννοία (*stricto sensu*) δημοσιότητα της διαδικασίας καθιερώνει ως γενικό κανόνα τη δημόσια συνεδρίαση του δικαστηρίου, ήτοι συνεδρίαση σε αίθουσες που είναι ανοιχτές και προσβάσιμες στο κοινό και στα ΜΜΕ¹⁵. Η δημόσια συνεδρίαση αποτελεί εγγύηση της ορθής απονομής της δικαιοσύνης και, υπό την έννοια αυτή, συνιστά και γενική αρχή για την καλή λειτουργία των δικαστηρίων¹⁶. Στο αναγκαίο περιεχόμενο της αρχής της δημόσιας συνεδρίασης περι-

12. Το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη τις διαφορές των έννομων τάξεων και των δικαστικών πρακτικών των κρατών-μελών ως προς το περιεχόμενο της αρχής και τις προϋποθέσεις εφαρμογής της: βλ. *Pretto and others v. Italy*, 7984/77, 8.12.1983 [GC], § 22· *Axen v. Germany*, 8273/78, 8.12.1983 [GC], § 26· *Sutter v. Switzerland*, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 27 κ.ά.

13. *Σαρμάς* 2018: 434-435· *Tierce and others v. San Marino*, 24954, 24971, 24972/94, 25.7.2000, § 93· βλ. κατωτ. υπό 2.2.

14. *Σαρμάς* 2018: 434.

15. βλ. και άρθρο 93 παρ. 2 Σ· πρβλ. επίσης *Δημητράτο* 1991: 345, ο οποίος διακρίνει σε «άμεση» και «έμμεση» λαϊκή δημοσιότητα και εξετάζει τις συνέπειές τους κατά την εφαρμογή τους στην πράξη. Η ακροαματική διαδικασία πρέπει να τηρηθεί και ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων σε υποθέσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ· πρβλ. *Stallinger and Kuso v. Austria*, 14696-7/89, 23.4.1997, §§ 38-51· *Entleitner v. Austria*, 29544/95, 1.8.2000, § 20· *Jakola v. Sweden*, 32531/96, 6.3.2001 (στην οποία υπήρξε εν τέλει φιλικός διακατανομισμός μεταξύ των διαδίκων). Ομοίως, πρέπει να τηρηθεί ακροαματική διαδικασία και στις διαδικασίες διαιτησίας που είναι υποχρεωτικές· πρβλ. *Mutu and Pechstein v. Switzerland*, 40575, 67474/10, 2.10.2018, §§ 178-184.

16. *Σαρμάς* 2018: 436· *Gautrin and others v. France*, 21257-60/93, 20.5.1998, § 42.

λαμβάνεται και η εκ των προτέρων δημόσια ανακοίνωση των υποθέσεων που θα δικασθούν¹⁷, αλλά και η αιτιολόγηση από τα δικαστήρια για τον αποκλεισμό του κοινού σε περίπτωση που υπάρχουν ζητήματα ασφάλειας¹⁸. Εξάλλου, και οι διάδικοι πρέπει να ενημερώνονται εγκαίρως για την ημερομηνία και τον τόπο της ακρόασης, για να ασκήσουν αποτελεσματικά τα δικαιώματα παράστασης και συμμετοχής στη διαδικασία¹⁹. Ο περιορισμός της δημοσιότητας της δίκης που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 1 (εδ. δεύτερο) της Σύμβασης, αναφέρεται, κατ' αρχήν, στην υποχρέωση δημόσιας συνεδρίασης του δικαστηρίου²⁰.

2.1.2.2 Προφορική διαδικασία

Η αρχή της προφορικότητας θεμελιώνει δικαίωμα του διαδίκου να ακουσθεί προφορικά κατά τη δίκη που διεξάγεται για την υπόθεσή του²¹, πλην το δικαίωμα δεν είναι απόλυτο²². Και τούτο, διότι, η προφορική εκδίκαση μπορεί να είναι περιττή σε αστικής φύσεως διαφορές, εφόσον τα ζητήματα που τίθενται είναι αμιγώς νομικά ή εξόχως τεχνικού χαρακτήρα²³. Αν η διαδικασία δεν οργανώνεται *ex officio* ως προφορική, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει, κατ' αρχήν, δικαίωμα του διαδίκου να ζητήσει όπως διεξαχθεί στην περίπτωση του προφορική διαδικασία²⁴. Κατά γενικό κανόνα, η προφορική διαδικασία είναι αναγκαία στην πρωτοβάθμια ποινική δίκη, στην οποία πρέπει να δίνεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να ακούσει ο ίδιος τη διαδικασία και να ακουσθεί, καθώς και να εξετάσει ο ίδιος ή μέσω των συνηγόρων του τους μάρτυρες, αναδεικνύοντας αυτό που μπορεί να είναι χρήσιμο για την υπεράσπισή του ή ενώπιον του δικαστηρίου το οποίο εξετάζει την ουσία της υπόθεσης και τα αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά²⁵.

17. *Σαρμάς* 2018: 436.

18. Πρβλ. *Ghaushev and others v. Russia*, 37037/03, 39053/03, 2469/04, 25.10.2016, §§ 22-25.

19. *Gankin and others v. Russia*, 2430/06, 1454/08, 11670/10, 12938/12, 31.5.2016, §§ 34-39: Στην απόφαση παρατίθενται οι αρχές που καθιερώνονται στη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με τη γνωστοποίηση των συνεδριάσεων, την ενημέρωση των διαδίκων και τις προϋποθέσεις παραίτησης από το δικαίωμα σε ακρόαση.

20. *Σαρμάς* 2018: 434· πρβλ. και άρθρο 93 παρ. 2 Σ.

21. *Fredin v. Sweden* (No 2), 18928/91, 23.2.1994, §§ 21, 22.

22. *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, § 34· *Gankin and others v. Russia*, 2430/06, 1454/08, 11670/10, 12938/12, 31.5.2016, §§ 25-26.

23. Βλ. *Σαρμάς* 2018: 434-435: «Στις περιπτώσεις αυτές η προφορική διαδικασία όχι απλώς δεν έχει κάτι χρήσιμο να προσθέσει, αλλά μπορεί λόγω της καθυστέρησης που συνεπάγεται, να αποβαίνει σε βάρος της ορθής απονομής της δικαιοσύνης»· *Frobich v. Germany*, 23621/11, 16.3.2017, § 35.

24. *Σαρμάς* 2018: 435.

25. *Σαρμάς* 2018: 434· *Σισιλιάνος* 2017: 227-228· *Jussila v. Finland*, 73053/01, 23.11.2006 [GC], § 40· *Ozmurat Insaat v. Turkey*, 48657/06, 28.11.2017, § 27· *Malhous v. The Czech Republic*, 33071/96,

2.2 Δημοσίευση δικαστικής απόφασης

2.2.1 Κανόνες η δημόσια απαγγελία της απόφασης²⁶

2.2.1.1 Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 εδ. δεύτερο της Σύμβασης, οι δικαστικές αποφάσεις πρέπει να απαγγέρονται («εκδίδονται») δημόσια. Οι αρχές που διέπουν τη δημόσια συνεδρίαση ισχύουν και για τη δημοσίευση των δικαστικών αποφάσεων και αποβλέπουν στον ίδιο σκοπό της δίκαιης δίκης²⁷. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο δεν υιοθέτησε τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης, κατά την οποία η απόφαση πρέπει να «εκδοθεί» δημόσια, αλλά προέκρινε την τελεολογική ερμηνεία για τη δημοσιοποίηση και γνωστοποίηση της απόφασης στους ενδιαφερόμενους και στο κοινό²⁸. Το κοινό πρέπει να έχει πρόσβαση στο σύνολο της δικαστικής απόφασης, προκειμένου η απόφαση να υποβάλλεται σε δημόσιο έλεγχο. Ως εκ τούτου, σε περίπτωση που δημοσιεύεται μόνο το διατακτικό της απόφασης, πρέπει να εξακριβώνεται ότι το κοινό έχει πρόσβαση στην αιτιολογημένη απόφαση που δεν αναγνώστηκε²⁹.

2.2.1.2 Εντούτοις, μια δικαστική απόφαση μπορεί να αναφέρεται σε κρατικά μυστικά, σε θέματα εθνικής ασφάλειας, στην ιδιωτική ζωή τρίτων ή ανηλίκων, ή να μνημονεύει στοιχεία ή ονόματα μαρτύρων, με αποτέλεσμα να πλήττεται η υπόληψη ή να υφίσταται κίνδυνος για τη ζωή τους³⁰. Το ΕΔΔΑ δέχεται ότι, για τον ίδιο δικαιολογητικό λόγο που μπορεί να απαγορευθεί η είσοδος στην αίθουσα

12 / 2001 [GC], §§ 55-61: Αν η αρχή της δημόσιας ακρόασης δεν τηρηθεί ενώπιον του δικαστηρίου κατά το αποφασιστικό στάδιο της διαδικασίας, συντρέχει παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1. Ειδικότερα, υποβλήθηκε αίτημα για αποκατάσταση ιδιοκτησίας, ακολούθησε μη δημόσια εξέταση από διοικητικό όργανο και ομοίως μη δημόσια διεξαγωγή ενώπιον διοικητικού δικαστηρίου χωρική, να συντρέχουν οι εξαιρέσεις του άρθρου 6 παρ. 1. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο προσφεύγων δεν είχε παραιτηθεί του δικαιώματός του για δημόσια ακρόαση, η δε διαδικασία ενώπιον του συνταγματικού δικαστηρίου περιορίστηκε στην εξέταση των ζητημάτων συνταγματικότητας και η δημόσια ακρόαση στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής δεν μπορούσε να θεραπεύσει την έλλειψη ακρόασης κατά το αποφασιστικό στάδιο της διαδικασίας. *Sutter v. Switzerland*, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 30: Κρίθηκε ότι η γραπτή διαδικασία και η μη διεξαγωγή προφορικής συζήτησης ενώπιον του ανώτατου στρατιωτικού αναιρετικού δικαστηρίου, που εξέτασε μόνο νομικά ζητήματα, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

²⁶. *Σαρμάς* 2018: 435.

²⁷. *Σαρμάς* 2003: 394.

²⁸. *Pretto and others v. Italy*, 7984/77, 8.12.1983 [GC], §§ 25-28· πρβλ. και άρθρο 93 παρ. 3 Σ, το οποίο ορίζει ρητά ότι κάθε δικαστική απόφαση απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση, καθώς και άρθρο 96 παρ. 3 Σ, που προβλέπει τη δυνατότητα να μην απαγγέλλονται δημόσια οι αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων που αφορούν ανηλίκους.

²⁹. *Ryakib Biryukov v. Russia*, 14810/02, 17.1.2008, §§ 32-36, 39-46.

³⁰. *Σαρμάς* 2018: 435· *Raza v. Bulgaria*, 31465/08, 11.2.2010, § 53.

του δικαστηρίου, μπορεί να απαγορευθεί και η δημοσίευση μέρους της απόφασης, όχι όμως και του συνόλου της³¹. Επομένως, δεν δικαιολογείται η πλήρης απόκρυψη της δικαστικής απόφασης από το κοινό³², δεδομένου μάλιστα ότι οι εύλογες ανησυχίες για την ασφάλεια μπορεί να αντιμετωπιστούν με τη μη δημοσίευση εκείνων μόνο των τμημάτων της δικαστικής απόφασης, η αποκάλυψη των οποίων θα έθετε σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια ή την ασφάλεια προσώπων³³.

2.2.2 Άλλοι πρόσφοροι τρόποι δημοσιοποίησης της απόφασης

2.2.2.1 Όπως εκτέθηκε, το άρθρο 6 § 1 (εδάφιο δεύτερο) της Σύμβασης φαίνεται να επιτάσσει τη δημόσια έκδοση (δημοσίευση) της δικαστικής απόφασης. Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι και «άλλα μέσα δημοσιοποίησης της απόφασης» μπορεί επίσης να συμβιβάζονται με το άρθρο 6 § 1³⁴, υπό την προϋπόθεση ότι η δημόσια γνωστοποίηση της απόφασης γίνεται με τρόπο που καθιστά γνωστό το περιεχόμενο της και τηρείται η δημόσια ακρόαση σε κατώτερα δικαστήρια³⁵. Για τον προσδιορισμό του πρόσφορου τρόπου δημοσίευσης των αποφάσεων³⁶ και την εξασφάλιση του ελέγχου των δικαστηρίων από το κοινό³⁷, το ΕΔΔΑ εξετάζει τον προβλεπόμενο στο εθνικό δίκαιο τρόπο δημοσίευσης των δικαστικών αποφάσεων υπό το φως της τηρηθείσας διαδικασίας καθώς και του αντικειμένου και του σκοπού του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης. Με βάση τα τελευταία αυτά κριτήρια το

31. *Fazliyski v. Bulgaria*, 40908/05, 16.4.2013, §§ 64-69.

32. *Campbell and Fell v. United Kingdom*, 7819/77, 7878/77, 28.6.1984, §§ 89-92.

33. *Raza v. Bulgaria*, 31465/08, 11.2.2010, § 53· *Fazliyski v. Bulgaria*, 40908/05, 16.4.2013, §§ 67-69.

34. Το ΕΔΔΑ υιοθετεί την τελεολογική και όχι τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης του άρθρ. 6 παρ. 1 εδ. δεύτερο «...Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία...». *Sutter v. Switzerland*, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 33· *Campbell and Fell v. United Kingdom*, 7819/77, 7878/77, 28.6.1984, § 91· *Moser v. Austria*, 12643/02, 21.9.2006, § 101.

35. *Moser v. Austria*, 12643/02, 21.9.2006, §§ 101-103.

36. *Pretto and others v. Italy*, 7984/77, 8.12.1983 [GC], §§ 27-28: Ο σκοπός της αρχής της δημοσιότητας μπορεί να επιτυγχάνεται, τουλάχιστον ως προς την αναιρετική διαδικασία, με την κατάθεση της απόφασης στη γραμματεία του δικαστηρίου, πράγμα που επιτρέπει την πρόσβαση όλων στο πλήρες κείμενο της απόφασης· *Axen v. Germany*, 8273/78, 8.12.1983 [GC], §§ 29-32: Θεωρήθηκε σύμφωνη προς το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης η κοινοποίηση της απόφασης του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου στους διαδίκους, αν και η απόφαση δεν είχε δημοσιευθεί δημόσια· *Sutter v. Switzerland*, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 34: Δεν ήταν αναγκαία η δημόσια απαγγελία απόφασης ανώτατου στρατιωτικού αναιρετικού δικαστηρίου, καθόσον οποιοσδήποτε μπορούσε να αποδείξει το συμφέρον του, μπορούσε να συμβουλευθεί ή να λάβει αντίγραφο της απόφασης από τη γραμματεία, οι δε σημαντικότερες αποφάσεις του ως άνω δικαστηρίου δημοσιεύονται σε επίσημη συλλογή και ως εκ τούτου η νομολογία του είναι προσιτή σε κάποιο βαθμό στο δημόσιο έλεγχο.

37. *Pretto and others v. Italy*, 7984/77, 8.12.1983 [GC], § 21· *Axen v. Germany*, 8273/78, 8.12.1983 [GC], § 26· *Welke and Bialek v. Poland*, 15924/05, 1.3.2011, §§ 83-84.

Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η απόφαση πρέπει να είναι προσιτή σε τρίτους³⁸ ή, πάντως, να δικαιολογείται η εν μέρει μη δημοσίευσή της³⁹ και ότι δεν μπορεί να επιβάλλεται στον προσφεύγοντα η υποχρέωση να αναζητεί καθημερινά την πληροφορία για την ύπαρξη απόφασης που ουδέποτε του γνωστοποιήθηκε⁴⁰.

2.2.2.2 Από την ανωτέρω νομολογία του ΕΔΔΑ συνάγεται ότι, όταν η απόφαση δεν εκδίδεται δημοσίως, πρέπει να εξακριβώνεται κατά πόσον έχει επιτευχθεί επαρκής δημοσιότητα με άλλα μέσα και να λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των διαδικασιών της εσωτερικής έννομης τάξης, αλλά και η φύση και οι αρμοδιότητες του οικείου δικαστηρίου, καθώς και η δυνατότητα άσκησης δημοσίου ελέγχου στο περιεχόμενο των αποφάσεων⁴¹. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν συντρέχει παράβαση αν το δευτεροβάθμιο δικαστήριο εξέδωσε δημοσίως απόφαση με την οποία συνοψίζει και επικυρώνει την απόφαση πρωτοβάθμιου δικαστηρίου που δεν είχε εκδώσει δημοσίως την απόφασή του⁴² και ότι ικανοποιείται, επίσης, η απαίτηση του άρθρου 6 παρ. 1, εφόσον ο ενδιαφερόμενος μπορεί να συμβουλευθεί ή να λάβει αντίγραφο του κειμένου των αποφάσεων που δημοσιεύονται και το κοινό έχει τη δυνατότητα να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο τα δικαστήρια αντιμετωπίζουν ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων⁴³. Αντιθέτως, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι συντρέχει παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 αν

38. *Szucs v. Austria*, 20602/92, 24.11.1997, §§ 44-48: Μη δημοσίευση αποφάσεων κατώτερων δικαστηρίων, δεν τηρείται η απαίτηση δημοσίευσης της απόφασης κατά το άρθρο 6 παρ. 1, εφόσον η απόφαση του δικαστηρίου περί αναγνώρισης στον προσφεύγοντα του δικαιώματος αποζημίωσης λόγω παράνομης κράτησης δεν δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση ούτε είναι, κατ' αρχήν, προσιτή σε τρίτους που επιθυμούν να έχουν το πλήρες κείμενό της από τη γραμματεία του δικαστηρίου.

39. *Werner v. Austria*, 21835/93, 24.11.1997, §§ 55-60: Αδικαιολόγητη η μη δημοσίευση της απόφασης, καθόσον στην Αυστρία δεν χορηγείται αντίγραφο ποινικών αποφάσεων μη ανωτάτων δικαστηρίων, ενώ και καμιά άλλη απόφαση επί της αυτής υποθέσεως δεν είχε δημοσιευθεί, η δε προστασία του τεκμηρίου της αθωότητας του προσφεύγοντος δεν δικαιολογούσε τη μυστικότητα, αφού η απόφαση θα μπορούσε να διατυπωθεί κατά τρόπο που να μη θίγει το τεκμήριο αθωότητας.

40. Η κρίση αυτή του ΕΔΔΑ αφορούσε το εμπρόθεσμο της προσφυγής ενώπιόν του: πρβλ. *Parageorgiou v. Greece*, 24628/94, 22.10.1997, § 32.

41. *Pretto and others v. Italy*, 7984/77, 8.12.1983 [GC], §§ 26-28· *Axen v. Germany*, 8273/78, 8.12.1983 [GC], § 32: Εφόσον οι αποφάσεις των κατώτερων δικαστηρίων είχαν δημοσιευθεί, δεν ήταν αναγκαία η δημόσια έκδοση της απόφασης του ανωτάτου δικαστηρίου· *Sutter v. Switzerland*, 8209/78, 22.2.1984 [GC], § 34: Η δυνατότητα γνώσης της απόφασης ανωτάτου στρατιωτικού δικαστηρίου από πρόσωπο που έχει συμφέρον και η δημοσίευση των σημαντικότερων αποφάσεών του σε επίσημες συλλογές ικανοποιεί, κατ' αρχήν, τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 για τη δημόσια έκδοση της απόφασης.

42. *Lamanna v. Austria*, 28923/95, 10.7.2001, §§ 33-34.

43. Όπως, σε υποθέσεις επιμέλειας παιδιών, *B. and P. v. The United Kingdom*, 36337, 35974/97, 24.4.2001, §§ 47-49.

η δημοσίευση αποφάσεων ειδικού ενδιαφέροντος (δευτεροβάθμιων δικαστηρίων ή του ανωτάτου δικαστηρίου) δεν παρέχει επαρκή στοιχεία για την ικανοποίηση των προσώπων που επιδεικνύουν έννομο συμφέρον⁴⁴ ή αν τα πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια δικαστήρια εξέτασαν αίτημα αποζημίωσης για κράτηση, χωρίς να έχουν δημοσιευθεί οι αποφάσεις τους ή έστω χωρίς να έχουν δημοσιοποιηθεί επαρκώς με άλλα μέσα⁴⁵.

2.2.2.3 Τέλος, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, το δικαίωμα δημόσιας ακρόασης και το δικαίωμα δημοσίευσης μιας απόφασης είναι δύο χωριστά δικαιώματα, το γεγονός δε ότι ένα από αυτά τα δικαιώματα δεν παραβιάζεται δεν σημαίνει από μόνο του ότι το άλλο δικαίωμα δεν μπορεί να παραβιαστεί⁴⁶. Με άλλα λόγια, η δημοσίευση της ποινής δεν είναι ικανή να αποκαταστήσει τη μη δικαιολογημένη από τις περιστάσεις συνεδρίαση κεκλεισμένων των θυρών⁴⁷.

3. Έκταση εφαρμογής της αρχής της δημοσιότητας της δίκης

3.1 Οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 (εδ. πρώτο)

3.1.1 Σύμφωνα με το Δικαστήριο, κάθε δικαίωμα από αυτά που κατοχυρώνονται στο άρθρο 6 της Σύμβασης δεν είναι απόλυτο, αλλά επιδέχεται περιορισμούς, εφόσον αυτοί επιβάλλονται και δικαιολογούνται στο προσήκον μέτρο από θεμιτό σκοπό⁴⁸, όριο δε αποτελεί η δικαιοσύνη του συνόλου της διαδικασίας⁴⁹. Συνεπώς, αν η εκδίκαση μιας υπόθεσης μπορεί επιτρεπτικώς κατά το άρθρο 6 παρ. 1 (εδ. πρώτο) να διεξαχθεί σε συμβούλιο και εγγράφως –δηλαδή να μην είναι δημόσια και προφορική–, τότε δεν έχει εφαρμογή η εξαίρεση του άρθρου 6 παρ. 1 (εδ. δεύτερο) που προβλέπει τη δυνατότητα περιορισμού της δημόσιας συνεδρίασης για λόγους προστασίας της ηθικής, της δημόσιας τάξης κλπ. Το δεύτερο, δηλαδή, εδάφιο αφορά τις κατηγορίες υποθέσεων που επιβάλλεται, κατ' αρχήν, να δικασθούν δημόσια⁵⁰.

44. Moser v. Austria, 12643/02, 21.9.2006, §§ 102-103.

45. Werner v. Austria, 21835/93, 24.11.1997, §§ 55-60.

46. B. and P. v. The United Kingdom, 35974/97, 36337/77, 24.4.2001, §§ 32-49· Artemov v. Russia, 14945/03, 3.4.2014, § 109.

47. Artemov v. Russia, 14945/03, 3.4.2014, § 109.

48. Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006 [GC], §§ 41-42· De Tommaso v. Italy, 43395/09, 23.2.2017 [GC], §§ 163-167· Ramos Nunes de Carvalho SA v. Portugal 55391/13, 57728/13 74041/13, 6.11.2018 [GC], § 189.

49. Σαρμάς 2018: 437· Axen v. Germany, 8273/78, 8.12.1983 [GC], § 28· Eker v. Turkey, 24016/05, 24.10.2017, §§ 29-30.

50. Βλ. Σαρμάς 2018: 437: Όπως εύστοχα διακρίνει και επισημαίνει ο συγγραφέας, η ανωτέρω νομολογία δεν πρέπει να προκαλέσει παρανόηση σε σχέση με την εξαίρεση από τη δημοσιότητα της δίκης, η οποία περιλαμβάνεται στη δεύτερη περίοδο της παρ. 1 του άρθρου 6. Διότι, στην

3.1.2 Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η φύση ορισμένων υποθέσεων μπορεί να δικαιολογεί την απόκλιση από τη δημοσιότητα και την προφορικότητα της διαδικασίας⁵¹. Το ΕΔΔΑ, όταν αποφαινεται ότι η ακροαματική διαδικασία δεν ήταν απαραίτητη, λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι τα πραγματικά περιστατικά δεν αμφισβητούνται, ότι δεν υπήρξε ανάγκη προφορικής παρουσίασης των αποδεικτικών μέσων ή εξέτασης των μαρτύρων κατ' αντιπαράσταση και ότι, κατά κανόνα, διεξήχθη ακρόαση στον πρώτο βαθμό⁵². Ο εξαιρετικός χαρακτήρας των περιστάσεων που δικαιολογεί την απόκλιση από την αρχή της δημοσιότητας της δίκης ενδέχεται, επίσης, να απορρέει από τη φύση των επίμαχων ζητημάτων, ιδίως, όταν η υπόθεση αφορά αποκλειστικά νομικά ή κατ' εξοχήν τεχνικά ζητήματα⁵³. Ως εκ τούτου, σε ορισμένες περιπτώσεις είναι θεμιτό οι εθνικές αρχές να λαμβάνουν υπόψη τις απαιτήσεις της αποτελεσματικότητας και της οικονομίας της δίκης, κυρίως αν τα νομικά ζητήματα δεν είναι ιδιαίτερα περίπλοκα και επιβάλλεται η ταχεία διεξαγωγή της διαδικασίας⁵⁴. Με βάση την ερμηνευτική αυτή προσέγγιση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαδικασία μπορεί να μην είναι δημόσια και προφορική ενώπιον συνταγματικού δικαστηρίου⁵⁵, ή δικαστηρίου δικάζαντος κατ' έφεση⁵⁶, ή πρωτοβάθμιου δικαστηρίου που αποφαινεται επί υποθέσεων κοινωνικής ασφάλισης που θέτουν εξαιρετικά

τελευταία αυτή διάταξη εξαγγέλλεται η δυνατότητα απαγόρευσης εισόδου του κοινού και των εκπροσώπων του Τύπου στην αίθουσα των συνεδριάσεων μόνο χάριν θεραπείας των ειδικών συμφερόντων που αναφέρονται εκεί, δηλαδή δεν καταλείπεται χώρος για ευρείας έκτασης εξαίρεση από τους κανόνες της δημοσιότητας και της προφορικότητας.

51. Σαρμάς 2018: 436.

52. Πρβλ. ενδεικτικά, *Jan-Ake Andersson v. Sweden*, 11274/84, 29.10.1991 [GC], § 27: Το Δικαστήριο σταθμίζει και την ανάγκη ταχείας διεξαγωγής της δίκης: *Fejde v. Sweden*, 12631/87, 29.10.1991 [GC], § 31· *Helmers v. Sweden*, 11826/85, 29.10.1991 [GC], § 36· *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, § 34· *Jussila v. Finland*, 73053/01, 23.11.2006 [GC], §§ 41-42· *Flisar v. Slovenia*, 3127/09, 29.9.2011, § 35· *Lorenzetti v. Italy*, 32075/09, 10.4.2012, § 32· *Serrano Contreras v. Spain*, 49183/08, 20.3.2012, §§ 37 επ. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση της αρχής της δημοσιότητας επειδή το Ανώτατο δικαστήριο είχε προβεί χωρίς ακροαματική διαδικασία σε επανεκτίμηση όχι μόνο νομικών ζητημάτων, αλλά και ορισμένων κρίσιμων πραγματικών περιστατικών και της υπαιτιότητας του κατηγορουμένου.

53. *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, 14518/89, 24.6.1993, § 58· *Koottummel v. Austria*, 49616/06, 10.12.2009, § 19.

54. *Eker v. Turkey*, 24016/05, 24.10.2017, §§ 29-31: Η διαφορά δεν έθετε περίπλοκα ζητήματα, αλλά θέματα τεχνικού χαρακτήρα τα οποία μπορούσαν να προσδιοριστούν επαρκώς βάσει του φακέλου της υπόθεσης, και αφορούσε αίτημα για διαταγή δημοσίευσης απάντησης σε εφημερίδα.

55. *Meimanis v. Latvia*, 70597/11, 21.7.2015, §§ 48-54.

56. *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, § 36· *Ponka v. Estonia*, 64160/11, 8.11.2016, § 31.

τεχνικά ζητήματα⁵⁷ ή σε υποθέσεις που θέτουν κυρίως τεχνικά ζητήματα (παραβάσεις ΚΟΚ, φορολογικές κ.ά.) ή σε περίπτωση αιτήματος παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας⁵⁸ καθώς και σε υποθέσεις που αφορούν περιορισμένης φύσεως νομικά ζητήματα⁵⁹ ή που δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη πολυπλοκότητα. Επίσης, η απουσία ακρόασης σε δεύτερο ή τρίτο βαθμό μπορεί να δικαιολογηθεί από τις ιδιαιτερότητες της σχετικής διαδικασίας, υπό την προϋπόθεση ότι έχει διεξαχθεί ακρόαση στον πρώτο βαθμό⁶⁰, οι δε διαδικασίες αναιρέσεως και οι υποθέσεις που αφορούν αποκλειστικά νομικά ζητήματα, σε αντιδιαστολή με υποθέσεις που αφορούν εξέταση πραγματικών περιστατικών, είναι σύμφωνες, κατ' αρχήν, προς τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, παρότι ο αναιρεσίτων δεν είχε τη δυνατότητα να ακουστεί αυτοπροσώπως⁶¹.

3.1.3 Εντούτοις, υπό ορισμένες προϋποθέσεις ο προαναφερθείς ερμηνευτικός κανόνας, ο οποίος έχει ως δικαιολογητικό λόγο τη φύση της υπόθεσης, την αμφισβήτηση ή μη των πραγματικών περιστατικών ή της υπαιτιότητας του κατηγορουμένου ή την αρμοδιότητα και το ρόλο του δικαστηρίου, μπορεί να ανατραπεί. Έτσι, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν επιτρέπεται απόκλιση από την αρχή της δημόσιας συνεδρίασης, όταν το συνταγματικό δικαστήριο δικάζει σε πρώτο βαθμό και πρέπει να λάβει υπόψη τα αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά⁶² ή τίθενται κατ' έφεση ζητήματα υπαιτιότητας του κατηγορουμένου⁶³ ή εγείρονται ζητήματα εκτίμησης της αλήθειας σε υποθέσεις κοινωνικής ασφάλισης⁶⁴. Επίσης, όταν η διαδικασία διεξάγεται ενώπιον δικαστηρίου πρώτου και

57. Οι υποθέσεις για τις παροχές κοινωνικής ασφάλισης εξετάζονται καλύτερα εγγράφως, παρά μέσω προφορικών αναπτύξεων και επιχειρημάτων, και με τον τρόπο αυτόν εξυπηρετούνται και οι αρχές της αποτελεσματικότητας και της οικονομίας της δίκης· πρβλ. *Jussila v. Finland*, 73053/01, 23.11.2006 [GC], § 42· *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, 14518/89, 24.6.1993, § 58· *Lorenzetti v. Italy*, 32075/09, 10.4.2012, § 32· *Schadler-Eberle*, 56422/09, 18.7.2013, § 99 κ.ά.· πρβλ. και αντιθέτως, με βάση τις περιστάσεις της υπόθεσης, *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, §§ 38-40.

58. *Helmut Blum v. Austria*, 33060/10, 5.4.2016, §§ 61-64, εκτός αν δεν είναι επιβεβλημένη και αναγκαία η παράλειψη της ακρόασης· βλ. §§ 70-74.

59. Πρβλ. *Allan Jacobsson v. Sweden* (No2), 16970/90, 19.2.1998, § 49· *Valova, Slezdak και Slezak v. Slovakia*, 44925/98, 1.6.2004, §§ 65-68.

60. *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, § 36· *Helmers v. Sweden*, 11826/85, 29.10.1991 [GC] § 36.

61. *Helmers v. Sweden*, 11826/85, 29.10.1991 [GC] § 36· *Miller v. Sweden*, 55853/00, 8.2.2005, Σουηδίας, § 30.

62. *Selmani and others v. F.Y.R.O.M.*, 67259/14, 9.2.2017, §§ 37-43.

63. *Cipleu v. Romania*, 36470/08, 14.1.2014, § 31.

64. *Salomonsson v. Sweden*, 38978/97, 12.11.2002, §§ 38-40· *Eriksson v. Sweden*, 60437/08, 12.4.2012, §§ 64-66, 70.

τελευταίου βαθμού, η αρχή της δημοσιότητας συνεπάγεται το δικαίωμα σε ακροαματική διαδικασία, εκτός αν εξαιρετικές περιστάσεις δικαιολογούν το αντίθετο⁶⁵. Η απόρριψη της δημόσιας ακρόασης στο πλαίσιο πειθαρχικής διαδικασίας κατά δικαστή πρέπει να αποτελεί έκτακτο μέτρο και να είναι δεόντως αιτιολογημένη σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁶⁶. Εξάλλου, αν η φύση της διαφοράς υπαγορεύει την αυτοπρόσωπη εμφάνιση κρατουμένου, οι εθνικές αρχές οφείλουν να λάβουν μέτρα, για να διασφαλίσουν την πραγματική συμμετοχή του κατά τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο⁶⁷. Τα προβλήματα που ανακύπτουν από την έκτιση ποινής φυλάκισης σε διαφορετική χώρα, δεν αποκλείουν την εξέταση εναλλακτικών διαδικαστικών επιλογών, όπως η χρήση σύγχρονων τεχνολογιών επικοινωνίας, ώστε να μπορεί να γίνει σεβαστό το δικαίωμα ακρόασης του προσφεύγοντος⁶⁸. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να παραθέτει και να αιτιολογεί τους λόγους για τους οποίους δεν δέχεται την πραγματοποίηση ακρόασης⁶⁹.

3.1.4 Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη το ρόλο και τις αρμοδιότητες των ανωτάτων ή των ανωτέρων δικαστηρίων, την ιδιαιτερότητα των διαδικασιών ενώπιον αυτών καθώς και το πραγματικό που θέτουν από τη φύση τους ορισμένες υποθέσεις⁷⁰, αποφαίνεται δε ότι δεν απαιτείται, κατ' αρχήν, ακρόαση εφόσον δεν υφίστανται ζητήματα αξιοπιστίας ή αμφισβητούμενα γεγονότα που απαιτούν ακρόαση και τα δικαστήρια μπορούν δίκαια και εύλογα να κρίνουν την υπόθεση βάσει των υπομνημάτων των διαδίκων και άλλων εγγράφων⁷¹.

65. *Fredin v. Sweden* (No 2), 18928/91, 23.2.1994, §§ 21-22· *Allan Jacobsson v. Sweden* (No 2), 16970/90, 19.2.1998, § 46· *Goc v. Turkey*, 36590/97, 11.7.2002 [GC], § 47· *Flisar v. Slovenia*, 3127/09, 29.9.2011, § 34· *Eriksson v. Sweden*, 60437/08, 12.4.2012, § 64 κ.ά.

66. *Ramos Nunes de Carvalho SA v. Portugal* 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018 [GC], § 210.

67. *Yevdokimov and others v. Russia*, 27236, 44223/05 etc, 16.2.2016, §§ 31-52· *Altay v. Turkey* (No 2), 11236/09, 9.4.2019, §§ 78-81.

68. *Ponka v. Estonia*, 64160/11, 8.11.2016, § 39.

69. *Ponka v. Estonia*, 64160/11, 8.11.2016, §§ 39-40· *Mirovni Institut v. Slovenia*, 32303/13, 13.3.2018, §§ 40-45· *Mutu and Pechstein v. Switzerland*, 40575, 67474/10, 2.10.2018, §§ 182-183· Η υπόθεση αφορούσε τις ακρόασεις ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου (CAS) σχετικά με την επιβολή κυρώσεων για ντόπιγκ, το δε ΕΔΔΑ επισήμανε ότι τα πραγματικά περιστατικά είχαν αμφισβητηθεί και ότι οι κυρώσεις που επιβλήθηκαν στον προσφεύγοντα ήταν ικανές να επηρεάσουν αρνητικά την επαγγελματική του ζωή, και με το σκεπτικό αυτό κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 § 1 λόγω της έλλειψης δημόσιας ακρόασης ενώπιον του CAS.

70. *Ramos Nunes de Carvalho SA v. Portugal* 55391/13, 57728/13, 74041/13, 6.11.2018 [GC], §§ 190-191, στις οποίες το ΕΔΔΑ παραθέτει ενδεικτικά καταστάσεις υπό τις οποίες η ακρόαση είναι αναγκαία ή δεν κρίνεται απαραίτητη.

71. *Dory v. Sweden*, 28394/95, 12.11.2002, § 37· *Jussila v. Finland*, 73053/01, 23.11.2006 [GC], § 41· *Saccoccia v. Austria*, 69917/01, 18.12.2008, § 73· πρβλ. όμως και *Meftah and others v. France*,

Η ως άνω νομολογία, έμπνευση της οποίας αποτελεί η δικαιοσύνη του συνόλου της διαδικασίας επί τη βάση ουσιαστικών κριτηρίων, δεν στηρίζεται στη ρύθμιση του δεύτερου, αλλά του πρώτου εδ. της παρ. 1 του άρθρου 6 της ΕΣΔΔΑ⁷².

3.2 Οι εξαιρέσεις από την αρχή της δημοσιότητας της δίκης άρθρο 6 παρ. 1 (εδ. δεύτερο)

3.2.1 Όπως εκτέθηκε, ο δημόσιος χαρακτήρας της διαδικασίας ενώπιον των δικαστηρίων προστατεύει τους διαδίκους από τη «μυστική» και χωρίς δημόσιο έλεγχο απονομή της δικαιοσύνης και αποτελεί ένα από τα μέσα για τη διατήρηση και ενίσχυση της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια⁷³, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτόν στην επίτευξη του σκοπού της δίκαιης δίκης⁷⁴. Η διαδικασία ενώπιον των δικαστηρίων είναι σύμφωνη με την αρχή της δημοσιότητας της δίκης, μόνον εφόσον το κοινό μπορεί να λάβει πληροφορίες σχετικές με την ημερομηνία και τον τόπο συνεδρίασης του δικαστηρίου και ο τόπος αυτός είναι εύκολα προσπελάσιμος⁷⁵. Παρά ταύτα, το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης δεν απαγορεύει στα δικαστήρια να αποφασίζουν, με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της υπόθεσης, να παρεκκλίνουν σε ορισμένες περιπτώσεις από την αρχή της δημοσίας συνεδρίασης⁷⁶. Οι περιπτώσεις αυτές, που είναι στενώς ερμηνευτέες⁷⁷, αφορούν το συμφέρον της ηθικής, της δημόσιας τάξης ή της εθνικής ασφάλειας σε μια δημοκρατική κοινωνία, το συμφέρον των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής

32911/96, 34595/97, 35237/97, 26.7.2002 [GC], §§ 49-52, με την οποία κρίθηκε ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 6, διότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν τη δυνατότητα να αντικρούσουν τους ισχυρισμούς του γενικού εισαγγελέα ενώπιον του αναιρετικού, λόγω έλλειψης ενημέρωσης.

72. Σαρμάς 2018: 437.

73. Η δημοσιότητα της δίκης δεν μπορεί, κατ' αρχήν, να αποκλεισθεί γενικώς και α priori για ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων: πρβλ. B. and P. v. The United Kingdom, 35974/97, 36337/97, 24.4.2001, § 39· Moser v. Austria, 12643/02, 21.9.2006, § 95· πρβλ. και ΣτΕ 1924/2013 επτ. σκ. 7: «...η δημοσιότητα των συνεδριάσεων του οικείου "δικαστηρίου" δεν μπορεί εκ των προτέρων να αποκλεισθεί από τους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία του "δικαστηρίου" αυτού, με τρόπο γενικό και απόλυτο, για ολόκληρες κατηγορίες υποθέσεων...».

74. Diennet v. France, 18160/91, 26.9.1995, § 33· Gautrin and others v. France, 21257-60/93, 20.5.1998, § 42· Hurter v. Switzerland, 53146/99, 15.12.2005, § 26· Martinie v. France, 58675/00, 12.4.2006 [GC], § 39· Lorenzetti v. Italy, 32075/09, 10.4.2012, § 30.

75. Κτιστάκις 2001: 780· Riepan v. Austria, 35115/97, 14.11.2000, §§ 28-31: διεξαγωγή δίκης δημόσια μεν, αλλά σε αίθουσα ευρισκόμενη σε φυλακή, χωρίς να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την ενημέρωση και συμμετοχή (δυσνητικά) του κοινού.

76. Martinie v. France, 58675/00, 12.4.2006 [GC], § 40· Welke and Bialek v. Poland, 15924/05, 1.3.2011, § 74.

77. Σισιλιάνος 2017: 229.

των διαδικιών, ή το συμφέρον της δικαιοσύνης⁷⁸. Η εκδίκαση της υπόθεσης κλεισμένων των θυρών, εν όλω ή εν μέρει, δικαιολογείται μόνον όταν το μέτρο αυτό είναι απολύτως αναγκαίο με βάση τις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης⁷⁹. Πέραν τούτου, τα δικαστήρια, όταν αποφασίζουν τη διεξαγωγή της συνεδρίασης κλεισμένων των θυρών, οφείλουν να αιτιολογούν επαρκώς την απόφασή τους αποδεικνύοντας ότι το συγκεκριμένο μέτρο είναι επιβεβλημένο κατά την έννοια του άρθρου 6 § 1⁸⁰. Εν πάση περιπτώσει, αν υπάρχουν λόγοι να εφαρμοστούν μία ή περισσότερες από τις παραπάνω εξαιρέσεις, τα δικαστήρια δεν υποχρεούνται, αλλά έχουν την ευχέρεια να διατάσσουν τη διεξαγωγή ακρόασης κλεισμένων των θυρών, εφόσον, δηλαδή, κρίνουν ότι δικαιολογείται ένας τέτοιος περιορισμός⁸¹.

3.2.2 Εξάλλου, ο αποκλεισμός της δημόσιας συνεδρίασης δικαιολογείται, κατ' αρχήν, αν κατηγορούνται παιδιά για σοβαρά αδικήματα που ενδιαφέρουν έντονα το κοινό και τα ΜΜΕ⁸². Στην περίπτωση αυτή η δίκη πρέπει να διεξάγεται κλεισμένων των θυρών, ώστε να μειώνεται κατά το δυνατόν η αίσθηση απειλής ή εκφοβισμού του κατηγορουμένου παιδιού⁸³. Ομοίως, για λόγους προστα-

78. *Chaushev and others v. Russia*, 37037/03, 39053/03, 2469/04, 25.10.2016, § 23.

79. Το καθήκον του ΕΔΔΑ είναι να εξακριβώσει αν η διαδικασία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου με τον οποίο ελήφθησαν υπόψη τα αποδεικτικά στοιχεία, ήταν δίκαιη· πρβλ. *Schenk v. Switzerland*, 10862/84, 12.7.1988, §§ 45-46· *H. v. France*, 10073/82, 24.10.1989, §§ 60-61· *Elsholz v. Germany*, 25735/94, 13.7.2000 [GC], § 66· Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι εγγυήσεις δημοσιότητας του άρθρου 6 είχαν παραβιαστεί, δεδομένου ότι η διαδικασία ήταν έγγραφη, δεν είχε διαταχθεί πραγματογνωμοσύνη και η έφεση έθετε ζητήματα που δεν μπορούσαν να επιλυθούν ικανοποιητικά από τα στοιχεία του φακέλου· *Luchaninova v. Ukraine*, 16347/02, 9.6.2011, §§ 55- 59· Μολονότι δεν αποκλείσθηκε τυπικώς η δημόσια ακρόαση, εντούτοις κρίθηκε ότι παραβιάσθηκε η αρχή της δημόσιας διεξαγωγής με βάση τις περιστάσεις και δεδομένου ότι τα περιοριστικά μέτρα που είχαν ληφθεί από το δικαστήριο δεν ήταν «απολύτως απαραίτητα» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης· *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, 6878, 7238/75, 23.6.1981, §§ 60-61· Η δημόσια διαδικασία ενώπιον του ακυρωτικού δεν θεραπεύει το ελάττωμα της έλλειψης ακρόασης, διότι το εν λόγω δικαστήριο δεν εξετάζει την ουσία της υπόθεσης· *Lorenzetti v. Italy*, 32075/09, 10.4.2012, § 30.

80. *Diennet v. France*, 18160/91, 26.9.1995, § 34· *Dolgova v. Russia*, 11886/05, 2.3.2006, § 46· *Chaushev and others v. Russia*, 37037/03, 39053/03, 2469/04, 25.10.2016, § 24.

81. *B. and P. v. The United Kingdom*, 35974/97, 36337/97, 24.4.2001, § 40· *Toeva v. Bulgaria*, 53329/99, 9.9.2004, § 3.

82. Πρβλ. και άρθρο 96 παρ. 3 Σ που επιτρέπει περιορισμούς για την προστασία των ανηλίκων από την υπό ευρεία έννοια δημοσιότητα της δίκης (δημόσια συνεδρίαση και δημόσια απαγγελία της απόφασης).

83. *T. v. The United Kingdom*, 24724/94, 16.12.1999, §§ 84-88· Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, το παιδί που κατηγορείται για σοβαρό ποινικό αδίκημα πρέπει να αντιμετωπίζεται με τρόπο που λαμβάνει

σίας των παιδιών μπορεί να αποκλεισθεί ο δημόσιος χαρακτήρας της διαδικασίας, αλλά και της δημοσίευσης της απόφασης, σε υποθέσεις επιμέλειας τέκνων⁸⁴. Η ανάγκη προστασίας του επαγγελματικού απορρήτου και της ιδιωτικής ζωής των ασθενών μπορεί επίσης να δικαιολογήσει τη διεξαγωγή της διαδικασίας κεκλεισμένων των θυρών, η ανάγκη όμως αυτή πρέπει να προκύπτει σαφώς⁸⁵. Το αυτό ισχύει και όταν η δημοσιότητα θίγει το συμφέρον της δικαιοσύνης. Στην τελευταία περίπτωση μπορεί να περιοριστεί η δημόσια συνεδρίαση για την προστασία της ασφάλειας και της ιδιωτικής ζωής των μαρτύρων ή για την ελεύθερη διατύπωση γνώμης που αποσκοπεί στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης⁸⁶.

3.2.3 Από την άλλη πλευρά, το κράτος δεν μπορεί να επικαλείται την προστασία της ιδιωτικής ζωής του ενδιαφερόμενου για τη μη τήρηση της αρχής της δημοσιότητας της δίκης, όταν μάλιστα ο ενδιαφερόμενος παραπονοείται γι' αυτό ή δεν συντρέχει κίνδυνος για τη δημόσια τάξη ή τη διατάραξη της διαδικασίας⁸⁷. Ούτε, όμως, και η απλή ύπαρξη διαβαθμισμένων πληροφοριών στο φάκελο της υπόθεσης συνεπάγεται αυτόματα την ανάγκη διεξαγωγής της δίκης κεκλεισμένων των θυρών, αλλά τα δικαστήρια πρέπει να εξετάζουν *in concreto* αν ένας τέτοιος αποκλεισμός είναι αναγκαίος για την προστασία του δημόσιου συμφέροντος, η συνεδρίαση δε κεκλεισμένων των θυρών πρέπει να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού⁸⁸. Τα προβλήματα ασφάλειας είναι κοινό χαρακτηριστικό πολλών ποινικών διαδικασιών, πλην εί-

πλήρως υπόψη την ηλικία, το επίπεδο ωριμότητας και τις πνευματικές και συναισθηματικές του ικανότητες και τα λαμβανόμενα μέτρα πρέπει να κατατείνουν στην ενίσχυση της κατανόησης και συμμετοχής του στη δίκη· στην προκειμένη δε περίπτωση έκρινε ότι από τις περιστάσεις της υπόθεσης (δημόσια ακρόαση 3 εβδομάδων, έντονο ενδιαφέρον των ΜΜΕ και του κοινού και αδυναμία συγκέντρωσης του ανήλικου), ο κατηγορούμενος ανήλικος στερήθηκε δικαίως ακρόασης κατ' άρθ. 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

84. B. and P. v. The United Kingdom, 35974/97, 36337/97, 24.4.2001, §§ 38, 40, 45-49· Elsholz v. Germany, 25735/94, 13.7.2000 [GC], § 66· Moser v. Austria, 12643/02, 21.9.2006, § 97.

85. Diennet v. France, 18160/91, 26.9.1995, § 34· Hurter v. Switzerland, 53146/99, 15.12.2005, §§ 30-32.

86. Doorson v. The Netherlands, 20524/92, 26.3.1996, § 70· Jasper v. The United Kingdom, 27052/95, 16.2.2000 [GC], § 52· Z. v. Finland, 22009/93, 25.2.1997, § 99· T. v. the United Kingdom, 24724/94, 16.12.1999 [GC], §§ 83-89· B. and P. v. The United Kingdom, 35974/97, 36337/97, 24.4.2001, § 37· Chaushev and others v. Russia, 37037/03, 39053/03, 2469/04, 25.10.2016, § 23.

87. Werner v. Austria, 21835/93, 24.11.1997, §§ 50-51· Zagorodnikov v. Russia, 66941/01, 7.6.2007, § 26.

88. Hummatov v. Azerbaijan, 9852/03, 13413/04, 29.11.2007, § 149· Moser v. Austria, 12643/02, 21.9.2006, §§ 96-97· Belashev v. Russia, 28617/03, 4.12.2008, §§ 82-83· Welke and Bialek v. Poland, 15924/05, 1.3.2011, § 77.

και σπάνιες οι περιπτώσεις στις οποίες μόνο οι ανησυχίες για την ασφάλεια δικαιολογούν τον αποκλεισμό του κοινού από μια δίκη⁸⁹. Εξάλλου, τα λαμβανόμενα μέτρα ασφάλειας πρέπει να συμμορφώνονται με την αρχή της αναγκαιότητας. Για τον λόγο αυτόν οι δικαστικές αρχές πρέπει να εξετάζουν όλες τις πιθανές εναλλακτικές λύσεις, ώστε να εξασφαλίσουν την ασφάλεια στην αίθουσα του δικαστηρίου και σε κάθε περίπτωση να επιβάλλουν ένα ηπιότερο μέτρο, έναντι του πλέον αυστηρού, όταν αυτό μπορεί να επιτύχει τον ίδιο σκοπό⁹⁰. Η διεξαγωγή ποινικής δίκης σε φυλακή, μολονότι συνιστά σοβαρό εμπόδιο για την πρόσβαση του κοινού, δεν αναιρεί, κατ' αρχήν, το δημόσιο χαρακτήρα της δίκης, το κράτος, όμως, υποχρεούται να λάβει αντισταθμιστικά μέτρα, προκειμένου να διασφαλίσει ότι το κοινό και τα μέσα ενημέρωσης ενημερώνονται δεόντως σχετικά με τον τόπο της ακρόασης και έχουν αποτελεσματική πρόσβαση⁹¹.

4. Ιδιαίτερη σημασία της αρχής της δημοσιότητας στις ποινικές υποθέσεις

4.1 Αυτοπρόσωπη εμφάνιση και συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ακροαματική διαδικασία⁹²

4.1.1 Η αρχή της προφορικής και δημόσιας ακρόασης είναι ιδιαίτερα σημαντική στην ποινική δίκη⁹³. Ένα πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα πρέπει να μπορεί να παρευρεθεί σε ακρόαση σε πρώτο βαθμό⁹⁴. Το καθήκον να διασφαλιστεί το δικαίωμα του κατηγορουμένου να παρίσταται στην αίθουσα του δικαστηρίου περιλαμβάνεται στις βασικές απαιτήσεις του άρθρου 6⁹⁵. Χωρίς την πα-

89. Riepan v. Austria, 35115/97, 14.11.2000, § 34· Krestovskiy v. Russia, 14040/03, 28.10.2010, § 29.

90. Krestovskiy v. Russia, 14040/03, 28.10.2010, § 29· πρβλ. και Campbell and Fell v. United Kingdom, 7819/77, 7878/77, 28.6.1984, § 87· Προβλήματα ασφάλειας και λόγοι που αφορούν τη δημόσια τάξη μπορεί να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό του κοινού από πειθαρχικές διαδικασίες κατά των φυλακισμένων.

91. Riepan v. Austria, 35115/97, 14.11.2000, §§ 28-31.

92. Βλ. και ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος αυτοπρόσωπης εμφάνισης του κατηγορουμένου στο άρθρ. 6 § 3 (περ. γ') της Σύμβασης.

93. Πρβλ. Μπάκα 1983: 67 επ. για την αρχή της μυστικότητας στην εξεταστική δίκη και την αντίδραση προς αυτήν με βάση τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης.

94. Colozza v. Italy, 9024/80, 12.2.1985, §§ 27-29· Tierce and others v. San Marino, 24954/94, 24971/94, 24972/94, 25.7.2000, § 94· Jussila v. Finland, 73053/01, 23.11.2006 [GC], § 40.

95. Lala v. The Netherlands, 14861/89, 22.9.1994, § 33· Poitrimol v. France, 14032/88, 23.11.1993, § 35· De Lorenzo v. Italy, 69264/01, 12.2.2004, § 1b· Stoichkov v. Bulgaria, 9808/02, 24.3.2005, § 56· Hermi v. Italy, 18114/02, 18.10.2006 [GC], §§ 58-59· Sejdovic v. Italy, 56581/00, 1.3.2006 [GC], §§ 81-84· Arps v. Croatia, 23444/12, 25.10.2016, § 28.

ρουσία του κατηγορουμένου, ο τελευταίος δυσχερώς μπορεί να ασκήσει τα συγκεκριμένα δικαιώματα που αναφέρονται στο άρθρο 6 παρ. 3 περιπτ. γ', δ' και ε' της Σύμβασης (αυτοπρόσωπη υπεράσπιση, εξέταση μαρτύρων, διερμηνεία κ.ά.)⁹⁶.

4.1.2 Η αρχή της δημόσιας διεξαγωγής της δίκης συνεπάγεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εμφανιστεί αυτοπροσώπως στο δικαστήριο και από την άποψη αυτή επιδιώκει να διασφαλίσει και τα αμυντικά δικαιώματα του κατηγορουμένου⁹⁷. Το δικαίωμα συμμετοχής κατά τη συζήτηση στο ακροατήριο επιτρέπει στον κατηγορούμενο να έχει εποπτεία της υπεράσπισής του και να αξιολογεί τις δηλώσεις θυμάτων και μαρτύρων⁹⁸. Τα δικαστήρια των κρατών-μελών πρέπει να επιδεικνύουν τη δέουσα επιμέλεια, προκειμένου να εξασφαλίζουν την παρουσία του κατηγορουμένου στη δίκη⁹⁹, και πρέπει, επίσης, να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να αποθαρρύνουν την αδικαιολόγητη απουσία του¹⁰⁰.

4.1.3 Επομένως, όταν το εφετείο καλείται να εξετάσει μία ποινική υπόθεση τόσο ως προς τα πραγματικά περιστατικά όσο και ως προς τα νομικά ζητήματα και να προχωρήσει στη συνολική εκτίμηση της ενοχής ή της αθωότητας, δεν μπορεί να αποφανθεί χωρίς να αξιολογήσει τα αποδεικτικά στοιχεία που παρουσιάζει αυτοπροσώπως ο κατηγορούμενος, διότι από την αρχή της δημοσιότητας της δίκης, η οποία αποσκοπεί και στην εξασφάλιση του δικαιώματος υπεράσπισης¹⁰¹, απορρέει το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ακουστεί από το δικαστήριο¹⁰².

4.1.4 Εξάλλου, για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης είναι απαραίτητο να τηρείται η ευταξία στην αίθουσα του δικαστηρίου κατά την ακροαματική διαδικασία, η δε αυθαίρετη και μη ορθή, στοιχειωδώς, συμπεριφορά του κατηγορουμένου δεν είναι ανεκτή¹⁰³. Αν η συμπεριφορά του κατηγορουμένου μπορεί να δικαιολογήσει την απομάκρυνσή του και τη συνέχιση της δίκης χωρίς την παρουσία του, πρέπει να προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος μπορούσε εύλογα να προβλέψει ποιες είναι οι συνέπειες της συμπεριφοράς του πριν από τη διαταγή απομάκρυνσής του από την αίθουσα του δικαστηρίου¹⁰⁴. Συναφώς δε πρέπει να

96. *Jussila v. Finland*, 73053/01, 23.11.2006 [GC], § 40· *Flisar v. Slovenia*, 3127/09, 29.9.2011, § 33.

97. *Tierce and others v. San Marino*, 24954/94, 24971/94, 24972/94, 25.7.2000, § 95· *Henri Riviere and others v. France*, 46460/10, 25.7.2013, §§ 24-33.

98. *Medenica v. Switzerland*, 20491/92, 14.6.2001, § 54.

99. *Colozza v. Italy*, 9024/80, 12.2.1985, §§ 30-32.

100. *Medenica v. Switzerland*, 20491/92, 14.6.2001, § 54.

101. *Dondarini v. San Marino*, 50545/99, 6.7.2004, § 27.

102. *Tierce and others v. San Marino*, 24954/94, 24971/94, 24972/94, 25.7.2000, § 95.

103. *Ananyev v. Russia*, 20292/04, 30.7.2009, § 44.

104. *Ananyev v. Russia*, 20292/04, 30.7.2009, § 45· *Idalov v. Russia*, 5826/03, 22.5.2012 [GC], §§ 175-177· *Margus v. Croatia*, 4455/10, 27.5.2014 [GC], §§ 90-91.

εξετάζεται το κατά πόσον ο δικηγόρος του κατηγορουμένου ήταν σε θέση να ασκήσει τα δικαιώματα υπεράσπισης κατά την απουσία του¹⁰⁵.

5. Παραίτηση από το δικαίωμα

5.1 Γενικά

5.1.1 Παρά το θεμελιώδη χαρακτήρα της αρχής της δημοσιότητας της δίκης, ούτε το γράμμα ούτε και ο σκοπός του άρθρου 6 παρ. 1 κωλύουν την παραίτηση από το σχετικό δικαίωμα¹⁰⁶. Ο ενδιαφερόμενος πρέπει να συναινέσει με δική του ελεύθερη βούληση¹⁰⁷ στην παραίτηση από το δικαίωμα¹⁰⁸. Η παραίτηση, ρητή¹⁰⁹ ή σιωπηρή¹¹⁰, πρέπει να είναι οικειοθελής, αναμφισβήτητη και να μη προσκρούει σε σημαντικό δημόσιο συμφέρον¹¹¹, σε κάθε δε περίπτωση πρέπει να είναι σαφής¹¹².

5.1.2 Ο προσφεύγων, ακόμη και όταν γνωρίζει ότι σπανίως οργανώνεται προφορική διαδικασία, οφείλει να ζητήσει τη δημόσια διεξαγωγή της δίκης, διότι, άλλως, θεωρείται ότι αποδέχεται τη μη τήρηση της δημοσιότητας¹¹³. Όμως, δεν

105. *Idalov v. Russia*, 5826/03, 22.5.2012 [GC], §§ 179-182· *Margus v. Croatia*, 4455/10, 27.5.2014 [GC], §§ 90-91.

106. *Σισλιάνος 2017: 229*· *Deweere v. Belgium*, 6903/75, 27.2.1980, § 49· *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, 6878/75, 7238/75, 23.6.1981, § 59. Το έγγραφο με το οποίο καλείται ο προσφεύγων να εμφανιστεί πρέπει να του παραδοθεί εγκαίρως· πρβλ. *Yakovlev v. Russia*, 72701/01, 15.3.2005, §§ 21-23.

107. *Albert and Le Compte v. Belgium*, 7299/75, 7496/76, 10.2.1983, § 35.

108. *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, 6878/75, 7238/75, 23.6.1981, § 59· *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, 14518/89, 24.6.1993, § 58· *Exel v. Czech Republic*, 48962/99, 5.7.2005, § 49.

109. *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, 6878/75, 7238/75, 23.6.1981, § 59.

110. *Håkansson and Sturesson v. Sweden*, 11855/85, 21.2.1990, § 66· *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, 14518/89, 24.6.1993, § 58· *Dory v. Sweden*, 28394/95, 12.11.2002, § 37· *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, 6878/75, 7238/75, 23.6.1981, § 59.

111. *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, 14518/89, 24.6.1993, § 58· *Håkansson and Sturesson v. Sweden*, 11855/85, 21.2.1990, § 66· *Pauger v. Austria*, 16717/90, 28.5.1997, § 58· *Exel v. Czech Republic*, 48962/99, 5.7.2005, § 47· *Gog v. Turkey*, 36590/97, 11.7.2002 [GC], §§ 48-49: Το ΕΔΔΑ εξετάζει, κατά κανόνα, αν ο προσφεύγων είχε παραιτηθεί από το δικαίωμα και στη συνέχεια, εφόσον διαπιστώσει ότι δεν μπορεί να συναχθεί παραίτηση, εξετάζει αν συνέτρεχαν εξαιρετικές περιστάσεις που δικαιολογούσαν την παράλειψη δημόσιας ακρόασης.

112. *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, 6878/75, 7238/75, 23.6.1981, § 59· *Håkansson and Sturesson v. Sweden*, 11855/85, 21.2.1990, § 66· *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, 14518/89, 24.6.1993, § 58· *Fischer v. Austria*, 16922/90, 26.4.1995, § 44· *Dory v. Sweden*, 28394/95, 12.11.2002, § 37· *Exel v. Czech Republic*, 48962/99, 5.7.2005, § 46. Αυτό δε, προκειμένου να διατηρείται πάντοτε η δυνατότητα των ενδιαφερομένων να ζητήσουν τη διεξαγωγή της όλης διαδικασίας δημοσίως, αν το επιθυμούν· πρβλ. *Werner v. Austria*, 21835/93, 24.11.1997, §§ 48, 50.

113. *Polf Gustafson v. Sweden*, 23196/94, 1.7.1997, § 47· *Vilho Eskelinen and others v. Finland* 63235/2000, 19.4.2007 [GC], § 74. Το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6, § 1

μπορεί να αποδοθεί στον προσφεύγοντα η παράλειψη υποβολής αιτήματος που είναι απίθανο να ευδοκιμήσει¹¹⁴ ούτε η φυλάκιση του κρατούμενου αρκεί για να δικαιολογήσει την απουσία ακρόασης ενώπιον αστικού δικαστηρίου¹¹⁵.

5.2. Παραίτηση του κατηγορουμένου από το δικαίωμα

Ο κατηγορούμενος μπορεί να παραιτηθεί από το δικαίωμά του να συμμετάσχει ή να ακουστεί στη δίκη¹¹⁶. Η διεξαγωγή ακροαματικής διαδικασίας χωρίς την παρουσία του δεν είναι αντίθετη, άνευ ετέρου, προς το άρθρο 6 της Σύμβασης¹¹⁷, υπό την προϋπόθεση ότι ο κατηγορούμενος παραιτήθηκε από το δικαίωμά του ρητώς ή σιωπηρώς¹¹⁸ και, σε κάθε περίπτωση, αδιαμφισβήτητα¹¹⁹. Αν το εθνικό δίκαιο επιτρέπει τη διεξαγωγή δίκης χωρίς την παρουσία του κατηγορουμένου, ο τελευταίος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ζητήσει από το δικαστήριο να προσδιορίσει εκ νέου το βάσιμο της κατηγορίας, από τη στιγμή που θα λάβει γνώση της διαδικασίας¹²⁰, ιδίως όταν δεν αποδεικνύεται ότι παραιτήθηκε από το δικαίωμά του να εμφανιστεί και να αμυνθεί ή ότι σκόπευε να αποφύγει τη δίκη¹²¹.

λόγω έλλειψης ακρόασης, κατ' εκτίμηση του ότι οι προσφεύγοντες είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν ακρόαση, μολονότι εναπόκειται στα δικαστήρια να αποφασίσουν αν είναι αναγκαία η ακρόαση, και επίσης του ότι τα δικαστήρια είχαν αιτιολογήσει την άρνηση διεξαγωγής ακρόασης, οι δε προσφεύγοντες είχαν τη δυνατότητα έγγραφης άμυνας πρβλ. και ΣτΕ 1924/2013 επταμ. σκ. 7: «...το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. δεν εμποδίζει τους ενδιαφερομένους να παραιτηθούν από αυτό τους το δικαίωμα, με την ελεύθερη θέλησή τους, η οποία μπορεί να εκφραστεί είτε ρητώς είτε σιωπηρώς, πάντως όμως σαφώς...».

114. *Werner v. Austria*, 21835/93, 24.11.1997, §§ 46-48.

115. *Igranov and others v. Russia*, 42399/13, 24051/14 κ.λπ., 20.3.2018, §§ 34-35· *Altay v. Turkey* (No2), 11236/09, 9.4.2019, §§ 77, 78. Οι πρακτικοί λόγοι μπορεί να ληφθούν υπόψη, αλλά πρέπει να τηρούνται οι αρχές του δικαιώματος για δίκαιη δίκη και ο κρατούμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ζητήσει να παρίσταται κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση· αν δε ο κρατούμενος δεν έχει υποβάλει τέτοιο αίτημα, όταν η δυνατότητα αυτή δεν προβλέπεται από το εσωτερικό δίκαιο, αυτό δεν σημαίνει ότι ο κρατούμενος παραιτήθηκε από το δικαίωμά του να εμφανιστεί στο δικαστήριο.

116. *Kashlev v. Estonia*, 22574/08, 26.4.2016, §§ 45-46, 51· *Hernandez Royo v. Spain*, 16033/12, 20.9.2016, § 39· *Bivolaru v. Romania* (No2), 66580/12, 2.10.2018, §§ 143-146.

117. *Sanader v. Croatia*, 66408/12, 12.2.2015, §§ 77-78.

118. *Lena Atanasova v. Bulgaria*, 52009/07, 26.1.2017, § 52.

119. *Sejdovic v. Italy*, 56581/00, 1.3.2006 [GC], §§ 86-87. Κρίθηκε, επιπλέον, ότι μόνο από την ιδιότητα του «φυγοδίκου», η οποία στηρίζεται σε τεκμήριο με ανεπαρκή πραγματική βάση, δεν μπορεί να συναχθεί ότι ο κατηγορούμενος είχε παραιτηθεί από το δικαίωμα να εμφανιστεί σε δίκη και να υπερασπιστεί τον εαυτό του.

120. Πρβλ. *Colozza v. Italy*, 9024/80, 12.2.1985, §§ 27-29· *Sanader v. Croatia*, 66408/12, 12.2.2015, §§ 77-78.

121. *Sejdovic v. Italy*, 56581/00, 1.3.2006 [GC], § 82· πρβλ. και *Gestur Jonsson and Ragnar Halldor Hall v. Iceland*, 68271/14, 68273/14, 30.10.2018, §§ 62, 69-74.

6. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το ΕΔΔΑ κατά την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης υιοθετεί μια προσεκτική και ρεαλιστική προσέγγιση εξισορροπώντας κατά κανόνα όλα τα δικαιώματα που προστατεύονται από τη Σύμβαση στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης (αρχή της δημοσιότητας, εύλογος χρόνος εκδίκασης, αποτελεσματικότητα της απονομής της δικαιοσύνης κ.ά.). Το Δικαστήριο χρησιμοποιεί ως μέσο τις αναγκαίες σταθμίσεις και έχει ως τελικό κριτήριο τη δικαιοσύνη του συνόλου της διαδικασίας¹²². Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης προστατεύει ουσιαστικά και όχι τυπικά τα προαναφερθέντα δικαιώματα, η προστασία δε αυτή ουδέποτε υποχωρεί έναντι άλλων προστατευόμενων αγαθών.

122. Σαρμάς 2018: 437.

ΑΡΘΡΟ 6 § 2 Τεκμήριο αθωότητας

«Το πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμήριον ότι είναι αθώον μέχρι της νομίμου απόδειξης της ενοχής του»

Ιωάννης Νταλαχάνης

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αποστολάκης Γ., Τεκμήριο αθωότητας και αστικές διαφορές. Ένας ενδο-νομολογιακός διάλογος, ΕΠολΔ 2019.17 (Αποστολάκης 2019), Βογιατζής Π., Ne bis in idem και τεκμήριο αθωότητας από την ποινική στη διοικητική δίκη: ζητήματα ασυμβατότητας μεταξύ του ΕΔΔΑ και του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ 2015.533 (Βογιατζής 2015), Δωρής Φ., Τεκμήριο αθωότητας και λαϊκός τιμωρητισμός – Προστασία στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου, ΠοινΔικ 2017.19 (Δωρής 2017), Ηλιοπούλου-Στράγγα Τζ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων – Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, 2018 (Ηλιοπούλου-Στράγγα 2018), Κάβουρας Γ., Το τεκμήριο αθωότητας, 2003 (Κάβουρας 2003), Κουλουμπίνη Ε., Τα όργανα και ο τρόπος διενέργειας του δημόσιου ελέγχου – Η σχέση του ελέγχου που ασκεί το Ελεγκτικό Συνέδριο με παράλληλες ελεγκτικές αρμοδιότητες και τις αρμοδιότητες άλλων δικαστηρίων, ΘΠΔΔ 2018.1081 (Κουλουμπίνη 2018), Μαγριππή Αικ., Η πρόκληση ενσωμάτωσης στην εθνική έννομη τάξη του τεκμηρίου αθωότητας, ΠοινΧρ ΞΖ/2017.249 (Μαγριππή 2017), Μαργαρίτης Μ., Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και των πρωτοκόλλων υπ' αριθμ. 1, 6, 7 & 13/Μία συνοπτική ερμηνεία (Μαργαρίτης 2019), Παπαδημητράκης Γ., Το τεκμήριο αθωότητας υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, ΠοινΔικ Ζ/2017.134 (Παπαδημητράκης 2017), Πρωτόπαπας Δ., Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, 2006 (Πρωτόπαπας 2006), Σεβαστίδης Χ., Η σημασία και η λειτουργία του άρθρου 178 παρ. 2 και 3 του νέου ΚΠΔ (έννοια «βάρους απόδειξης» και ενίσχυση τεκμηρίου αθωότητας) 2019, Σισιλιάνος Λ.-Α. σε: Ένωση Δικαστικών Λειτουργιών του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΕΔΛ-ΣΤΕ), Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Συμβούλιο της Επικρατείας σε διαρκή διάλογο, Νεότερες εξελίξεις, 2018 (Σισιλιάνος 2018), Τριανταφύλλου Γ., Τεκμήριο αθωότητας κατηγορουμένου, σε: Κοτσαλή, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ποινικό δίκαιο, 2014 (Τριανταφύλλου 2014).

* Το άρθρο 6 § 2 στις δύο επίσημες γλώσσες (αγγλικά και γαλλικά) της Σύμβασης έχει ως εξής: «2. Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law». «2. Toute personne accusée d'une infraction est presume innocente jusqu'à ce que sa culpabilité ait été légalement établie».

Ξενόγλωσση

Barkhuysen T./van Emmerik M./Jansen O./Fedorova M., σε: *van Dijk/van Hoof/van Rijn/Zwaak*, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 2018⁵ (van Dijk 2018), *Mayer F.*, Art. 6 Abs. 2 EMRK – Unschuldsvermutung σε: *Karpenstein-Mayer*, Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten – Kommentar, 2012 (Mayer 2012), *Meyer-Ladewig/Harrendorf/König*, Artikel 6 Recht auf ein faires Verfahren σε: *Meyer-Ladewig/Nettesheim/ von Raumer*, Europäische Menschenrechtskonvention, 2017⁴ (Meyer-Ladewig 2017), *Peukert W.*, Artikel 6 (Recht auf ein faires Verfahren) σε: *Frowein/Peukert*, Europäische MenschenrechtsKonvention, Kommentar, 2009³ (Peukert 2009), *Stuckenberg C.-F.*, Untersuchungen zur Unschuldsvermutung, 1998 (Stuckenberg 1998), *Trechsel S.*, Human Rights in Criminal Proceedings, 2005 (Trechsel 2005).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Έννοια – Περιεχόμενο	327	2.7 Εμφάνιση του κατηγορουμένου..	336
2. Το τεκμήριο αθωότητας εκκρεμού- σας της ποινικής διαδικασίας	329	3. Επέκταση της ισχύος του τεκμηρί- ου αθωότητας μετά το πέρας της ποινικής δίκης	337
2.1 Γενικά.....	329	3.1 Γενικά.....	337
2.2 Αρχή αμεροληψίας.....	330	3.2 Συνάφεια με την περατωθείσα ποινική δίκη.....	339
2.3 Βάρος απόδειξης και τεκμήρια απόδειξης.....	330	3.3 Άλλες διαδικασίες πέραν της ποι- νικής.....	340
2.4 Δικαίωμα του κατηγορουμέ- νου να μην ενοχοποιησει τον εαυτό του.....	332	3.3.1 Δίκες για αξιώσεις αστι- κής φύσης.....	340
2.5 Πρόωρες δηλώσεις περί της ενοχής του κατηγορουμένου.....	332	3.3.2 Διοικητικές δίκες.....	341
2.6 Αρνητική δημοσιότητα πριν από την περάτωση της ποινικής δί- κης – Μέσα Μαζικής Ενημέρω- σης.....	335	3.3.3 Ειδικότερα οι πειθαρχικές διαδικασίες.....	342

1. Έννοια - Περιεχόμενο

Το τεκμήριο αθωότητας, είναι θεμελιώδες στοιχείο¹ της δίκαιης δίκης, που κατοχυρώνεται στο άρθ. 6 § 2 της ΕΣΔΑ, καθώς και στα άρθ. 48 § 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης² και 14 του Διεθνούς Συμφώνου

1. *Deweere v. Belgium*, 6903/75, 27.2.1980, § 56· *Philips v. United Kingdom*, 41087/98, 5.7.2001, § 40· *Tsvetkova v. Russia*, 54381/08 κ.ά., 12.4.2018, § 192.

2. Βλ. σχετ. την οδηγία 2016/343/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9ης Μαρτίου 2016 «Για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας» (L 65/1), η οποία υιοθετήθηκε στο πλαίσιο του «οδικού χάρτη» του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων σε ποινικές διαδικασίες, κωδικοποιεί τη σχετ. νομολογία του ΕΔΔΑ και καθιστά αυτήν θετό δίκαιο στην ΕΕ, ενσωματώθηκε, με τον ν. 4596/2019

για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα³. Το άρθρ. 6 του ν. 4596/2019 (Α' 32) εισήγαγε το πρώτον ρητή ρύθμιση του τεκμηρίου αθωότητας, που μέχρι τότε δεν περιλαμβανόταν στο ελληνικό θετό δίκαιο, με την προσθήκη άρθρ. 72Α στον προϊσχύσαντα ΚΠΔ. Η ρύθμιση περιλήφθηκε και στον ισχύοντα, από 1ης Ιουλίου 2019, κυρωθέντα με τον ν. 4620/2019 (Α' 96), ΚΠΔ (άρθρ. 71). Η εφαρμογή του τεκμηρίου διασφαλίζει ότι η αθωότητα του κατηγορουμένου θα γίνεται σεβαστή από τις δικαστικές⁴ και, εν γένει, τις κρατικές αρχές τόσο στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, ως διαδικαστική εγγύηση, όσο και στο διηνεκές⁵, ως βάση προστασίας της προσωπικότητας του αθωωθέντος. Το τεκμήριο προστατεύει κατ' αρχήν, κατά το γράμμα του άρθρ. 6 § 2, τον κατηγορούμενο «επί αδικήματι». Οι έννοιες «κατηγορούμενος» και «αδίκημα» εξετάζονται υπό το φως της αυτόνομης ερμηνείας που έχει προσδώσει στον όρο «κατηγορία ποινικής φύσεως» του 6 § 1 ΕΣΔΑ η πάγια, από τη δεκαετία του 1970, νομολογία του ΕΔΔΑ, με βάση τα «κριτήρια Engel»⁶. Όσον δε αφορά στις επιμέρους προϋποθέσεις εφαρμογής του τεκμηρίου, ως «πρόσωπο» νοείται το φυσικό πρόσωπο, ενήλικο ή μη⁷, χωρίς να αποκλείεται, πάντως, η εφαρμογή του και σε νομικά πρόσωπα⁸. Πέραν του προσώπου κατά του οποίου έχει ασκηθεί ποινική δίωξη, υπάγεται, χάριν της αποτελεσματικότητας της προστασίας, και αυτό που θεωρείται ύποπτο από τις αρχές, είτε διότι έχει υποβληθεί σε ερωτήσεις από τις διωκτικές αρχές, είτε διότι έχει μεν συλληφθεί, πλην βρίσκεται ένα στάδιο πριν από την κτήση της ανωτέρω ιδιότητας⁹. Περαιτέρω, ο όρος «νόμιμη απόδειξη» παραπέμπει στην εσωτερική έννομη τάξη, με βάση τους ουσιαστικούς και δικονομικούς κανόνες της οποίας θα κριθεί η ενοχή του κατηγορουμένου¹⁰. Το ΕΔΔΑ αποφεύγει να εκτιμήσει το

(Α' 32/26.2.2019), στο ελληνικό δίκαιο: Μαγριππή 2017: 249 επ.· Παπαδημητράκη 2017: 134 επ.· Ηλιοπούλου-Στράγγα 2018: 689.

3. Κυρωθέν με τον ν. 2462/1997 (Α' 25)· Stuckenberg 1998: 426 επ.

4. Lavents v. Latvia, 58442/00, 28.11.2002, § 127.

5. Konstas v. Greece, 53466/07, 24.5.2011, §§ 27 επ.

6. Τριανταφύλλου 2014: 474· Engel and others v. the Netherlands, 5100/71 κ.ά., 8.6.1976, §§ 80-81· Öztürk v. Germany, 8544/79, 21.2.1984, §§ 50, 55.

7. Για ανήλικο Blokhin v. Russia, 47152/06, 23.3.2016 (Τμ. Ευρείας Σύνθεσης), § 196.

8. Βλ. Trechsel 2005: 171· βλ. G.I.E.M. S.L.R. and others v. Italy, 1828/06 κ.ά., 28.6.2018 (Τμ. Ευρείας Σύνθεσης)· SA-Capital OY v. Finland, 5556/10, 14.2.2019.

9. Σαρμάς 2018: 509· Allenet de Ribemont v. France, 15175/89, 10.2.1995, § 37· Diamantides v. Greece (no. 2), 71563/01, 19.5.2005, § 35· Karaman v. Germany, 17103/10, 27.2.2014, § 41 in f. Το κριτήριο είναι εάν η προσωπική κατάσταση του προσώπου έχει επηρεαστεί ουσιαστικά, Heany & McGuinness v. Ireland, 34720/97, 21.12.2000, § 41· Wanner v. Germany, 26892/12, 23.10.2018 (απόφ. επί του παραδεκτού), § 26.

10. Schenk v. Switzerland, 10862/84, 12.7.1988, §§ 50-51.

ίδιο τα πραγματικά στοιχεία που οδήγησαν ένα εθνικό δικαστήριο να υιοθετήσει μία συγκεκριμένη απόφαση αντί μιας άλλης. Αυτό διότι, διαφορετικά, θα αναδεικνυόταν δικαστής τετάρτου βαθμού και θα υπερακόντιζε τα όρια της αποστολής του, που συνίστανται στη διάγνωση παραβίασης ή μη της Σύμβασης¹¹. Στις περιπτώσεις που προσφυγή ενώπιόν του αφορά σε αιτιάσεις για παραβίαση αμφοτέρων των πρώτων §§ του άρθ. 6, ελέγχεται εάν υπάρχει παραβίαση της § 1 και σε τυχόν θετική περίπτωση ο έλεγχος παραβίασης της § 2 κρίνεται αλυσιτελής¹². Η ισχύς του τεκμηρίου αθωότητας διατρέχει την ποινική διαδικασία καθ' όλη τη διάρκειά της, ανεξαρτήτως της μεταγενέστερης τελικής έκβασής της¹³ και λήγει με την καταδίκη του κατηγορουμένου¹⁴. Το τεκμήριο ισχύει και στην κατ' έφεση δίκη, καθόσον το δευτεροβάθμιο δικαστήριο εξετάζει εκ νέου την υπόθεση στην ουσία της¹⁵. Σύμφωνα με την πάγ. νμλγ. του ΕΔΔΑ, το τεκμήριο αθωότητας παρουσιάζει δύο όψεις: μία διαδικαστική και μία αμυντική - προστατευτική της τιμής και υπόληψης του κατηγορουμένου. Η ανάπτυξη θα ακολουθήσει τη διάκριση αυτή, καθώς, αφού αρχικώς παρουσιαστεί η λειτουργία του τεκμηρίου στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, κατά τη διάρκεια της οποίας απαντάται υπό την πρώτη ως άνω μορφή (ως διαδικαστική εγγύηση), στη συνέχεια θα παρουσιαστεί η νομολογιακή επέκταση της ισχύος αυτού στο μετά το πέρας της ποινικής δίκης χρονικό διάστημα, αυτό δηλαδή που έπεται της αθώωσης του κατηγορουμένου ή της με άλλο νόμιμο τρόπο περάτωσης της ποινικής δίκης και αφορά αποκλειστικά και μόνο στη δεύτερη ως άνω πτυχή του τεκμηρίου αθωότητας.

2. Το τεκμήριο αθωότητας εκκρεμούσας της ποινικής διαδικασίας

2.1 Γενικά

Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει κατ' επανάληψη χαρακτηρίσει το τεκμήριο αθωότητας ως «διαδικαστική εγγύηση» ("procedural guarantee") στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Η εγγύηση αυτή έχει πολλές επιμέρους εκφάνσεις, οι οποίες εμ-

11. *Adolf v. Austria*, 8269/78, 26.3.1982, § 36· *Karavelatzis v. Greece*, 30340/07, 16.4.2009, § 21.

12. *Deweer*, ό.π., § 56· *Funke v. France*, 10828/84, 25.2.1993, § 45· *Bernard v. France*, 22885/93, 23.4.1998, § 35· *Karavelatzis*, ό.π., § 25· *Romenskiy v. Russia*, 22875/02, 13.6.2013, § 31· *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 11082/06 κ.ά., 25.7.2013, §§ 743-744. Αντίθετα *Göç v. Turkey*, 36590/97, 11.7.2002 (Τμ. Ευρείας Σύνθεσης), § 46· *Kyprianou v. Cyprus*, 73797/01, 27.1.2004, § 51.

13. *Minelli v. Switzerland*, 8660/79, 25.3.1983, § 30· *Wojciechowski v. Poland*, 5422/04, 9.12.2008, § 53· *F. Aliyev v. Azerbaijan*, 37138/06, 9.11.2010, § 219· *Neagoie v. Romania*, 23319/08, 21.7.2015, § 49· *Dicle and Sadak v. Turkey*, 48621/07, 16.6.2015, § 60.

14. *Cleve v. Germany*, 48144/09, 15.1.2015, § 37· *Wanner*, ό.π., 23.10.2018, § 33.

15. *Πρωτόπαππας* 2006: 341 επ.· *Konstas*, ό.π., §§ 35-36· *Tsvetkova and others*, ό.π., 192 in f.· *Kangars v. Latvia*, 35726/10, 14.3.2019, § 53.

φανίζονται καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, ήτοι κατά την προδικασία, την ενδιάμεση διαδικασία (των συμβουλιών) και τη διαδικασία στο ακροατήριο, ως κανόνας που προστατεύει τον κατηγορούμενο από την πρόωγη διάγνωση της ενοχής του από τις κρατικές αρχές.

2.2 Αρχή της αμεροληψίας

Η αρχή αυτή κατοχυρώνεται μεν ρητώς στο άρθρο 6 § 1 ΕΣΔΑ¹⁶, ωστόσο αποτελεί την πεμπτουσία του τεκμηρίου αθωότητας υπό την έννοια ότι οι φορείς της δικαστικής εξουσίας¹⁷ επιβάλλεται να είναι αμερόληπτοι, ήτοι δεν επιτρέπεται να έχουν προδιαμορφωμένη άποψη για την ενοχή του κατηγορουμένου¹⁸. Το τεκμήριο αθωότητας επιβάλλει σε εκείνον που διευθύνει τη συζήτηση να το πράττει με τρόπο που να αποδεικνύει την αμεροληψία αυτού και των συνεδρευόντων του, τακτικών δικαστών ή ενόρκων¹⁹. Εξάλλου, η αρχή της αμεροληψίας συμπλέκεται και με την ενδεχόμενη επιρροή που μπορεί να ασκηθεί από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης στη διάρκεια της ποινικής δίκης²⁰.

2.3 Βάρος απόδειξης και τεκμήρια απόδειξης

Κατά γενική αρχή του δικαίου απόδειξης στο αστικό δικονομικό δίκαιο, κάθε διάδικος φέρει το βάρος απόδειξης των πραγματικών γεγονότων που είναι αναγκαία για να υποστηρίξουν αίτηση ή ανταίτησή του. Το βάρος απόδειξης δεν αποτελεί γνήσια υποχρέωση, αλλά δικονομικό βάρος, υπό την έννοια ότι εάν ο βαρυνόμενος διάδικος δεν ανταποκριθεί σε αυτό, κινδυνεύει να μη γίνει η ζητούμενη διάγνωση. Διαφορετική σημασία και χρησιμότητα έχει και άλλη λειτουργία επιτελεί το βάρος απόδειξης στην ποινική δίκη²¹. Κατ' αυτήν η εισαγγελική αρχή, ως αρμόδια για την ποινική δίωξη, βαρύνεται με την απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου²², που δεν έχει υποχρέωση απόδειξης της αθωότητάς του ή

16. *Buscemi v. Italy*, 29569/95, 16.9.1999, § 68.

17. *Trechsel* 2005: 165.

18. Βλ. *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, 10590/83, 6.12.1988, § 77· *Lavents*, ό.π., §§ 125-128.

19. Για δήλωση ενόρκου μετά το πέρας της δίκης ότι ήθελε να γρονθοκοπήσει τον κατηγορούμενο στο ακροατήριο βλ. *Bodet v. Belgium*, 78480/13, 5.1.2017 (απόφ. επί του παραδεκτού).

20. *Shuvalov v. Estonia*, 39820/08, 14942/09, 29.5.2012, § 82· *Abdulla Ali v. the United Kingdom*, 30971/12, 30.6.2015, § 90. Βλ. κατωτ. 2.6.

21. *Schabas* 2015: 298.

22. Αυτό ισχύει τόσο στο χώρο του αγγλοσαξωνικού δικαίου, κατά το οποίο η κατηγορούσα αρχή είναι αντίδικος του κατηγορουμένου, όσο και κατά το γερμανορωμαϊκό («ηπειρωτικό») δίκαιο, όπου ισχύει η αρχή της ηθικής απόδειξης. Στο πλαίσιο του δευτέρου, δεν πρόκειται -κατ'

της αλήθειας των ισχυρισμών του, οποιαδήποτε δε αμφιβολία αποβαίνει προς όφελος αυτού (in dubio pro reo)²³. Απαγορεύεται το βάρος απόδειξης να μετατίθεται από την εισαγγελική αρχή στην υπεράσπιση του κατηγορουμένου²⁴, διαφορετικά παραβιάζεται το τεκμήριο αθωότητας. Ωστόσο, οι ειδικότερες νόμιμες απαιτήσεις και προϋποθέσεις για την απόδειξη της ενοχής κρίνονται από τα εθνικά δικαστήρια με βάση το εσωτερικό δίκαιο²⁵. Συναφώς, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι τα νομικά ή πραγματικά δικαστικά τεκμήρια ενοχής της εθνικής νομοθεσίας που συντελούν στην εύρεση της αλήθειας δεν είναι a priori ασύμβατα με την ΕΣΔΑ²⁶, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται από το κράτος εύλογα όρια, ότι λαμβάνεται υπόψη η σοβαρότητα του διακυβεύματος και ότι διασφαλίζονται τα δικαιώματα υπεράσπισης και η αρχή της αναλογικότητας²⁷. Έχει νομολογηθεί ότι καθοριστικός είναι ο χαρακτήρας των τεκμηρίων ως μαχητών, κατά των οποίων επιτρέπεται ανταπόδειξη, ώστε να καταλείπεται περιθώριο άμυνας και πεδίο συνεκτίμησης από το δικαστήριο της ουσίας²⁸. Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί²⁹, τα δικαστικά τεκμήρια ενοχής γίνονται δεκτά από το ΕΔΔΑ στο μέτρο που τα εθνικά δικαστήρια αμβλύνουν την αυστηρότητά τους και δεν βασιζονται αποκλειστικά σε αυτά για την κήρυξη της ενοχής. Αντιθέτως, εφόσον η εφαρμογή τους οδηγεί αυτομάτως σε καταδίκη, έχει κριθεί ότι αντίκειται στο 6 § 2³⁰. Η

ακρβολογία- για «βάρος απόδειξης»: Τριανταφύλλου 2014: 490· Σεβαστίδης 2019: 433 επ.: βλ. ΑιτΕ άρθ. 8 ν. 4596/2019 (Α' 32) και άρθ. 178 § 2 ΚΠΔ (ν. 4620/2019, Α' 96).

23. Για τη δογματική διαφορά μεταξύ των εννοιών βλ. Κάβουρα 2003: 178 επ.: Πρωτόπαππα 2006: 210 επ. μ.π.π.: Lamanna v. Austria, 28923/95, 10.7.2001, §§ 38-40· Stavropoulos, 35522/04, 27.9.2007, § 39· Melich and Beck v. Czech Republic, 35450/04, 24.7.2008, § 49· Tendam v. Spain, 25720/05, 13.7.2010, § 37· Cleve, ό.π., § 51.

24. Telfner v. Austria, 33501/96, 20.3.2001, § 15· Capeau v. Belgium, 42914/98, 13.1.2005, § 25.

25. Frowein 2009: § 263· Mayer 2012: § 161· Windisch v. Austria, 12489/86, 27.9.1990, § 25· Natunen v. Finland, 21022/04, 31.3.2009, § 53.

26. Βλ. τις σημαντικές αποφάσεις κατά Γαλλίας Salabiaku, 10519/83, 7.10.1988, § 28 και Pham Hoang, 13191/87, 25.9.1992, § 33. Επίσης Müller v. Austria, 12555/03, 5.10.2006, § 34· Haxhishabani v. Luxemburg, 52131/07, 20.1.2011, § 38· Gheorhe v. Romania, 23470/05, 3.4.2012, § 30. Δεν έχει αχθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ υπόθεση κατά της Ελλάδας με σχετ. αντικείμενο.

27. Krumpholz v. Austria, 13201/05, 18.3.2010, § 34· Radio France and others v. France, 53984/00, 30.3.2004, § 23.

28. Janosevic v. Sweden, 34619/97, 23.7.2002, § 101.

29. Schabas 2015: 299· Grabenwarter 2014: 168.

30. Klouvi v. France, 30754/03, 30.6.2011, §§ 42-54· ανάλυση της υπόθεσης σε Σαρμά 2018: 591 επ. Αντίθετα Falk v. Netherlands, 66273/01, 19.10.2004 (απόφ. επί του παραδεκτού)· Janosevic, ό.π., § 104, Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden, 36985/97, 23.7.2002, §§ 114-122· Radio France, ό.π., § 24· Willcox & Hurford v. the United Kingdom, 43759/10 κ.ά., 8.1.2013 (απόφ. επί του παραδεκτού), § 96.

χρήση αμάχητων τεκμηρίων μετά την καταδίκη του κατηγορουμένου είναι συμβατή με το τεκμήριο αθωότητας αφού αυτό έχει πλέον παύσει να ισχύει³¹.

2.4 Δικαίωμα του κατηγορουμένου να μην ενοχοποιήσει τον εαυτό του

Πτυχή του τεκμηρίου αθωότητας αποτελεί το προνόμιο του κατηγορουμένου να μην ενοχοποιεί τον εαυτό του, που συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα σιωπής του απέναντι στις αρχές. Άλλωστε, θα ήταν αντιφατικό να εξαναγκάζεται από την κατηγορούσα αρχή να μιλήσει ή να ενοχοποιήσει τον εαυτό του, εφόσον θεωρείται αθώος, μέχρι απόδειξης του εναντίου³². Σημειωτέον, ότι τα ανωτέρω δικαιώματα δεν ισχύουν απολύτως, καθώς υπό αυστηρές προϋποθέσεις, όπως π.χ. παρουσία συνηγόρου υπεράσπισης, διεύθυνση της διαδικασίας από δικαστή με παροχή κατάλληλων οδηγιών στους ενόρκους, προειδοποίηση του υπόπτου για τις συνέπειες της σιωπής του, υποχρέωση αιτιολόγησης των αρνητικών κρίσεων του δικαστή και δυνατότητα ελέγχου αυτών από ανώτερο δικαστήριο, επιτρέπεται η εξαγωγή συμπερασμάτων από τη σιωπή του κατηγορουμένου³³. Περαιτέρω, θεωρούνται συμβατές με το άρθρο 6 § 2 ανακριτικές πράξεις που εκτελούνται παρά τη βούληση του υπόπτου ή του κατηγορουμένου, όπως η κατάσχεση εγγράφων με σύνταξη έκθεσης, η μέτρηση της αναπνοής, η λήψη αίματος, ούρων ή ιστών (για ανίχνευση αλκοόλ ή ανάλυση DNA κ.λπ.)³⁴. Ομοίως, δεν προσκρούει στο ως άνω δικαίωμα η υποχρέωση του ιδιοκτήτη οχήματος να αποκαλύψει την ταυτότητα του προστηθέντος οδηγού στο πλαίσιο τροχαίας παράβασης³⁵.

2.5 Πρόωρες δηλώσεις περί της ενοχής του κατηγορουμένου

Οι ενέργειες των παραγόντων της ποινικής δίκης και όλων, γενικά, των κρατικών αξιωματούχων³⁶, οφείλουν να εναρμονίζονται με το τεκμήριο αθωότητας,

31. Σισλιάνος (-Βογιατζής) 2017: § 170· Philips, ό.π., §§ 40-47.

32. Trechsel 2005: 166· Τριανταφύλλου 2014: 495· Saunders v. the United Kingdom, 19187/91, 17.12.1996, § 68· Heaney & McGuinness, ό.π., §§ 40-46· Quinn v. Ireland, 36887/97, 21.12.2000, §§ 40, 60· Weh v. Austria, 38544/97, 8.4.2004, § 39· Rieg v. Austria, 63207/00, 24.3.2005, §§ 30-32.

33. van Dijk 2018: 617· Murray v. the United Kingdom, 18731/91, 8.2.1996, §§ 45-51. Αντίθετα Telfner, ό.π., §§ 17-20.

34. Saunders, ό.π., § 69· Tirado Ortiz v. Spain, 43486/98, 15.6.1999 (απόφ. επί του παραδεκτού).

35. O' Halloran and Francis v. the United Kingdom, 15809/02 κ.ά., 29.6.2007 (Τμ. Ευρείας Σύνθεσης), §§ 58-62, με αναφορά, όμως, μόνο στο άρθ. 6 § 1 ΕΣΔΑ.

36. Popovici v. Moldova, 289/04 κ.ά., 27.11.2007, § 79· Borovsky v. Slovakia, 24528/02, 2.6.2009, §§ 48-52· Lisazo Azconobieta v. Spain, 28834/08, 28.6.2011, §§ 40-44· Turyev v. Russia, 20758/04, 11.10.2016, §§ 20-23. Κρίθηκαν ως κρατικοί αξιωματούχοι ο υποψήφιος περιφερειακός κυβερνήτης (διακεκρίμενος στρατηγός σε αποστρατεία) Kouzmin v. Russia, 58939/00, 18.3.2010, § 63· το

τόσο κατά το στάδιο προ της δίκης (προδικασία), όσο και κατά τη διάρκεια αυτής. Με την ουδέτερη στάση των αρχών, η μεν κοινή γνώμη αποθαρρύνεται από το να θεωρήσει τον κατηγορούμενο ένοχο, η δε ποινική δικαιοσύνη διερευνά την υπόθεση ανεπηρέαστη, καθόσον δεν προδικάζεται η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών από μέρους της³⁷. Η παραβίαση δύναται να τελεσθεί με δηλώσεις ή αποφάσεις ή πράξεις στο πλαίσιο της εν εξελίξει ποινικής διαδικασίας³⁸, αλλά και με ενέργειες στο πλαίσιο προηγούμενης ή και παραλλήλως διενεργουμένης ποινικής³⁹, αστικής, διοικητικής ή πειθαρχικής διαδικασίας⁴⁰ ή διαδικασιών που αφορούν σε τρίτα πρόσωπα, στις οποίες ελλοχεύει ο κίνδυνος παραβίασης λόγω πρόωρης έκφρασης περί της ενοχής ενός ύποπτου/κατηγορούμενου που επέρχεται με απόφαση κατά χωριστά διωκόμενων ως συναυτουργών⁴¹. Μέρος των ανωτέρω υποθέσεων αφορά σε κρίσεις περί ενοχής του προσωρινώς κρατουμένου που διατυπώνονται στις δικαστικές αποφάσεις (βουλεύματα) που εκδίδονται στο πλαίσιο της ποινικής προδικασίας⁴². Τα μέτρα ασφα-

μέλος ad hoc κοινοβουλευτικής Επιτροπής Maslarova v. Bulgaria, 26966/10, 31.1.2019, §§ 29-32, 42-46 όχι, όμως, ο αρχηγός πολιτικού κόμματος Mulosmani v. Albania, 29864/03, 8.10.2013, §§ 139-141.

37. Grabenwarter 2014: § 158· Konstas, ό.π., § 35.

38. Π.χ. με αποφάσεις: επιβολής - παράτασης προσωρινής κράτησης Matijasević v. Serbia, 23037/04, 19.9.2006, §§ 47-50· Perica Oreb v. Croatia, 20824/09, 31.10.2013, § 147· απόρριψης αίτησης αποφυλάκισης Nešták v. Slovakia, 65559/01, 27.2.2007, § 89· παύσης της ποινικής δίωξης -διότι «αντικειμενικά» τελέστηκε το έγκλημα-- Pararoniaris v. Greece, 42132/06, 25.9.2008, § 33· κατόπιν αναπομπής από το ανώτατο δικαστήριο Kolomenskiy v. Russia, 27297/07, 13.12.2016· με διάταξη του Εισ για παύση ποινικής δίωξης λόγω παραγραφής Caraian v. Romania, 34456/07, 23.6.2015.

39. Böhmer v. Germany, 37568/97, 3.10.2002, § 67· Diamantides, ό.π., § 44· El Kaada v. Germany, 2130/10, 12.11.2015, §§ 63-66· Krebs v. Germany, 68556/13, 20.2.2020, § 59. Αντίθετα (μη παραβίαση) Müller v. Germany, 54963/08, 27.3.2014, §§ 52-55.

40. Coşkun v. Turkey, 45028/07, 28.3.2017, § 41. Αντίθετα (μη παραβίαση) Jakumas v. Lithuania, 6924/02, 18.7.2006, § 57· Güc v. Turkey, 15374/11, 23.1.2018, § 33· Orak v. Turkey, 48997/09, 28.1.2020, §§ 25-27 (απόφ. επί του παραδεκτού). Το άρθρο 6, § 2 ισχύει σε διαδικασίες απέλασης, εφόσον στο εξωτερικό απειλείται ποινική διαδικασία: Ismoilov v. Russia, 2947/06, 24.4.2008, §§ 162-164· Ergashev v. Russia, 12106/09, 20.12.2011, §§ 169-172· βλ. επί μη εκκρεμούς ποινικής διαδικασίας στο εξωτερικό: Zollmann v. the United Kingdom, 62902/00, 27.11.2003 (απόφ. επί του παραδεκτού).

41. Karaman, ό.π., §§ 41-42· Navalnyy and Ofitserov v. Russia, 46632/13 κ.ά., 23.2.2016, §§ 104-106· Bauras v. Lithuania, 56795/13, 31.10.2017, § 52. Αντίθετα Yushchenko and others v. Ukraine, 73990/01 κ.ά., 15.7.2010, § 91.

42. Βλ. τις αποφάσεις κατά Πολωνίας: Garycki, 14348/02, 6.2.2007, §§ 66-70· Wojciechowski, ό.π., §§ 52-53· Kazmierczack, 4317/04, 10.3.2009, §§ 51-52· Finster, 24860/08, 8.2.2011, §§ 51-53. Επίσης Nerattini v. Greece, 43529/07, 18.12.2008, §§ 24-25, όπου το βούλευμα περί παράτασης της προσωρινής κράτησης περιείχε σαφείς εκφράσεις που υποδήλωναν τη θέση του δικαστηρίου για άλλα εγκλήματα που είχαν δήθεν τελεστεί από τον προσφεύγοντα· ομοίως καταδικαστική για την Ελλάδα η Kampanellis v. Greece, 9029/05, 21.7.2007, § 28, όπου συναντάται η διατύπωση σε βού-

λείας στο στάδιο αυτό είναι συμβατά με την ΕΣΔΑ⁴³, μάλιστα σε ελληνικού ενδιαφέροντος υπόθεση κρίθηκε ως συμβατή με το τεκμήριο αθωότητας η προσωρινή κράτηση κατηγορουμένου στις ίδιες φυλακές με τους τελεσιδικώς καταδικασθέντες, με το μη πειστικό επιχείρημα ότι δεν προβλέπεται διαφορετική μεταχείριση των προσωρινώς κρατουμένων από την ΕΣΔΑ⁴⁴. Περαιτέρω, αρκεί η ύπαρξη κάποιας, έστω υποτυπώδους, αιτιολογίας στις σχετικές ενέργειες και δηλώσεις που να υπονοεί ότι το δικαστήριο ή ο κρατικός αξιωματούχος θεωρεί τον κατηγορούμενο ένοχο⁴⁵. Αποφασιστική θεωρείται κατά την πάγ. νμλγ. η προσεκτική εκ μέρους των αρχών επιλογή της φρασεολογίας⁴⁶, την οποία το ΕΔΔΑ εξετάζει ενδελεχώς, ώστε να διασφαλίζεται ότι εκφράζεται απλή «υποψία» ενοχής ("merely suspected"), όχι βεβαιότητα τέλεσης του διωχθέντος εγκλήματος⁴⁷. Επίσης, κατά τη στερεότυπη διατύπωση του ΕΔΔΑ, οι δηλώσεις εξετάζονται εντός του ευρύτερου πλαισίου που διατυπώθηκαν⁴⁸, με επιεική αντιμετώπιση τυχόν μεμονωμένων άστοχων εκφράσεων. Ό,τι προέρχεται από συνέδρους δικαστές εξετάζεται με αυστηρότητα, καθόσον δυνητικά υποδηλώνεται έλλειψη αμεροληψίας τους⁴⁹. Πέραν της απαγόρευσης πρόωρων δηλώσεων υπέρ της ενοχής κατηγορουμένου εντός του πλαισίου της ποινικής διαδικασίας, το ίδιο ισχύει και εκτός ακροατηρίου (π.χ. σε συνεντεύξεις τύπου των αρχών⁵⁰, δηλώ-

λευμα ότι ο κατηγορούμενος θα «συνετιστεί» μέσω της προσωρινής κράτησης: *Mugosa v. Montenegro*, 76522/12, 21.6.2016, § 68· *Vakhitov and others v. Russia*, 18232/11 κ.ά., 31.1.2017, §§ 69-70· *Ramkovski v. FYROM*, 33566/11, 8.2.2018, § 84. Βλ. σχετ. με κατάσχεση έντυπου υλικού *Gökceli v. Turkey*, 27215/95, 36194/97, 4.3.2003, §§ 47-48.

43. Άρθ. 5, § 3 ΕΣΔΑ· βλ. *Τριανταφύλλου* 2014: 483⁸⁸· *Peukert* 2009: 251⁷⁰⁷.

44. *Peers v. Greece*, 28524/95, 19.4.2001, § 78. Το δικαίωμα για χωριστή μεταχείριση προβλέπεται, πάντως, στο άρθ. 10 § 2 περ. α' του ΔΣΑΠΔ. Βλ. την ορθή κριτική σε: *Trechsel* 2005: 181.

45. *Karakas and Yesilirmak v. Turkey*, 43925/98, 28.6.2005, § 49· *Puig Panella v. Spain*, 1483/02, 15.4.2006, § 51· *G.C.P. v. Romania*, 20899/03, 20.12.2011, § 55· *Virabyan v. Armenia*, 40094/05, 2.10.2012, §§ 185-193· *Pelteteau-Villeneuve v. Switzerland*, 60101/09, 28.10.2014, § 35.

46. *Daktaras v. Lithuania*, 42095/98, 10.10.2000, § 44· *Petyo Petkov v. Bulgaria*, 32130/03, 7.1.2010, § 90· *Bikas v. Germany*, 76607/13, 25.1.2018, § 46.

47. *Lutz v. Germany*, 9912/82, 25.8.1987, § 62· *Leutscher v. the Netherlands*, 17314/90, 26.3.1996, § 31· *Peša v. Croatia*, 40523/08, 8.4.2010, §§ 141, 147.

48. *Adolf*, ό.π., §§ 38-41· *Müller v. Germany*, ό.π., §§ 52-55.

49. *Pandy v. Belgium*, 13583/02, 21.9.2006, § 43· *Lavents*, ό.π., §§ 126-127.

50. Π.χ. αστυνομίας *Y.B. and others v. Turkey*, 48173/99 κ.ά., 28.10.2004, §§ 49, 51· διοικητή επαρχίας *Lisazo Azconobieta*, ό.π., §§ 40-44· δηλώσεις Πρωθυπουργού (μη παραβίαση), Αναπληρωτή Υπουργού Οικονομικών και Υπουργού Δικαιοσύνης (παραβίαση) στη Βουλή *Konstas*, ό.π., §§ 35, 45· γραφείου τύπου Υπουργείου Εσωτερικών *Lolov v. Bulgaria*, 6123/11, 21.2.2019, §§ 64-68· δηλώσεις πρωθυπουργού (μη παραβίαση) *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (Nr. 2), 42757/07 κ.ά., 14.1.2020, §§ 534-551.

σεις ή αρθρογραφία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης⁵¹ κ.λπ.). Και ναι μεν η ελευθερία της έκφρασης και του τύπου που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ (άρθρο 10)⁵² κατοχυρώνουν την ανάγκη πληροφόρησης της κοινής γνώμης, πλην το τεκμήριο αθωότητας θέτει όρια στην ως άνω ελευθερία⁵³.

2.6 Αρνητική δημοσιότητα πριν από την περάτωση της ποινικής δίκης – Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Η δημοσίευση φωτογραφιών υπόπτων ή η τηλεοπτική μετάδοση ειδήσεων σχετικά με εγκλήματα, που εκ της φύσης τους (λόγω π.χ. του ειδικού τρόπου τέλεσης, της αναγνωρισιμότητας του διωκόμενου), ενδιαφέρουν την κοινή γνώμη, δεν απαγορεύεται κατ' αρχήν από το άρθρο 6 § 2⁵⁴. Άλλωστε, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ως ιδιωτικοί φορείς μετάδοσης πληροφοριών, αντίθετα με τους όμοιους ελεγχόμενους από δημόσιο φορέα, δεν δεσμεύονται άμεσα από το άρθρο 6 § 2 της ΕΣΔΑ. Τούτο διότι το τεκμήριο αθωότητας δεν αναπτύσσει άμεση τριτενέργεια⁵⁵, η προστασία των ιδιωτών παρέχεται σε επίπεδο εθνικού αστικού ή ποινικού δικαίου⁵⁶, το δε κράτος ασκεί εποπτικό ρόλο που δικαιολογείται εκ της απορρέουσας από την ΕΣΔΑ υποχρέωσης να προστατεύεται η ακώλυτη άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών από προσβολές εκ μέρους ιδιωτών⁵⁷.

51. *Schabas* 2015: 303³⁴⁶. Περιπτώσιολογία από την πλούσια νομολογία επί του θέματος: *Krause v. Switzerland*, 7986/77, 3.10.1978 (απόφ. επί του παραδεκτού); *Butkevicius v. Lithuania*, 48297/99, 26.3.2002, §§ 49-53; *Popovici v. Moldova*, ό.π., § 79; *Samoilă & Cionca v. Romania* 33065/03, 4.3.2008; *Peša*, ό.π., §§ 143-151; κοινές δηλώσεις Γεν. Εισ. και αρμόδιων Υπουργείων *Mokhov v. Russia*, 28245/04, 4.3.2010, § 32, *Fatullayev v. Azerbaijan* 40984/07, 22.4.2010, §§ 159-162, *Muradverdiyev v. Azerbaijan*, 16966/06, 9.12.2010, §§ 105-108 και *Mammadov v. Azerbaijan*, 15172/13, 22.5.2014, § 127; *Gutsanovi v. Bulgaria*, 34529/10, 15.10.2013; *Corbet and others v. France*, 7494/11 κ.ά., 19.3.2015, § 35 επ.; *Slavov v. Bulgaria*, 58500/10, 10.11.2015, §§ 124-131; *Neagoe v. Romania*, ό.π., §§ 44-50; *Popov v. Bulgaria*, 39651/11, 9.6.2016, §§ 86-87; *Turyev*, ό.π., §§ 20-23; συστάσεις αναπληρώτριας Γεν. Εισ. που δεν έλαβαν δημοσιότητα (μη παραβίαση) *Haarde v. Iceland*, 66847/12, 23.11.2017, §§ 95-96; ντοκιμαντέρ κρατικής τηλεόρασης και σειρά δηλώσεων ανακριτή (παραβίαση) *Krivolarov v. Ukraine*, 5406/07, 2.10.2018, §§ 41, 130-131; *Maslarova*, ό.π., §§ 29-32, 42-46; *Korban v. Ukraine*, 26744/16, 4.7.2019, § 231; *Korobov v. Russia*, ό.π., §§ 45-50; δηλώσεις Γραφείου Εισ. *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan* (No. 2), 30778/15, 27.2.2020, §§ 102-103.

52. *Σαρμάς* 2018: 216 επ.

53. *Konstas*, ό.π., § 29; *F. Aliyev v. Azerbaijan*, ό.π., § 220.

54. *Papon v. France*, 54210/00, 7.6.2001 (απόφ. επί του παραδεκτού); *Y.B. and others v. Turkey*, ό.π., § 47; *Rupa v. Romania*, 58478/00, 16.12.2008, § 232.

55. *X. v. Germany*, 6062/73, 18.12.1974 (απόφ. επί του παραδεκτού). *Τριανταφύλλου* 2014: 477 επ. μ.π.π.; *Ηλιοπούλου-Στράγγα* 2018: 274 επ.

56. Π.χ. οι διατάξεις του κυρωθέντος με τον ν. 4619/2019 (Α' 95) ΠΚ περί προστασίας της τιμής (άρθρα 361 επ.), του ΑΚ περί προστασίας της προσωπικότητας (άρθρα 57 επ.). Βλ. *Δωρή* 2017: 20.

57. *Meyer* 2012: 186; *Ηλιοπούλου-Στράγγα* 2018: ό.π.

Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ απορρίπτει –κατά βάση– ως απαράδεκτες⁵⁸ ή αβάσιμες⁵⁹ προσφυγές με αιτιάσεις παραβίασης του άρθ. 6 § 2 λόγω έντονα εχθρικής εκστρατείας διά των μέσων μαζικής ενημέρωσης⁶⁰. Για την κατάφαση παραβίασης το ΕΔΔΑ θέτει αυστηρά κριτήρια: α) να υπάρχει χρονική εγγύτητα μεταξύ των αναφορών στα μέσα ενημέρωσης και της έκδοσης της δικαστικής απόφασης⁶¹, β) να έχουν διοχετευτεί πληροφορίες σε βάρος του κατηγορουμένου από τις αρχές⁶², γ) να επηρεάστηκε αντικειμενικά –όχι υποκειμενικά σε σχέση με την αίσθηση αδικίας του κατηγορουμένου– από την ως άνω εκστρατεία η έκβαση της δίκης⁶³, δ) να έχει ασκηθεί πλημμελώς η υποχρέωση εκείνου που διευθύνει τη συζήτηση για ενδελεχή ενημέρωση και παροχή οδηγιών στους ενόρκους. Η απόδειξη των ανωτέρω περιστάσεων από τον κατηγορούμενο και, συνεπώς, η διάγνωση της παραβίασης είναι –κατά κανόνα– δυσχερής.

2.7 Εμφάνιση του κατηγορουμένου

Η εμφάνιση του κατηγορουμένου στο ακροατήριο του δικαστηρίου με περιβολή σωφρονιστικού ιδρύματος παραβιάζει εμμέσως το τεκμήριο αθωότητας, υπό την έννοια ότι δύναται να δημιουργήσει στην κοινή γνώμη την εντύπωση ότι ο κρατικός μηχανισμός τον θεωρεί ένοχο πριν από την ετυμηγορία⁶⁴. Εξεταστέο κατά περίπτωση τυγχάνει εάν ο εγκλεισμός κατηγορουμένου –ως μέτρο ασφαλείας– σε κλωβό ενώπιον του ακροατηρίου είναι συμβατός με το τεκμήριο⁶⁵.

58. Βλ. τις αποφάσεις επί του παραδεκτού: *Ensslin, Baader and Raspe v. Germany*, 7572/76 κ.ά., 8.7.1978 (ΕΕΔΑ), § 15· *Ninn-Hansen v. Denmark*, 28972/95, 18.5.1999· *Del Giudice v. Italy*, 42351/98, 6.7.1999· *Wloch v. Poland*, 27785/95, 30.3.2000· *Priebke v. Italy*, 48799/99, 5.4.2001· *Akay v. Turkey*, 34501/97, 19.2.2002· *Beggs v. the United Kingdom*, 15499/10, 16.10.2012, § 123· *Kwiatkowski v. Poland*, 58996/11, 16.5.2019.

59. *Viorel Burzo v. Romania*, 75109/01 κ.ά., 30.6.2009, § 158· *Jiga v. Romania*, 14352/04, 10.3.2010· *Shuvalov*, ό.π., § 82· *Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*, 9043/05, 29.4.2014, § 102· *Caraian*, ό.π., §§ 78-79· *Abdula Ali v. the United Kingdom*, ό.π., που καταλήγει σε μη παραβίαση του άρθ. 6 § 1 της ΕΣΔΑ, μολονότι αναφέρεται στο άρθ. 6 § 2 στη μείζονα πρόταση· *Paulikas v. Lithuania*, 57435/09, 24.6.2017, § 57.

60. Τεκμαίρεται η αντικειμενική αμεροληψία του δικαστηρίου όταν η δίκη διεξάγεται από τακτικούς δικαστές (χωρίς συνδρομή ενόρκων) *Craxi v. Italy*, 34896/97, 5.12.2002, § 104.

61. G.C.P. ό.π., §§ 57-60.

62. *Jiga*, ό.π., § 94.

63. *Bivolaru v. Romania*, 28796/04, 28.2.2017, § 124.

64. *Samoilă and Cionca*, ό.π., § 99· *Jiga*, ό.π., §§ 101-103, όπου ο προσφεύγων έφερε ενδυμασία σωφρονιστικού ιδρύματος, όχι όμως και ο συγκατηγορούμενός του.

65. Βλ. και το άρθ. 3 ΕΣΔΑ (εξευτελιστική μεταχείριση)· *Ramishvili and Kokhreizde v. Georgia*, 1704/06, 27.1.2009, §§ 98-102· *Khodorkovskiy and Lebedev*, ό.π., §§ 485 επ. Ομοίως *Harutyunyan v. Armenia*, 34334/04, 15.6.2010, § 125 μ.π.π. και §§ 138-140 εγκλεισμός σε μεταλλικό κλωβό.

3. Επέκταση της ισχύος του τεκμηρίου αθωότητας μετά το πέρας της ποινικής δίκης

3.1 Γενικά

Ο δικαιολογητικός λόγος για την επέκταση της (χρονικής) ισχύος του τεκμηρίου αθωότητας⁶⁶ μετά το πέρας της ποινικής δίκης ερείδεται στη θεμελιώδη διαπίστωση⁶⁷ ότι οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης θα κινδύνευαν να καταστούν θεωρητικές και πλασματικές, εάν δεν διασφαλιζόταν η προστασία του αθωωθέντος κατηγορουμένου. Στην απόφαση *Allen* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου της Ευρείας Σύνθεσης*⁶⁸ του, που αφορούσε στην απόρριψη αποζημιωτικής αγωγής λόγω αθώωσης της προσφεύγουσας από την κατηγορία της ανθρωποκτονίας του τεσσάρων μηνών τέκνου της⁶⁹, το ΕΔΔΑ συνοψίζει τη νομολογία του σχετικά με την ισχύ του τεκμηρίου αθωότητας, αφενός ως διαδικαστικής εγγύησης πριν και κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας⁷⁰ και αφετέρου ως κανόνα που προστατεύει τον κατηγορούμενο μετά την αθώωσή του ή την κατ' άλλο νόμιμο τρόπο περάτωση της ποινικής δίκης (π.χ. οριστική παύση της ποινικής δίωξης λόγω παραγραφής) από την αντιμετώπισή του από τις αρχές ως ενόχου⁷¹. Η δεύτερη λειτουργία του τεκμηρίου συνάπτεται με την τιμή και την υπόληψη του κατηγορουμένου⁷² και, συνεπώς, ελέγχεται κατά περίπτωση εάν επικαλύπτεται με την προστασία του άρθ. 8 της ΕΣΔΑ⁷³. Το ΕΔΔΑ αντιπαρέρχεται τη γραμματική διατύπωση του άρθ. 6 § 2, που δεν προβλέπει ρητώς τη χρονική επέκταση της ισχύος του τεκμηρίου πέραν της ποινικής δίκης, εξετάζοντας αρχικώς, στο

Belousov v. Russia, 2653/13 κ.ά., 4.10.2016, § 152, με τον εγκλεισμό σε γυάλινο κλωβό παραβιάστηκε το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη, λόγω υπέρμετρων περιορισμών του δικαιώματος υπεράσπισης του προσφεύγοντα (άρθ. 6 § 3 περ. β' και γ').

66. Αρχικώς με τη θεμελιώδη απόφαση *Minelli v. Switzerland*, ό.π., κατόπιν παραπομπής από την ΕΕΔΑ: *Peukert* 2009: § 273.

67. Βλ. *Artico v. Italy*, 6694/74, 13 May 1980, § 33· *Soering v. the United Kingdom*, 14038/88, 7.7.1989, § 87· *Alenet de Ribemont v. France*, ό.π., § 35 in f.

68. 25424/09, 12.7.2013.

69. Η προσφυγή απορρίφθηκε ως ουσία αβάσιμη.

70. *Allen*, ό.π., § 93.

71. *Allen*, ό.π., § 94. Βλ. και κριτική για το «παντοτινά ζωντανό» («eternally live») τεκμήριο στις ειδικότερες γνώμες στις υποθέσεις *Orr v. Norway*, 31283/04, 15.5.2008, *Bok v. the Netherlands*, 45482/06, 18.1.2011, *Ashendon and Jones v. the United Kingdom*, 35730/07, 15.12.2011, *Lagardère v. France*, 18851/07, 12.4.2012, *Allen*, ό.π., *Τριανταφύλλου* 2014: 509 επ.

72. Έτσι και *Trechsel* 2005: 186. Αντίθετα *Τριανταφύλλου* 2014: 504¹⁸³.

73. *Taliadorou and Stylianou v. Cyprus*, v. Cyprus, 39627/05 κ.ά., 16.10.2008, §§ 27, 56-59· *Allen*, ό.π., § 94 in f. μ.π.π.: *G.I.E.M. S.R.L. and others*, ό.π., § 314.

στάδιο ελέγχου του παραδεκτού, εάν συντρέχει περιθώριο εφαρμογής ενός εκ των (τριών) «κριτηρίων Engel», για να κρίνει τον ποινικό χαρακτήρα της επιγενόμενης διαδικασίας⁷⁴. Σε αρνητική περίπτωση, στη μεν παλαιότερη νομολογία⁷⁵ δέχεται το παραδεκτό της προσφυγής λόγω του ότι οι επόμενες διαδικασίες αποτελούν «συνέπειες και απαραίτητα παρεπόμενα» των ποινικών διαδικασιών ή «άμεσο επακόλουθο» του τερματισμού αυτών, μεταγενέστερα δε⁷⁶ με την αιτιολογία ότι υφίσταται «σύνδεσμος» ("link") μεταξύ της ολοκληρωθείσας ποινικής διαδικασίας και της διαδικασίας που έπεται. Κατά βάση συμπεραίνεται ότι υπάρχει σύνδεσμος, εφόσον βεβαίως τον επικαλεσθεί και αποδείξει ο προσφεύγων, όταν από τις εκφράσεις στο πλαίσιο της μεταγενέστερης διαδικασίας προκύπτει ότι οι αρχές θεωρούν τον αθωωθέντα κατηγορούμενο ένοχο, παρά την αθώωσή του ή την παύση των ποινικών διαδικασιών σε βάρος του με άλλο νόμιμο τρόπο⁷⁷. Έχουν διαπλασθεί νομολογιακώς κριτήρια για την ύπαρξη του προμνησθέντος συνδέσμου⁷⁸, που –ενδεικτικά– συνίστανται στη στενή σχέση μεταξύ ποινικής και επιγενόμενης διαδικασίας κατά το εσωτερικό δίκαιο⁷⁹ ή στην αυξημένη σημασία που έχει το αποτέλεσμα της ποινικής δίκης για τη μεταγενέστερη διαδικασία (π.χ. επί εκτίμησης μόνο των αποδεικτικών στοιχείων της οικείας ποινικής δικογραφίας, χωρίς νέα έρευνα⁸⁰) ή στη διάγνωση συνάφειας μεταξύ των διαδικασιών, που προκύπτει από την ουσιαστική ταύτιση των πραγματικών περιστατικών των δύο διαδικασιών⁸¹. Το ΕΔΔΑ αντιμετωπίζει διαφορετικά τις περιπτώσεις περάτωσης της ποινικής δίκης λόγω αθώωσης του κατηγορούμενου, σε σχέση με αυτές που επέρχονται για άλλους λόγους (οριστική παύση της ποινικής δίωξης λόγω π.χ. παραγραφής ή θανάτου του κατηγο-

74. Στο σημείο αυτό ο έλεγχος προσομοιάζει με αυτόν που διενεργείται στο πλαίσιο της αρχής *ne bis in idem* (άρθ. 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ). Για τις διαφορές με το τεκμήριο αθωότητας βλ. *Βογιατζή* 2015: 542 επ. *Κουλουμπίνη* 2018: 1087 επ. Πρβλ. ΣτΕ 2067/2011, σκ. 12, ΘΠΔΔ 2011.852, σημ. *Τσιλιώτη* = ΝοΒ 2011.1952, σημ. *Κλουδά* = ΔΕΕ 2011.1171, σημ. *Πανταζόπουλου* = ΕΔΔΔ 2011.1061.

75. Lutz, ό.π., § 56.

76. *Sekanina v. Austria*, 13126/87, 25.8.1993, § 22· *Farzaliyev v. Azerbaijan*, 29620/07, 28.5.2020, § 51.

77. Βλ. *Τριανταφύλλου* 2014: 503₁₈₁ μ.π.π. Προσωρινή διακοπή ποινικής δίωξης: *Σαρμάς* 2018: 597₂₀· *Lähteenmäki v. Estonia*, 53172/10, 21.6.2016, §§ 49-54.

78. Allen, ό.π., § 104· *Larrañaga Arando*, 73911/16 κ.ά., 25.6.2019, § 43 (απόφ. επί του παραδεκτού).

79. *Sekanina*, ό.π., § 22.

80. *Erkol v. Turkey*, 50172/06, 19.4.2011, § 41· *Alkaşi v. Turkey*, 21107/07, 18.10.2016, § 28.

81. *Σισιλιάνος* (-*Βογιατζής*) 2017: 308 μ.π.π. *Del Latte v. the Netherlands*, 9.11.2004, § 30· *Stavropoulos*, ό.π., § 31. Ομοίως *Vanjak v. Croatia*, 29889/04, 14.1.2010, § 71 in f.

ρουμένου⁸²). Επί αθώωσης, ακόμη και λόγω αμφιβολιών⁸³, το δικαστήριο ή η κρατική αρχή που επιλαμβάνεται μεταγενέστερα δεν επιτρέπεται να προβεί στην παραμικρή διατύπωση υποψίας περί της ενοχής του κατηγορουμένου, το ζήτημα αυτό έχει λυθεί. Στην περίπτωση, πάντως, που η ποινική δίκη περατώνεται κατ' άλλο τρόπο πλην της αθώωσης, το ΕΔΔΑ παρουσιάζεται πιο ανεκτικό⁸⁴, καθώς έχει δεχτεί ότι επιτρέπονται σκέψεις περί υποψίας τέλεσης των πράξεων που είχαν αποδοθεί στον κατηγορούμενο από την κατηγορούσα αρχή⁸⁵, αρκεί αυτές να μη καταλήγουν σε κατάφαση της ενοχής αυτού, ούτε σε πρόγνωση βεβαίας καταδίκης⁸⁶. Χαρακτηριστική σχετικά είναι τριάδα υποθέσεων⁸⁷, στις οποίες ως αιτιολογία για την απόρριψη των προσφυγών διατυπώθηκε η θέση ότι τα εθνικά δικαστήρια απορρίπτοντας τις αιτήσεις για την επιστροφή των δικαστικών εξόδων δεν επέβαλαν κύρωση ("sanction")⁸⁸ σε βάρος των απαλλαγέντων κατηγορουμένων⁸⁹.

3.2 Συνάφεια με την περατωθείσα ποινική δίκη

Το άρθ. 6 § 2 δεν θεμελιώνει, αυτομάτως, αξίωση επιστροφής των εξόδων της δίκης ή αποζημίωσης λόγω προσωρινής κράτησης στις περιπτώσεις αθώωσης του κατηγορουμένου⁹⁰. Χαρακτηριστικές επί του θέματος είναι οι ακόλουθες υποθέσεις ελληνικού ενδιαφέροντος⁹¹ με παρόμοιο πραγματικό: οι κατηγορού-

82. *Vulakh v. Russia*, 33468/03, 10.1.2012, § 34: η ποινική ευθύνη δεν επιβιώνει του προσώπου που διέπραξε την αξιόποινη πράξη. ομοίως *A.P., M.P. and T.P. v. Switzerland*, 19958/92, 29.8.1997, §§ 40-43. *E.L., R.L. and J.O. -L. v. Switzerland*, 20919/92, 29.8.1997, §§ 44-48. *Lagardère*, ό.π., § 60. *Demjanjuk v. Germany*, 24247/15, 24.1.2019, §§ 40-42.

83. *Rushiti v. Austria*, 28389/95, 21.3.2000, § 31. *Lamanna v. Austria*, ό.π., § 36. *Weixelbraun v. Austria*, 33730/96, 20.12.2001, § 25. *Vostic v. Austria*, 38549/97, 17.10.2002, §§ 19-20. *Yassar Hussain v. the United Kingdom*, 8866/04, 7.3.2006, §§ 22-23. *Allen*, ό.π., §§ 82-83. *Stavropoulos*, ό.π., § 38. *Lorenzetti v. Italy*, 32075/09, 10.4.2012, §§ 43-45. *O' Neill v. the United Kingdom*, 14541/15, 8.1.2019, §§ 45-47 (απόφ. επί του παραδεκτού).

84. Βλ. κριτική σε *Trechsel* 2005: 187 επ.

85. *Stirmanov v. Russia*, 31816/08, 29.1.2019, §§ 45-50.

86. *Mayer* 2012, § 167. *Meyer-Ladewig* 2017, § 215. Βλ. την οριακή περίπτωση *A.L. v. Germany*, 72758/01, 28.4.2005, §§ 13, 37-38.

87. Οι από 25.8.1987 αποφάσεις κατά Γερμανίας *Lutz*, ό.π., § 63. *Englert*, 10282/83, § 40. *Nölkönbockhof*, 10300/83, 25.8.1987, § 40.

88. Βλ. *Trechsel* 2005: 188. *Peukert* 2009: 250⁷⁰⁰. Βλ., όμως, στις υποθέσεις κατά Ουκρανίας: *Panteleyenko*, 11901/02, 29.6.2006, §§ 67-70 και *Grabchuk*, 8599/02, 21.9.2006, § 45.

89. *Fashanu v. the United Kingdom*, 38440/97, 1.7.1998 (απόφ. ΕΕΔΑ επί παραδεκτού).

90. *Capeau*, ό.π., § 23 in f. *Puig Panela*, ό.π., § 52.

91. *Kabili*, 28606/05, 31.8.2008. *Mosinian*, 8045/10, 31.10.2013.

μενοι Kabilí και Mosinian αθώωθηκαν από τα αρμόδια ποινικά δικαστήρια από τις κατηγορίες της ανθρωποκτονίας και κατοχής και χρήσης ναρκωτικών, αντίστοιχα, και υπέβαλαν αιτήσεις, κατά το άρθρ. 533 ΚΠΔ, αιτούμενοι αποζημίωση λόγω προσωρινής κράτησης. Η απόρριψη των αιτήσεών τους έγινε με στερεότυπη αιτιολογία, που ουσιαστικά επαναλάμβανε τη διατύπωση του άρθρ. 535 ΚΠΔ ότι αυτοί έγιναν εσκεμμένα παραίτιοι της προσωρινής κράτησης. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρ. 6 § 2, κρίνοντας ότι διατυπώθηκαν εμμένουσες υποψίες ως προς την ενοχή τους⁹². Αντιθέτως έχει κριθεί ότι αυτό δεν παραβιάστηκε από την άρνηση επιστροφής δικαστικών εξόδων, στην περίπτωση που ο αθωωθείς προσφεύγων συνετέλεσε ο ίδιος με παραπλανητικές δηλώσεις του στον αποπροσανατολισμό των διωκτικών αρχών⁹³ ή στην περίπτωση που ζητεί έξοδα της δίκης επιπλέον των επιδικασθέντων, χωρίς, όμως, να ανταποκρίνεται στο βάρος απόδειξης των ισχυρισμών του, δοθέντος ότι η προηγηθείσα αθώωσή του δεν τον απαλλάσσει από την εν λόγω δικονομική υποχρέωση⁹⁴.

3.3 Άλλες διαδικασίες πέραν της ποινικής

3.3.1 Δίκες για αξιώσεις αστικής φύσης

Τα «κριτήρια Engel» δεν τυγχάνουν –κατά βάση– εφαρμογής στις παρεπόμενες αστικής φύσης διαδικασίες, καθώς αυτές αφορούν σε σχέσεις μεταξύ ιδιωτών⁹⁵, πλην όμως εξετάζεται, σε επίπεδο παραδεκτού, εάν αυτές εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 § 2 ως έχουσες σύνδεσμο, υπό την προαναφερθείσα έννοια, με τις προηγηθείσες ποινικές διαδικασίες⁹⁶. Η αθώωση του κατηγορουμένου δεν εμποδίζει την άσκηση αστικής φύσης αξιώσεων ενώπιον των αρμοδίων πολιτικών δικαστηρίων⁹⁷ και τη διατύπωση κρίσης από τα τελευταία ως

92. Ομοίως κρίθηκε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 § 2 λόγω απόφασης ΑΠ με υπόνοιες ότι ο κατηγορούμενος δεν καταδικάστηκε, ως ευεργετηθείς από την παραγραφή, *Giosakis v. Greece* (Nr. 3), 5689/08, 3.5.2011, §§ 39-42· συναφής αιτιολογία σε: *Baars v. the Netherlands*, 44320/98, 28.10.2003, §§ 25-32· *Didu v. Romania*, 34814/02, 14.4.2009, §§ 40-42· *Poncelet v. Belgium*, 44418/07, 30.3.2010, § 60.

93. *D.F. v. the United Kingdom*, 22401/93, 24.10.1995 (απόφ. ΕΕΔΑ επί παραδεκτού)· *Ashendon and Jones*, ό.π., §§ 49-51.

94. *Bok*, ό.π., §§ 42-45. Επί δήμευσης κατόπιν αθώωσης *Geerings v. the Netherlands*, 30810/03, 1.3.2007, §§ 47-51· *Philips*, ό.π., § 35.

95. Βλ. τις από 11.2.2003 αποφάσεις κατά Νορβηγίας Ο., 29327/95, § 34· *Hammern*, 30287/96, §§ 41-42· Υ., 56568/00, § 39 in f.

96. *Σισλιάνος (-Βογιατζής)* 2017: 308₄₉₁ μ.π.π.· *Lundkvist v. Sweden*, 48518/99, 13.11.2003 (απόφ. επί του παραδεκτού) για αξίωση κατά ασφαλιστικής εταιρείας.

97. Αυτό θα ήταν ασύμβατο με το άρθρ. 6 § 1. Πρβλ. Υ. v. Norway, 56568/00, 11.2.2003, §§ 41, 51 επ.

προς την ευθύνη του αθωωθέντος εναγομένου⁹⁸, καθώς, πέραν του ότι στις εν λόγω διαδικασίες ενδεχομένως ισχύει διαφορετικό μέτρο απόδειξης, συγκριτικά με τις ποινικές δίκες⁹⁹, προϋποτίθεται διαφορετικός βαθμός ευθύνης και δικανικής πεποίθησης, ενώ, επιπροσθέτως, ισχύει διαφορετικό σύστημα διεξαγωγής της δίκης¹⁰⁰. Κρίσιμη για την κατάφαση της παραβίασης ή μη του τεκμηρίου είναι η επιλεγμένη χρήση λέξεων και φράσεων από το πολιτικό δικαστήριο που δικάζει μεταγενέστερα, το οποίο παραβιάζει το άρθρο 6 § 2 εάν αποφανθεί ότι ο εμπλεκόμενος είναι «ξεκάθαρα πιθανόν» ("clearly probable") να διέπραξε το έγκλημα ή ότι τα στοιχεία εναντίον του επαρκούν για να αποδείξουν την ενοχή του¹⁰¹.

3.3.2 Διοικητικές δίκες

Και στις περιπτώσεις αυτές, και δοθέντος ότι πρόκειται κατά βάση για επιβολή από το κράτος μέτρων διοικητικού καταναγκασμού, ελέγχεται αρχικώς η εφαρμογή των «κριτηρίων Engel», σε περίπτωση δε μη εφαρμογής τους ελέγχεται η ύπαρξη συνδέσμου μεταξύ διοικητικής και ποινικής διαδικασίας. Σημείο τριβής μεταξύ της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΣΤΕ εντοπίστηκε σε υπόθεση διοικητικής διαδικασίας ανάκλησης πράξης χορήγησης εργατικής κατοικίας, στην οποία, αφού έγινε δεκτή η ύπαρξη συνδέσμου μεταξύ της ποινικής αθωωτικής και της διοικητικής δίκης, κρίθηκε ότι η επιλογή της φρασεολογίας του ΣΤΕ παραβίασε την προηγηθείσα αθώωση του προσφεύγοντα, λόγω διατυπωθεισών αμφιβολιών ως προς την ενοχή του¹⁰². Περαιτέρω σημεία αντιπαράθεσης παρουσιάστηκαν στο πεδίο επιβολής, σε αθωωθέντες σε προηγηθείσες ποινικές δίκες κατηγορουμένους, διοικητικών προστίμων λόγω λαθρεμπορίας¹⁰³, που αξιολογήθηκε ως διαδικασία ποινικής φύσης από το ΕΔΔΑ λόγω της βαρύτητας του προβλεπόμενου διοικητικού προστίμου. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι παραβιάστηκε, με-

98. Για την επιρροή της νμλγ. του ΕΔΔΑ στη νμλγ. του ΑΠ βλ. *Αποστολάκη* 2019: 19 επ.

99. *X. v. Austria*, 9295/81, 6.10.1982 (απόφ. ΕΕΔΑ επί του παραδεκτού): Çelik (Bozkurt), 34388/05, 12.4.2011, § 30.

100. Συζητητικό αντί για ανακριτικό.

101. Μη παραβίαση: *X. v. Austria*, ό.π., *Ringvold v. Norway*, 34964/97, 11.2.2003, § 38· *Taliadorou and Stylianos*, ό.π., § 27· *Florea v. Romania*, 21534/05, 19.6.2012, §§ 50-52· *Vella v. Malta*, 69122/10, 11.2.2014, §§ 60-62· *N.A. v. Norway*, 27473/11, 18.12.2014, § 49· *Fleischner v. Germany*, 61985/12, 9.10.2019. Παραβίαση: *Erkol*, ό.π., §§ 39-41· *Grabchuk*, ό.π., § 45· *Y.*, ό.π., § 46· *Orr*, ό.π., §§ 51-53· *Diacenco v. Romania*, 124/04, 7.2.2012, § 64· *Teodor v. Romania*, 46878/06, 4.6.2013, § 46· *Farzaliyev*, ό.π., §§ 61-69.

102. *Stavropoulos*, ό.π., §§ 29-31.

103. *Kapetanios and others v. Greece*, 3453/12 κ.ά., 30.4.2015· *Sismanidis and Sitaridis v. Greece*, 66602/09 κ.ά., 9.6.2016.

ταξύ άλλων¹⁰⁴, το τεκμήριο αθωότητας των προσφευγόντων, λόγω ταυτότητας της φύσης των δύο επίμαχων σειρών διαδικασιών, των επίδικων πραγματικών περιστατικών και των συστατικών στοιχείων των εν λόγω παραβάσεων¹⁰⁵. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η «απάντηση» του ΣΤΕ στην καταδίκη από το ΕΔΔΑ και ο εν εξελίξει επί του θέματος «διάλογος» μεταξύ των Δικαστηρίων¹⁰⁶. Η νομολογία του ΕΔΔΑ ώθησε τον Έλληνα νομοθέτη αφενός μεν στην τροποποίηση σχετικώς του άρθ. 5 § 2 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας (ν. 2717/1999, Α' 97)¹⁰⁷, ώστε τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια¹⁰⁸ να δεσμεύονται από τις αμετάκλητες αθωωτικές αποφάσεις, αφετέρου δε στην εισαγωγή του ενδίκου βοηθήματος της αίτησης επανάληψης διαδικασίας για τις ακυρωτικές διαφορές¹⁰⁹.

3.3.3 Ειδικότερα οι πειθαρχικές διαδικασίες

Δεν είναι ασύμβατη με το τεκμήριο αθωότητας η παράλληλη εξέλιξη πειθαρχικών και ποινικών διαδικασιών κατά του ίδιου προσώπου (δημοσίου υπαλλήλου) με αντικείμενο τη διερεύνηση της ίδιας παραβατικής συμπεριφοράς¹¹⁰. Εφόσον προηγηθεί η ολοκλήρωση της πειθαρχικής διαδικασίας πριν από την περάτωση της αντίστοιχης ποινικής, τότε η τυχόν παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας θα κριθεί στο πλαίσιο του ελέγχου εάν συντρέχει παραβίαση λόγω πρόωρων δηλώσεων περί της ενοχής του κατηγορουμένου¹¹¹. Μάλιστα, λόγω της αυτοτέλειας των δύο διαδικασιών, η ενδεχόμενη καταδίκη εγκυβανόμενου σε πειθαρχική διαδικασία δεν επάγεται αυτομάτως παραβίαση του τεκμηρίου, ακόμα και εάν αμφότερες ερείδονται στα ίδια πραγματικά περιστατικά, λόγω διαφορετικού βαθμού απόδειξης σε κάθε διαδικασία¹¹². Το τεκμήριο αθωότητας υπαγορεύει

104. Επιπλέον διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθ. 6 § 1 (εύλογη διάρκεια διαδικασίας), 4 του 7ου Πρωτοκόλλου (ne bis in idem) και 13 (ανυπαρξία αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος).

105. Kapetaniotis, ό.π., § 88· Sismanidis, ό.π., § 58.

106. Βλ. αναλυτ. Ηλιοπούλου-Στράγγα 2018: 641· Μαγριππή 2017: 256 επ· Σισλιάνος 2018: 11 επ· βλ. και ΣΤΕ 951/2018, ΘΠΔΔ 2018.433 = ΝοΒ 2018.1090.

107. Ηλιοπούλου-Στράγγα 2018: 642· ΑιτΕ άρθ. 17 ν. 4446/2016 (Α' 240) και τις επιφυλάξεις της Μαγριππή 2017: 258.

108. Βλ. την ομοίου περιεχομένου ρύθμιση του άρθρου 5 του προσφάτως θεσπισθέντος ν. 4700/2020 «Ενιαίο κείμενο Δικονομίας για το Ελεγκτικό Συνέδριο ολοκληρωμένο νομοθετικό πλαίσιο για τον προσυμβατικό έλεγχο, τροποποιήσεις στον Κώδικα Νόμων για το Ελεγκτικό Συνέδριο, διατάξεις για την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις» (Α' 127/29.6.2020) για τις δίκες ενώπιον του ΕΛΣυν.

109. Εισαγωγή άρθ. 69Α στο π.δ. 18/1989 με το άρθρο 16 του ν. 4446/2016.

110. Moullet v. France, 27521/04, 13.9.2007· Šikić v. Croatia, 9143/08, 15.7.2010, §§ 42-44.

111. Coşkun, ό.π., § 41· Güc, ό.π., § 33.

112. Urat v. Turkey, 53561/09 κ.ά., 27.11.2018, § 53.

στις πειθαρχικές αρχές να παραμένουν στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς τους και να απέχουν από την απόδοση ποινικής ευθύνης, εφ' όσον αυτό δεν έχει γίνει από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο¹¹³. Όπως παραστατικά διαλαμβάνεται στην πρόσφατη απόφαση *Seven v. Turkey*¹¹⁴ «υπάρχει μία λεπτή γραμμή που χωρίζει την πειθαρχική από την ποινική ευθύνη, οι δε εθνικές αρχές οφείλουν να αποτυπώνουν στις αποφάσεις τους τις διαφοροποιήσεις μεταξύ τους, προκειμένου να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα του κατηγορουμένου στο τεκμήριο της αθωότητας. Η διατήρηση της διάκρισης μεταξύ πειθαρχικής και ποινικής ευθύνης στη φρασεολογία που χρησιμοποιείται, είναι πολύ περισσότερο αναγκαία σε περιπτώσεις, (...) κατά τις οποίες οι δύο διαδικασίες περατώνονται σε διαφορετικό χρονικό σημείο και καταλήγουν σε αντιφατικές κρίσεις»¹¹⁵.

113. Vanjak, ό.π., §§ 69-72: *Hrdalo v. Croatia*, 23272/07, 27.9.2011, §§ 54-55: *Bonnemaison v. France*, 32216/15, 11.4.2019, §§ 29-33 (απόφ. επί του παραδεκτού).

114. 60392/08, 23.1.2018, § 52.

115. Με την απόφαση του ΕΔΔΑ κρίθηκε ότι παραβιάστηκε το τεκμήριο αθωότητας του διωχθέντος αξιωματικού της αστυνομίας της Άγκυρας, διότι η απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου αγνόησε την αθωωτική απόφαση του ποινικού.

ΑΡΘΡΟ 6 § 3
Δικαιώματα του κατηγορουμένου

Ειδικότερα, πιας κατηγορούμενος έχει δικαιώματα:

α) να ενημερωθεί εν τη βέλτε, προθέσει εις γνώσασαν την φύση και την αιτία της κατηγορίας εναντίον του και του λόγου της απόφασης του δικαστηρίου;

β) να διαθέσει τον χρόνο και τις ανάγκαες εις χάριν της προετοιμασίας της υπερασπίσεώς του;

γ) να υπερασπίσει ο ίδιος εαυτόν ή να θέσει την υπερασπίαν του εις άλλην χείρα της εφόσον του ενίοτε περιπτώσει δεν διαθέσει τα μέσα να υπερασπίσει εν αγνοία ή να ετα παροισθή το σίτος δικαστή, όπου το δικαστήριο καταπολέη το υπέρωοντος της δικαιοσύνης;

δ) να εξετάσει ή κηθήση όπως εξετάσθωσιν οι μάρτυρες κατηγορίας και επόστη την προσέκλησιν και εξέτασιν των μάρτυρων υπερασπίσεώς από τους δικαστές, όπως ως τον μάρτυρα κατηγορίας;

ε) να ήη δωρεάν παροιστάσειε διερμηνείας, εάν δεν ετίθεη ή δεν σμλει την γορημοποιουμένην εις το δικαστήριον γλώσσαν.

Τριαντάφυλλος Ζολώτας

* Το άρθρο 6 § 3 στις δύο επίσημες γλώσσες (αγγλικά και γαλλικά) της Σύμβασης έχει ως εξής:

«3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights: (a) to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause of the accusation against him; (b) to have adequate time and facilities for the preparation of his defence; (c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require; (d) to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him; (e) to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court».

«3. Tout accusé a droit notamment à: a) être informé, dans le plus court délai, dans une langue qu'il comprend et d'une manière détaillée, de la nature et de la cause de l'accusation portée contre lui; b) disposer du temps et des facilités nécessaires à la préparation de sa défense; c) se défendre lui-même ou avoir l'assistance d'un défenseur de son choix et, s'il n'a pas les moyens de rémunérer un défenseur, pouvoir être assisté gratuitement par un avocat d'office, lorsque les intérêts de la justice l'exigent; d) interroger ou faire interroger les témoins à charge et obtenir la convocation et l'interrogation des témoins à décharge dans les mêmes conditions que les témoins à charge; e) se faire assister gratuitement d'un interprète, s'il ne comprend pas ou ne parle pas la langue employée à l'audience».

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αναγνωστόπουλος Η., Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι οδηγίες 2010/64/ΕΕ – 2012/13/ΕΕ, 2017, ο ίδιος, Τα δικαιώματα διερμηνείας, μετάφρασης και ενημέρωσης. Η νομολογιακή πρόσληψη και ο νέος ΚΠΔ, ΠοινΧρ 2019.481 επ., Ανδρουλάκης Ι., Κριτήρια της δίκαιης ποινικής δίκης. Κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, 2000, Γιαννακούρας Π., Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. δ': Δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας, σε: Κοτσαλής (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, Διονυσίου Α., Το δικαίωμα του κατηγορουμένου στην εξέταση μαρτύρων κατηγορίας (άρθρο 6 παρ. 3δ' ΕΣΔΑ). Η επίδραση του common law και της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην ελληνική ποινική δίκη, 2017, Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ για την αστυνομική διείσδυση και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, ΠοινΔικ 2011.59 επ., Κατσογιάννου Μ., Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. γ': Δικαίωμα υπεράσπισης, σε: Κοτσαλής (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, Κωνσταντινίδης Α., Προστατευόμενοι μάρτυρες και Μάρτυρες Δημοσίου Συμφέροντος, ΠοινΧρ 2019.241 επ., Μαγριππή Α., Περιορισμοί στην προστασία του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στις ποινικές υποθέσεις, 2016, Νάνιτος Χ., Ειδικές ανακριτικές πράξεις: επίκαιρα ζητήματα, ΠοινΧρ 2017.491 επ., Πουλαράκης Ε., Η Νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την απόδειξη στην ποινική δίκη, ΠοινΔικ 2008.1094 επ., Σπηλιάκος Σ., Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. β': Διάθεση στον κατηγορούμενο χρόνου και ευκολιών για την προετοιμασία της υπεράσπισης του, σε: Κοτσαλής (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014 (Σπηλιάκος 2014α), ο ίδιος, Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. ε': Δωρεάν Παράσταση διερμηνείας, σε: Κοτσαλής (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014 (Σπηλιάκος 2014β), Τζαννετής Α., Το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 εδ. δ' ΕΣΔΑ, ΠοινΧρ 2008.394 επ., ο ίδιος, «Αποδεικτική βαρύτητα», «αξιοπιστία» και «δικαιότητα» των ανέλεγκτων μαρτυρικών καταθέσεων – Σκέψεις για τη φύση του δικαιώματος εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας με αφορμή την απόφαση Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ Al-Khawaja και Tahery κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 15.12.2011, ΠοινΧρ 2012.641 επ. (Τζαννετής 2012), Τριανταφύλλου Γ., Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. α': Δικαίωμα του κατηγορουμένου να πληροφορηθεί λεπτομερώς τη φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας, σε: Κοτσαλής (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014 (Τριανταφύλλου 2014), Χειρδάρης Β., Το δικαίωμα δωρεάν νομικής συνδρομής και διορισμού συνηγόρου στη νομολογία του Στρασβούργου. Η υπεράσπιση των οικονομικώς αδυνάτων, σε: Το δικαίωμα υπερασπίσεως στην ποινική δίκη, 7ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, 2017.231 επ. (Χειρδάρης 2017), Χριστόπουλος Π., Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ, ΠοινΔικ 2009.1283 επ. (Χριστόπουλος 2009), ο ίδιος, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ζητεί την προσκόμιση αποδεικτικών μέσων από τις δικαστικές αρχές, ΠοινΧρ 2016.721 επ. (Χριστόπουλος 2016).

Ιερόγλωσση

Aoif J., Waiver of Human Rights: Waiver of Procedural Rights According to ECHR Article 6 (Part II/III), Nordic J. Hum. Rts. 2011.206 επ., Ambos K., Internationales Strafrecht, 2018⁵, Augustin C.

G., Das Recht des Beschuldigten auf effektive Verteidigung, Eine Analyse des Status quo sowie Vorschläge zur Qualitätssicherung, 2013, *Barkhuysen T./Emmerik M. L. van/Jansen O./Fedorova M.*, Right to a fair trial, σε: van Dijk/van Hoof/van Rijn/Zwaak (επιμ.), Theory and practice of the European Convention on Human Rights, 2018⁵ 497 επ., *Barnes R. P.*, Introductory Note to the European Court of Human Rights: Al-Khawaja & Tahery v. United Kingdom, ILM 2012.477 επ., *Brannan J.*, Raising the Standard of Language Assistance in Criminal Proceedings: From the Rights under Article 6(3) ECHR to Directive 2010/64/EU, Cyprus Hum. Rts. L. Rev. 2012.128, *Croquet N.*, The right of self-representation under the European Convention on Human Rights: what role for the limitation analysis?, EHRLR 2012.292 επ., *Elliot-Kelly J.*, Case Comment: Al-Khawaja and Tahery v. United Kingdom, EHRLR 2012.81 επ., *Esser R.*, Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrensrecht, Die Grundlagen im Spiegel der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte (EGMR) in Straßburg, 2002, ο ίδιος, Art. 6 EMRK (Art. 14 IPBPR), σε: Löwe-Rosenberg, Die Strafprozeßordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz: Großkommentar, Band 11: EMRK; IPBPR, 2012²⁶, ο ίδιος, (Nichts) Neues aus Straßburg – Effektive Verteidigung bei Nichterscheinen des Angeklagten zu Beginn der Hauptverhandlung in der Berufungsinstanz (§ 329 Abs. 1 S. 1 StPO), StV 2013.331 επ., *Gaede K.*, Fairness als Teilhabe – Das Recht auf konkrete und wirksame Teilhabe durch Verteidigung gemäß Art. 6 EMRK, Ein Beitrag zur Dogmatik des fairen Verfahrens in europäischen Strafverfahren und zur wirksamkeitsverpflichteten Konventionsauslegung unter besonderer Berücksichtigung des Rechts auf Verteidigerbeistand, 2007, *Goss R.*, Criminal fair trial rights: Article 6 of the European Convention on Human Rights, 2014, *Grabenwarter C./Pabel K.*, Europäische Menschenrechtskonvention, Ein Studienbuch, 2016⁶ (*Grabenwarter/Pabel* 2016), *Harris D./O'Boyle M./Bates E./Buckley, C.*, Harris, O'Boyle, and Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights, 2018⁴, *Jebens S. E.*, Illegally obtained evidence in criminal cases: An analysis on the basis of three grand chamber judgments, σε: Spielmann D./Tsirli M./Voyatzis P. (επιμ.), La Convention européenne des droits de l'homme, un instrument vivant: Mélanges en l'honneur de Christos L. Rozakis, 2011, 219 επ., *Krausbeck M.*, Konfrontative Zeugenbefragung, Vorgaben des Art. 6 Abs. 3 lit. d EMRK für das deutsche Strafverfahren, 2010, *Lavrysen L.*, Murtazaliyeva v. Russia: on the examination of witnesses and the "corrosive expansion" of the overall fairness test, <https://strasbourgobservers.com/2019/01/25/murtazaliyeva-v-russia-on-the-examination-of-witnesses-and-the-corrosive-expansion-of-the-overall-fairness-test/>, *Leanza P./Pridal O.*, The Right to a Fair Trial: Article 6 of the European Convention on Human Rights, 2014, *Meyer F.*, Art. 6, σε: Karpenstein U./Mayer F. (επιμ.): Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten. Kommentar, 2015² (*Meyer* 2015), ο ίδιος, Art. 6, σε: Wolter J. (επιμ.), Systematischer Kommentar zur Strafprozessordnung. Mit GVG und EMRK, Band X: Art. 1-8 EMRK, 2019⁵, *Meyer-Ladewig, J./Harrendorf S./König S.*, Art. 6, σε: Meyer-Ladewig/Nettesheim/von Raumer (επιμ.), EMRK. Handkommentar, 2017⁴, *Michiels O.*, Les implications de la jurisprudence récente de la Cour européenne des droits de l'homme sur les preuves – La jurisprudence Salduz et l'arrêt Gäfgen, JT 2011.153 επ., *Rainey B./Wicks E./Ovey C.*, Jacobs, White, and Ovey: The European Convention on Human Rights, 2017⁷, *Redmayne M.*, Hearsay and Human Rights: "Al-Khawaja" in the Grand Chamber, MLR 2012.865 επ., *Satzger H.*, International and European Criminal Law, 2018, *Spielmann D.*, Article 6 ECHR in Criminal Proceedings: Recent Developments, Cyprus Hum. Rts. L. Rev. 2013.3 επ., *Trechsel S.*, Human Rights in Criminal Proceedings, 2005, *Voyatzis P.*, The Right to Legal Assistance Free of Charge in the Case-Law of the European Court of Human Rights, Cyprus Hum. Rts. L. Rev. 2012.42 επ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εισαγωγικά.....	347	4. Υπεράσπιση.....	358
2. Πληροφόρηση σχετικά με τη φύση και τον λόγο της κατηγορίας.....	348	4.1 Γενικά.....	358
2.1 Γενικά.....	348	4.2 Αυτοπρόσωπη υπεράσπιση.....	358
2.2 Περιεχόμενο και έκταση της πληροφόρησης.....	349	4.3 Υπεράσπιση από συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμένου.....	360
2.2.1 Γενικά.....	349	4.4 Δωρεάν νομική συνδρομή.....	365
2.2.2 Σε περίπτωση μεταβολής της κατηγορίας.....	350	5. Εξέταση μαρτύρων.....	368
2.3 Ο τύπος της πληροφόρησης.....	351	5.1 Γενικά.....	368
2.4 Ο χρόνος της πληροφόρησης.....	352	5.2 Η έννοια του όρου «μάρτυρας».....	369
2.5 Η γλώσσα της πληροφόρησης.....	352	5.3 Εξέταση μαρτύρων κατηγορίας.....	369
3. Αναγκαίος χρόνος και αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης.....	353	5.3.1 Γενικές αρχές.....	369
3.1 Γενικά.....	353	5.3.2 Εύλογη αιτία.....	371
3.2 Ο αναγκαίος χρόνος.....	354	5.3.3 Ο κανόνας «αποκλειστικό ή αποφασιστικό αποδεικτικό στοιχείο».....	372
3.3 Οι αναγκαίες ευκολίες.....	356	5.3.4 Αντισταθμιστικοί παράγοντες.....	373
3.3.1 Γενικά.....	356	5.4 Πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης.....	375
3.3.2 Πρόσβαση σε αποδεικτικά στοιχεία.....	356	6. Δωρεάν παράσταση διερμηνέα.....	377
3.3.3 Επικοινωνία με τον συνήγορο υπεράσπισης.....	357		

1. Εισαγωγικά

Στην παρ. 3 του άρθρου 6 της Σύμβασης προβλέπεται μια σειρά δικαιωμάτων υπέρ του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη. Η απαρίθμηση είναι ενδεικτική, όπως προκύπτει ιδίως από το γαλλικό κείμενο της διάταξης («notamment»), ενώ και το αγγλικό κείμενο αναφέρεται στο ελάχιστο απαιτούμενο επίπεδο προστασίας («minimum rights»). Οι εγγυήσεις αυτές, οι οποίες κατοχυρώνονται και στην παρ. 3 του άρθρου 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα αποτελούν, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, ειδικότερες όψεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ¹. Με άλλα λόγια, εξειδικεύουν την έννοια της δίκαιης δίκης σε τυπικές διαδικαστικές καταστάσεις που παρουσιάζονται στις ποινικές υποθέσεις και αποσκοπούν στην αποτελεσματική υπεράσπιση του κατηγορουμένου². Για τον λόγο αυτόν, άλλω-

1. Gäfgen v. Germany [Ευρεία Σύμβαση], 22978/05, 1.6.2010, § 169· Murtazaliyeva v. Russia [Ευρεία Σύμβαση], 36658/05, 18.12.2018, § 90.

2. Βλ. Grabenwarter/Pabel 2016: 531.

στε, δεν εξετάζονται συνήθως μεμονωμένα, αλλά σε συνδυασμό με τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 6, ελέγχεται δηλαδή αν η ποινική διαδικασία ήταν συνολικά δίκαιη³. Επιπλέον, οι επιμέρους διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 3 δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες, αλλά, όπως θα φανεί στην ακόλουθη ανάπτυξη, σε αρκετές περιπτώσεις είναι δυνατόν να συρρέουν. Εξάλλου, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ούτε το πνεύμα ούτε το γράμμα του άρθρου 6 αποκλείει την οικειοθελή παραίτηση από τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε αυτό, αρκεί αυτή να είναι αναμφισβήτητη, να συνοδεύεται από ορισμένες ελάχιστες εγγυήσεις, αντίστοιχες προς τη σημασία της, και να μην έρχεται σε αντίθεση προς κάποιο σημαντικό δημόσιο συμφέρον⁴.

2. Πληροφόρηση σχετικά με τη φύση και τον λόγο της κατηγορίας

2.1 Γενικά

Με το πρώτο στοιχείο της παραγράφου 3 του άρθρου 6 της Σύμβασης παρέχεται σε κάθε κατηγορούμενο το δικαίωμα να πληροφορηθεί στη συντομότερη προθεσμία, σε γλώσσα την οποία εννοεί και λεπτομερώς τη φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας. Το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει παγίως τη σύνδεση της διάταξης αυτής με εκείνες της παρ. 1 και της παρ. 3 στοιχ. β' του ίδιου άρθρου. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου το προστατευτικό περιεχόμενο του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. α' πρέπει να αναζητείται υπό το φως του γενικότερου δικαιώματος που εγγυάται το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, καθώς η παροχή πλήρους και λεπτομερούς πληροφόρησης ως προς τις κατηγορίες σε βάρος ορισμένου κατηγορουμένου και τον νομικό χαρακτηρισμό που ενδέχεται να υιοθετήσει το δικαστήριο συνιστά ουσιώδη προϋπόθεση για τη διασφάλιση μιας δίκαιης ποινικής δίκης⁵. Περαιτέρω, ως προς τη συνάφεια των δύο πρώτων στοιχείων της παρ. 3 τονίζεται ότι το δικαίωμα ενημέρωσης ως προς τη φύση και τον λόγο της κατηγορίας πρέπει να γίνεται κατανοητό στο πλαίσιο του δικαιώματος του κατηγορουμένου να προετοιμάσει την υπεράσπισή του⁶. Εξάλλου, η υποχρέωση πληροφόρησης βαρύνει

3. Ibrahim and Others v. the United Kingdom [Ευρεία Σύμβαση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, § 251-Beuze v. Belgium [Ευρεία Σύμβαση], 71409/10, 9.11.2018, § 122.

4. Hermi v. Italy [Ευρεία Σύμβαση], 18114/02, 18.10.2006, § 73- Akdağ v. Turkey, 75460/10, 17.9.2019. Βλ. ειδικότερα παρακάτω ως προς την παραίτηση από το δικαίωμα υπεράσπισης από συνήγορο.

5. Pélissier and Sassi v. France [Ευρεία Σύμβαση], 25444/94, 25.3.1999, § 52- Sejdic v. Italy [Ευρεία Σύμβαση], 56581/00, 1.3.2006, § 90- Haarde v. Iceland, 66847/12, 23.11.2017, § 89.

6. Pélissier and Sassi v. France [Ευρεία Σύμβαση], 25444/94, 25.3.1999, § 54- Mihelj v. Slovenia, 4204/07, 15.1.2015, § 47.

πλήρως την κατηγορούσα αρχή και η ευθύνη της σχετικής παράλειψης δεν μπορεί να επιρριφθεί στον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του, έστω κι αν ο φάκελος της δικογραφίας ήταν διαθέσιμος⁷.

2.2 Περιεχόμενο και έκταση της πληροφόρησης

2.2.1 Γενικά

Η απαιτούμενη πληροφόρηση αφορά τόσο τον λόγο της κατηγορίας, δηλαδή τις πράξεις τις οποίες ο κατηγορούμενος φέρεται ότι τέλεσε και στις οποίες βασίζεται η κατηγορία, όσο και τη φύση της κατηγορίας, δηλαδή τον νομικό χαρακτηρισμό των εν λόγω πράξεων⁸. Δεν είναι απαραίτητο να αναφέρονται τα αποδεικτικά στοιχεία στα οποία βασίζεται η κατηγορία⁹, αλλά η ενημέρωση ως προς τα καθέκαστα της κατηγορίας είναι σημαντική, καθώς από τη γνωστοποίηση του κατηγορητηρίου ο κατηγορούμενος λαμβάνει γνώση ως προς την πραγματική και νομική βάση των σε βάρος του κατηγοριών¹⁰.

Δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί γενικά και αφηρημένα το πόσο λεπτομερείς πρέπει να είναι οι παρεχόμενες πληροφορίες, αλλά η απαιτούμενη ενημέρωση ποικίλλει ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες κάθε υπόθεσης. Γενικά, πάντως, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, οι πληροφορίες που δίνονται στον κατηγορούμενο πρέπει να είναι επαρκείς για να κατανοήσει πλήρως τις εναντίον του κατηγορίες και να προετοιμάσει επαρκώς την υπεράσπισή του¹¹. Έτσι, για παράδειγμα, κρίθηκε πως η αοριστία του κατηγορητηρίου ως προς τον τόπο και τον χρόνο τέλεσης του εγκλήματος συνεπάγεται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. α', σε συνδυασμό με το στοιχείο β' της ίδιας παραγράφου, αλλά και το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, εφόσον αποστερεί τον κατηγορούμενο από τη δυνατότητα πρακτικής και αποτελεσματικής υπεράσπισης¹². Δεν είναι, πάντως, ανεπίτρεπτο ορισμένα στοιχεία του αδικήματος να προκύπτουν όχι από το κατηγορητήριο,

7 *Mattoccia v. Italy*, 23969/94, 25.7.2000, § 65· ΕΕΔΑ, *Chichlian and Ekindjian v. France* (έκθεση), 10949/84, 16.3.1989, § 71.

8 *Pélissier and Sassi v. France* [Ευρεία Σύμβαση], 25444/94, 25.3.1999, § 51· *Szabo and Others v. Romania*, 8193/06, 18.3.2014, § 49.

9 ΕΕΔΑ (Ολ.), *X. v. Belgium* (απόφαση επί του παραδεκτού), 7628/76, 9.5.1977· ΕΕΔΑ, *Collozza and Rubinat v. Italy* (έκθεση), 9024/80, 5.5.1983.

10 *Kimasinski v. Austria*, 9783/82, 19.12.1989, § 79· *Mulosmani v. Albania*, 29864/03, 8.10.2013, § 123.

11 *Varela Geis v. Spain*, 61005/09, 5.3.2013, § 44.

12 *Mattoccia v. Italy*, 23969/94, 25.7.2000, § 71. Βλ., αντίθετα, παράδειγμα λεπτομερούς πληροφόρησης στην υπόθεση *Brozicek v. Italy* (Ολ.), 10964/84, 19.12.1989, § 42.

αλλά από άλλα έγγραφα του φακέλου¹³ ή κάποιες λεπτομέρειες του πραγματικού να αποσαφηνισθούν κατά τη διάρκεια της δίκης¹⁴.

2.2.2 Σε περίπτωση μεταβολής της κατηγορίας

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της μεταβολής της κατηγορίας είτε αυτή αφορά τη φύση (νομική βάση) είτε (και) τον λόγο της (πραγματική βάση). Σύμφωνα με τη νομολογία του Στρασβούργου ο κατηγορούμενος πρέπει να ενημερωθεί γι' αυτήν πλήρως, εγκαίρως και σε γλώσσα την οποία κατανοεί, έτσι ώστε να είναι σε θέση να προετοιμάσει την υπεράσπισή του ως προς τη νέα κατηγορία¹⁵. Οι σχετικές πληροφορίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούν τον νομικό χαρακτηρισμό, τον οποίο θα υιοθετήσει ενδεχομένως το δικαστήριο, πρέπει να κοινοποιηθούν με το κατηγορητήριο πριν από τη δίκη ή τουλάχιστον κατά τη διάρκεια της δίκης με επίσημη ή έμμεση επέκταση της κατηγορίας. Ωστόσο, η απλή επίκληση της αφηρημένης πιθανότητας να καταλήξει το δικαστήριο σε διαφορετικό συμπέρασμα σε σχέση με εκείνο της κατηγορούσας αρχής όσον αφορά τον νομικό χαρακτηρισμό της κατηγορίας δεν πληροί τους όρους του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. α' της ΕΣΔΑ, μόνη δε η παράσταση έμπειρου συνηγόρου υπεράσπισης δεν θεραπεύει ενδεχόμενες πλημμέλειες¹⁶. Αντίθετα, το ΕΔΔΑ δέχεται ότι η μεταβολή είναι επαρκώς προβλέψιμη για τον κατηγορούμενο, αν αυτή αφορά στοιχείο εγγενές στην κατηγορία¹⁷. Τέτοιο θεωρήθηκε, για παράδειγμα, η δημόσια φύση της θέσης του κατηγορουμένου ως προϊσταμένου δημόσιου νοσοκομείου και συνεπώς κρίθηκε προβλέψιμη η αξιολόγησή της ως επιβαρυντικής περίπτωσης για το αδίκημα της υπεξαίρεσης¹⁸. Αντίθετα, κρίθηκε πως παραβιάστηκε η ΕΣΔΑ στην περίπτωση καταδίκης για συμμετοχή σε δόλια χρεωκοπία, ενώ σε πρώτο βαθμό είχε εκδοθεί απαλλακτική απόφαση για το αδίκημα της αυτουργίας σε δόλια χρεωκοπία, χωρίς να μεσολαβήσει ενημέρωση

13. *Previti v. Italy* (απόφαση επί του παραδεκτού), 45291/06, 8.12.2009, § 208.

14. *Pereira Cruz and Others v. Portugal*, 56396/12 κ.ά., 26.6.2018, § 198.

15. *Mattoccia v. Italy*, 23969/94, 25.7.2000, § 61. *Mirilashvili v. Russia* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6293/04, 10.7.2007.

16. *I.H. and Others v. Austria*, 42780/98, 20.4.2006, §§ 32 επ. *Seliverstov v. Russia*, 19692/02, 25.9.2008, § 19.

17. *Gea Catalán v. Spain*, 19160/91, 10.2.1995, § 29. *Sadak and Others v. Turkey*, 29900/96 κ.ά., 17.7.2001, §§ 52 and 56. *Juha Nuutinen v. Finland*, 45830/99, 24.4.2007, § 32. *Block v. Hungary*, 56282/09, 25.1.2011, § 24. Κρίσιμο θεωρείται, επίσης, αν κατά την ακροαματική διαδικασία (δεν) συζητήθηκαν τα στοιχεία της μεταβληθείσας κατηγορίας, *Penev v. Bulgaria*, 20494/04, 7.1.2010, § 41.

18. *De Salvador Torres v. Spain*, 21525/93, 24.10.1996, § 33.

ως προς τον επαναχαρακτηρισμό των γεγονότων¹⁹. Συνάγεται, λοιπόν, πως είναι κρίσιμο αν ο κατηγορούμενος είχε τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματα υπεράσπισης του με πρακτικό και αποτελεσματικό τρόπο και σε εύθετο χρόνο²⁰, προβάλλοντας ισχυρισμούς που αφορούν τη νέα κατηγορία, ανεξαρτήτως αν αυτοί είναι βάσιμοι²¹. Πάντως, το ΕΔΔΑ δέχεται πως σχετικές πλημμέλειες είναι δυνατόν να καλυφθούν σε ανώτερο βαθμό δικαιοδοσίας, εφόσον το ασκηθέν ένδικο μέσο επιτρέπει την πλήρη επανεξέταση της υπόθεσης και την αμφισβήτηση της καταδίκης του κατηγορουμένου ως προς όλες τις πτυχές, νομικές και πραγματικές, της μεταβληθείσας κατηγορίας²².

2.3 Ο τύπος της πληροφόρησης

Δεν επιβάλλονται ειδικές προδιαγραφές ως προς τον τύπο της πληροφόρησης²³. Παρότι, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η προφορική πληροφόρηση δεν είναι καθ' εαυτήν ασύμβατη με το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. α'²⁴, από τη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται πως αναγνωρίζονται τα ασφαλέστερα εχέγγυα που παρέχει ο έγγραφος τύπος²⁵. Εξάλλου, έχει κριθεί πως πρέπει να αποδεικνύεται ότι ο κατηγορούμενος παρέλαβε πράγματι το κατηγορητήριο, δηλαδή η θέσπιση νόμιμου σχετικού τεκμηρίου δεν ανταποκρίνεται στις επιταγές της διάταξης²⁶. Ωστόσο, αν η έλλειψη ενημέρωσης οφείλεται στη συμπεριφορά του ίδιου του κατηγορουμένου, τότε δεν υφίσταται παραβίαση της Σύμβασης²⁷. Τέλος, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνεται σε υποθέσεις στις οποίες κατηγορούνται πρόσωπα μειωμένης πνευματικής ικανότητας. Συγκεκριμένα, οι αρμόδιες αρχές πρέπει να λαμβάνουν επιπλέον μέτρα, έτσι ώστε να διασφαλίσουν το προστατευτικό περιεχόμενο της διάταξης²⁸.

19. *Pélissier and Sassi v. France* [Ευρεία Σύνθεση], 25444/94, 25.3.1999, § 62.

20. *Haxhia v. Albania*, 29861/03, 8.10.2013, §§ 137-138.

21. *Pélissier and Sassi v. France* [Ευρεία Σύνθεση], 25444/94, 25.3.1999, § 60· *Drassich v. Italy*, 25575/04, 11.12.2007, § 40.

22. *Sipavičius v. Lithuania*, 49093/99, 21.2.2002, §§ 30 επ· *Zhupnik v. Ukraine*, 20792/05, 9.12.2010, §§ 39 επ· πρβλ. και *Petrovai v. Romania* (απόφαση επί του παραδεκτού), 44231/10, 15.5.2018, § 47.

23. *Pélissier and Sassi v. France* [Ευρεία Σύνθεση], 25444/94, 25.3.1999, § 53· *Giosakis v. Greece* (no. 3), 5689/08, 3.5.2011, § 29· *Drassich v. Italy* (no. 2), 65173/09, 22.2.2018, §§ 66, 70.

24. *Příplata v. Romania* (απόφαση επί του παραδεκτού), 42941/05, 13.5.2014, § 95.

25. *Pélissier and Sassi v. France* [Ευρεία Σύνθεση], 25444/94, 25.3.1999, § 56· *Kamasinski v. Austria*, 9783/82, 19.12.1989, § 79.

26. ΕΕΔΑ (ΟΛ.), *C. v. Italy* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10889/84, 11.5.1988.

27. *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, 7819/77 κ.ά., 28.6.1984, § 96· ΕΕΔΑ, *Erdogan v. Turkey* (απόφαση επί του παραδεκτού), 14723/89, 9.7.1992.

28. *Vaudelle v. France*, 35683/97, 30.1.2001, § 65.

2.4 Ο χρόνος της πληροφόρησης

Δεν μπορεί να καθορισθεί γενικά ποιος είναι ο κατάλληλος χρόνος για την εκπλήρωση της υποχρέωσης πληροφόρησης, ποια είναι, δηλαδή, η βραχύτερη προθεσμία, κατά τη διατύπωση της διάταξης. Η ερμηνεία του όρου πρέπει να γίνεται, ωστόσο, με σκοπό να εξασφαλιστεί ότι ο κατηγορούμενος θα προλάβει να προετοιμάσει την υπεράσπισή του. Έτσι, για παράδειγμα, η κοινοποίηση του κατηγορητηρίου τέσσερις μήνες πριν από τη δίκη θεωρήθηκε συμβατή με το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. α' της ΕΣΔΑ²⁹. Αντίθετα, σε υπόθεση στην οποία η κατηγορουμένη είχε στη διάθεσή της μόνο μερικές ώρες για να προετοιμάσει την υπεράσπισή της, και μάλιστα χωρίς δικηγόρο, το Δικαστήριο έκρινε ότι παραβιάστηκε η Σύμβαση³⁰. Στο ίδιο πλαίσιο τονίζεται ότι οι όροι «κατηγορούμενος» και «ποινική κατηγορία» πρέπει να ερμηνεύονται αυτόνομα, με αναφορά στην πραγματική παρά στην τυπική κατάσταση κατά το εθνικό δίκαιο των συμβαλλόμενων κρατών³¹.

2.5 Η γλώσσα της πληροφόρησης

Σύμφωνα με τη νομολογία του Στρασβούργου, αν οι αρμόδιες αρχές δεν μπορούν να αποδείξουν ότι ο κατηγορούμενος γνωρίζει επαρκώς τη γλώσσα στην οποία του παρέχονται οι πληροφορίες ως προς τη φύση και τον λόγο της κατηγορίας, τότε πρέπει να φροντίσουν για τη μετάφραση του κατηγορητηρίου³². Παρότι το στοιχ. α' δεν διευκρινίζει αν οι πληροφορίες πρέπει να δοθούν προφορικώς ή εγγράφως, σε περίπτωση που δεν προτιμηθεί ο έγγραφος τύπος, είναι πιθανόν ο κατηγορούμενος να βρεθεί σε δυσχερή θέση³³. Όμως, δεν είναι απαραίτητο οι σχετικές πληροφορίες να δίνονται στη μητρική γλώσσα του κατηγορουμένου³⁴ ούτε κατοχυρώνεται ένα δικαίωμα πλήρους μετάφρασης όλων των στοιχείων της δικογραφίας³⁵. Για να θεωρηθεί, πάντως, ότι δεν παραβιάζε-

29. ΕΕΔΑ (Ολ.), *C. v. Italy* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10889/84, 11.5.1988.

30. *Borisova v. Bulgaria*, 56891/00, 21.12.2006, §§ 43 επ.

31. *Padin Gestoso v. Spain* (απόφαση επί του παραδεκτού), 39519/98, 8.12.1998· *Bucur and Toma v. Romania*, 40238/02, 8.1.2013, § 148.

32. *Brozicek v. Italy* (Ολ.), 10964/84, 19.12.1989, § 41· πρβλ. *Tabaï v. France* (απόφαση επί του παραδεκτού), 73805/01, 17.2.2004.

33. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 18114/02, 18.10.2006, § 68· *Protopapa v. Turkey*, 16084/90, 24.2.2009, § 78.

34. Βλ., για παράδειγμα, *Τριανταφύλλου* 2014: 537. Ωστόσο, πριν ληφθεί η απόφαση να διερμηνηθεί η διερμηνεία σε τρίτη γλώσσα, πρέπει να επιβεβαιώνεται η γλωσσική επάρκεια του κατηγορουμένου, *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, §§ 81, 86-87.

35. ΕΕΔΑ (Ολ.), *X. v. Austria* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6185/73, 29.5.1975.

ται η εγγύηση του στοιχ. α' του άρθρου 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ, πρέπει να διασφαλί-
ζεται αποτελεσματικά ο σκοπός της, δηλαδή να είναι σε θέση ο κατηγορούμενος
να προετοιμάσει την υπεράσπισή του³⁶. Τέλος, το κόστος της μετάφρασης ή της
διερμηνείας δεν επιτρέπεται, λαμβανομένης υπόψη και της διάταξης του στοιχ.
ε' της ίδιας παραγράφου, να βαρύνει τον κατηγορούμενο³⁷.

3. Αναγκαίος χρόνος και αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης

3.1 Γενικά

Το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. β' απαιτεί να παρέχονται στον κατηγορούμενο αφενός
χρόνος και αφετέρου ευκολίες για την προετοιμασία της ουσιαστικής υπεράσπι-
σής του και αφορά οτιδήποτε είναι αναγκαίο γι' αυτήν³⁸. Παρότι η ελληνική με-
τάφραση του γαλλικού πρωτοτύπου αναφέρεται σε «χρόνον» και «αναγκαίας
ευκολίας», ενώ στο αγγλικό κείμενο το επίθετο «sufficient» προσδιορίζει και τη
λέξη «χρόνος», η εν λόγω διαφορά στη γραμματική της διατύπωση δεν έχει
πρακτικό αντίκτυπο στην ερμηνεία της διάταξης³⁹. Από αυτή συνάγεται ότι ο
κατηγορούμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να οργανώσει την υπεράσπισή
του με κατάλληλο τρόπο, έτσι ώστε να προβάλει ενώπιον του δικαστηρίου όλα
τα σχετικά επιχειρήματα και άρα να επηρεάσει το αποτέλεσμα της δίκης⁴⁰. Πό-
σος χρόνος είναι αναγκαίος ή ποιες ευκολίες είναι απαραίτητες δεν μπορεί να
καθοριστεί γενικά, αλλά κρίνεται με βάση τις περιστάσεις κάθε συγκεκριμένης
υπόθεσης⁴¹. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η εξεταζόμενη διάταξη συνδέεται
στενά ιδίως με εκείνες των στοιχείων α' και γ' της ίδιας παραγράφου.

36. *Kamasinski v. Austria*, 9783/82, 19.12.1989, § 81, στην οποία το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε πα-
ραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. α' της Σύμβασης, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι η κατηγορία
ήταν απλή και ο κατηγορούμενος, ο οποίος είχε ανακριθεί ενδελεχώς από τις αστυνομικές και
ανακριτικές αρχές με την παρουσία διερμηνέα, δεν διατύπωσε οποιαδήποτε αιτίαση ως προς την
επάρκεια της προφορικής μετάφρασης ούτε αίτημα για γραπτή μετάφραση, αλλά επιπλέον κατά
την έναρξη της διαδικασίας στο ακροατήριο δήλωσε ότι κατάλαβε το κατηγορητήριο και δεν
επιθυμούσε μετάφρασή του. Βλ. επίσης *Husain v. Italy* (απόφαση επί του παραδεκτού), 18913/03,
24.2.2005.

37. *Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany*, 6210/73 κ.ά., 28.11.1978, § 45.

38. *M v. the Netherlands*, 2156/10, 25.7.2017, § 90.

39. Βλ. και *Σπηλιάκο* 2014α: 540.

40. *Gregačević v. Croatia*, 58331/09, 10.7.2012, § 51· *Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan*, 60259/11,
15.10.2015, § 76· *Muchnik and Mordovin v. Russia*, 23814/15 κ.ά., 12.2.2019, § 35.

41. *Iglin v. Ukraine*, 39908/05, 12.1.2012, § 65· *Vyrentsov v. Ukraine*, 20372/11, 11.4.2013, § 75.

3.2 Ο αναγκαίος χρόνος

Όσον αφορά την εγγύηση επαρκούς χρόνου, σκοπός της διάταξης είναι να προστατεύσει τον κατηγορούμενο από μια βιαστική δίκη⁴². Παρότι το ΕΔΔΑ θεωρεί σημαντικό να μη σημειώνονται καθυστερήσεις στην απονομή της δικαιοσύνης, η ταχεία διεξαγωγή της δίκης δεν πρέπει να αποβαίνει σε βάρος των διαδικαστικών δικαιωμάτων εν προκειμένω του κατηγορουμένου⁴³. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι πρέπει να γίνεται δεκτό κάθε αίτημα αναβολής⁴⁴, αν και σε εξαιρετικές περιπτώσεις (στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και εκείνη στην οποία δεν υφίσταται στο εθνικό δίκαιο ή την ακολουθούμενη πρακτική σχετική βάση για την ικανοποίηση ενός τέτοιου αιτήματος⁴⁵) επιβάλλεται να αναβληθεί αυτεπαγγέλτως η διαδικασία, προκειμένου να διασφαλιστεί η κατάλληλη προετοιμασία της υπεράσπισης⁴⁶. Κατ' αρχήν, πάντως, όπως υπογραμμίζει και το ΕΔΔΑ, ο κατηγορούμενος οφείλει να ζητήσει αναβολή, όταν αντιλαμβάνεται ότι ο διαθέσιμος χρόνος δεν είναι επαρκής⁴⁷.

Μεταξύ των παραγόντων που λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη κατά τον έλεγχο της επάρκειας του χρόνου που τέθηκε στη διάθεση του κατηγορουμένου για την προετοιμασία της υπεράσπισης του συγκαταλέγονται η φύση και το στάδιο της διαδικασίας, η πολυπλοκότητα της υπόθεσης⁴⁸, η εκπροσώπηση του κατηγορουμένου από έναν ή περισσότερους (εξειδικευμένους) δικηγόρους, καθώς και η πρόσβαση του κατηγορουμένου και των συνηγόρων του στα στοιχεία της δικογραφίας και η ευχέρεια επεξεργασίας τους⁴⁹. Συνεκτιμάται, επίσης, ο συνήθης φόρτος εργασίας του συνηγόρου υπεράσπισης· ωστόσο δεν είναι παράλογο να απαιτηθεί έστω κάποια μικρή μεταβολή στο πρόγραμμά του, προκειμένου να δοθεί προτεραιότητα σε κάποια επείγουσα υπόθεση⁵⁰.

42. ΕΕΔΑ (ΟΛ.), *Kröcher and Möller v. Switzerland* (απόφαση επί του παραδεκτού), 8463/78, 9.7.1981. ΕΕΔΑ, *Bonzi v. Switzerland* (απόφαση επί του παραδεκτού), 7854/77, 12.7.1978.

43. ΟΑΟ *Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*, 14902/04, 20.9.2011, § 540.

44. *Naviede v. the United Kingdom* (απόφαση επί του παραδεκτού), 38072/97, 7.9.1999.

45. *Galstyan v. Armenia*, 26986/03, 15.11.2007, § 85.

46. *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 21272/03, 2.11.2010, §§ 103, 106. *Goddi v. Italy*, 8966/80, 9.4.1984, § 31. *Sadak and Others v. Turkey*, 29900/96 κ.ά., 17.7.2001, § 57.

47. *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, 7819/77 κ.ά., 28.6.1984, § 98. *Bäckström and Andersson v. Sweden* (απόφαση επί του παραδεκτού), 67930/01, 5.9.2006. *Tsonyo Tsonev v. Bulgaria* (no. 2), 2376/03, 14.1.2010, § 35.

48. *Gregačević v. Croatia*, 58331/09, 10.7.2012, § 51. *Petrovai v. Romania* (απόφαση επί του παραδεκτού), 44231/10, 15.5.2018, § 38.

49. *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 11082/06 κ.ά., 25.7.2013, §§ 579 επ. Επίσης *Öcalan v. Turkey* [Ευρεία Σύνθεση], 46221/99, 12.5.2005, §§ 130 επ.

50. *Mattick v. Germany* (απόφαση επί του παραδεκτού), 62116/00, 31.3.2005.

Εντελώς ενδεικτικά αναφέρεται ότι το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει παραβίαση της εξεταζόμενης διάταξης σε περίπτωση καταδίκης κατηγορουμένης, η οποία μάλιστα δεν εκπροσωπείται από δικηγόρο, λίγες ώρες μετά τη σύλληψή της⁵¹ ή όταν οι συνήγοροι υπεράσπισης έλαβαν φάκελο δικογραφίας 17.000 σελίδων περίπου δύο εβδομάδες πριν από την έναρξη της δίκης⁵².

Περαιτέρω, πρέπει να σημειωθεί πως δεν απαιτείται η προετοιμασία μιας δίκης η οποία διαρκεί ορισμένο χρονικό διάστημα να έχει ολοκληρωθεί πριν από την έναρξη της διαδικασίας στο ακροατήριο, καθώς, όπως επισημαίνει και το Δικαστήριο, η διάρκεια μιας δίκης δεν είναι δυνατόν να χαρτογραφηθεί πλήρως εκ των προτέρων και στην πορεία της αποκαλύπτονται ενδεχομένως στοιχεία που δεν ήταν εξ αρχής διαθέσιμα και απαιτούν περαιτέρω προετοιμασία από τους διαδίκους⁵³. Τέτοια γεγονότα μπορεί να αφορούν μεταβολές στο κατηγορητήριο⁵⁴, προσκόμιση νέων αποδεικτικών στοιχείων⁵⁵ ή μια ξαφνική και καίρια μεταβολή της άποψης πραγματογνώμονα⁵⁶.

Εξάλλου, η διάταξη δεν αφορά μόνο τον πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας. Έτσι, στην υπόθεση *Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδας*⁵⁷ το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 στοιχ. β' της Σύμβασης, διότι ο κατηγορούμενος άσκησε αίτηση αναιρέσης κατά απόφασης Στρατοδικείου εντός της προβλεπόμενης πενθήμερης προθεσμίας από τη δημοσίευσή της, χωρίς να γνωρίζει την αιτιολογία της, αφού η απόφαση δεν είχε καθαρογραφεί και δεν ήταν δυνατόν να του χορηγηθεί αντίγραφό της. Γενικότερα, άλλωστε, από τη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται πως η αποτελεσματική άσκηση ένδικων μέσων προϋποθέτει τη σαφή ενημέρωση του κατηγορουμένου, σε επαρκή χρόνο πριν από την παρέλευση της προθεσμίας για την υποβολή τους, σχετικά με τους λόγους στους

51. *Ashughyan v. Armenia*, 33268/03, 17.7.2008, § 109. Βλ. και *Vyerentsov v. Ukraine*, 20372/11, 11.4.2013, §§ 75 επ.· *Mikhaylova v. Ukraine*, 10644/08, 6.3.2018, §§ 68 επ.

52. *Öcalan v. Turkey* [Ευρεία Σύμβαση], 46221/99, 12.5.2005, §§ 130 επ. Βλ. και *Huseyn and Others v. Azerbaijan*, 35485/05 κ.ά., 26.7.2011, §§ 174 επ.· *Lambin v. Russia*, 12668/08, 21.11.2017, §§ 43 επ. Ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα απόφαση από την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου η απόφαση *Rook v. Germany*, 1586/15, 25.7.2019, §§ 65 επ., η οποία αφορούσε την πρόσβαση σε έναν τεράστιο όγκο δεδομένων παρακολούθησης τηλεπικοινωνιών (περίπου 80.000) και ηλεκτρονικών αρχείων (περίπου 14 εκατομμύρια).

53. *Mattick v. Germany* (απόφαση επί του παραδεκτού), 62116/00, 31.3.2005. Βλ. και *Mimishvili v. Russia*, 20197/03, 28.6.2011, § 141.

54. *Pélissier and Sassi v. France* [Ευρεία Σύμβαση], 25444/94, 25.3.1999, § 62.

55. *G.B. v. France*, 44069/98, 2.10.2001, §§ 60 επ.

56. *G.B. v. France*, 44069/98, 2.10.2001, §§ 69-70.

57. *Hadjianastassiou v. Greece*, 12945/87, 16.12.1992, §§ 32 επ.

οποίους στηρίζεται η προσβαλλόμενη απόφαση⁵⁸, ενώ το βάρος ενδεχόμενης αβεβαιότητας ως προς τον χρόνο έναρξης ή λήξης των σχετικών προθεσμιών δεν επιτρέπεται να μετακυλιέται στους κατηγορουμένους⁵⁹.

Τέλος, το ΕΔΔΑ δέχεται πως ενδεχόμενες πλημμέλειες ως προς την τήρηση της διάταξης στον πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας δύνανται να θεραπευθούν, εφόσον η άσκηση ένδικου μέσου επιτρέπει τον έλεγχο όλων των πραγματικών και νομικών ζητημάτων της υπόθεσης⁶⁰.

3.3 Οι αναγκαίες ευκολίες

3.3.1 Γενικά

Όσον αφορά τις ευκολίες που πρέπει να χορηγηθούν στον κατηγορούμενο, η σχετική εγγύηση εκτείνεται, αλλά και περιορίζεται, σε εκείνες που τον βοηθούν ή μπορούν να τον βοηθήσουν στην προετοιμασία της υπεράσπισής του⁶¹. Αφορά κυρίως την πρόσβαση σε αποδεικτικά στοιχεία και την επικοινωνία του κατηγορουμένου με τον συνήγορό του. Το ΕΔΔΑ έχει αξιοποιήσει, πάντως, τη διάταξη και για να τονίσει ότι ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του πρέπει να είναι σε θέση να συμμετάσχουν στη δίκη, χωρίς να είναι σωματικά ή ψυχικά εξουθενωμένοι⁶² εξαιτίας, για παράδειγμα, των συνθηκών κράτησης⁶³ και μεταφοράς⁶⁴ ή της υπερβολικής διάρκειας της ακροαματικής διαδικασίας⁶⁵.

3.3.2 Πρόσβαση σε αποδεικτικά στοιχεία

Η ακώλυτη πρόσβαση στα στοιχεία της δικογραφίας συνιστά «αναγκαία ευκολία» για την προσήκουσα προετοιμασία της υπεράσπισης. Το δικαίωμα του κατηγορουμένου, το οποίο, κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, εμφανίζει άμεση σχέση με τις επιταγές της κατ' αντιμωλίαν διαδικασίας και της αρχής της ισότητας των

58. Hadjianastassiou v. Greece, 12945/87, 16.12.1992, § 33. Βλ. και Zoon v. the Netherlands, 29202/95, 7.12.2000, §§ 40 επ.· Baucher v. France, 53640/00, 24.7.2007, §§ 46 επ.

59. Vacher v. France, 20368/92, 17.12.1996, § 28.

60. Twalib v. Greece, 24294/94, 9.6.1998, § 41.

61. Padin Gestoso v. Spain (απόφαση επί του παραδεκτού), 39519/98, 8.12.1998· Mayzit v. Russia, 63378/00, 20.1.2005, § 79.

62. Fakailo (Safoka) and Others v. France, 2871/11, 2.10.2014, § 50.

63. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, πρέπει να διασφαλίζονται συνθήκες κράτησης που να επιτρέπουν στο θιγόμενο πρόσωπο να διαβάσει και να γράφει με εύλογο βαθμό συγκέντρωσης, Mayzit v. Russia, 63378/00, 20.1.2005, § 81· Moiseyev v. Russia, 62936/00, 9.10.2008, § 221.

64. Moiseyev v. Russia, 62936/00, 9.10.2008, §§ 219 επ. και πιο πρόσφατα Razvozzhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia, 75734/12 κ.ά., 19.11.2019, §§ 252 επ.

65. Makhfi v. France, 59335/00, 19.10.2004, § 40.

όπλων⁶⁶, αφορά όλα τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί από τις αρμόδιες αρχές⁶⁷, ενώ περιλαμβάνει και τη δυνατότητα να αποκτήσει αντίγραφο του σχετικού υλικού και να χρησιμοποιήσει σημειώσεις⁶⁸, καθώς και να διατυπώσει παρατηρήσεις μέσω του συνηγόρου του⁶⁹. Μάλιστα, σύμφωνα με τη νεότερη νομολογία του Στρασβούργου, η πρόσβαση των συνηγόρων υπεράσπισης στο υλικό της υπόθεσης δεν μπορεί να υποκαταστήσει πλήρως τον έλεγχο της δικογραφίας από τον ίδιο τον κατηγορούμενο⁷⁰.

Ωστόσο, το δικαίωμα πρόσβασης στα στοιχεία του φακέλου δεν είναι απόλυτο. Σε ορισμένες περιπτώσεις ίσως είναι αναγκαίος ο περιορισμός του, προκειμένου να διαφυλαχθούν θεμελιώδη δικαιώματα άλλων προσώπων ή να κατοχυρωθεί ένα σημαντικό δημόσιο συμφέρον, όπως η εθνική ασφάλεια, η ανάγκη προστασίας μαρτύρων ή οι αστυνομικές μέθοδοι διερεύνησης των εγκλημάτων (δράση μυστικών αστυνομικών). Όμως, μόνο απολύτως απαραίτητα μέτρα είναι επιτρεπτά⁷¹, παρότι στη νομολογία του Δικαστηρίου υπογραμμίζεται και η σημασία της προβολής συγκεκριμένων λόγων για την αποκάλυψη στοιχείων του φακέλου⁷².

3.3.3 Επικοινωνία με τον συνήγορο υπεράσπισης

Μεταξύ των αναγκαίων ευκολιών κατ' άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. β' περιλαμβάνεται και η επικοινωνία του κατηγορουμένου με τον συνήγορό του⁷³, τη θεμελιώδη σημασία της οποίας για την προσήκουσα προετοιμασία της υπεράσπισης έχει τονίσει ιδιαίτερω το ΕΔΔΑ⁷⁴. Η εγγύηση αυτή είναι πολύ στενά συνδεδεμένη και

66. Malofeyeva v. Russia, 36673/04, 30.5.2013, § 111.

67. Rook v. Germany, 1586/15, 25.7.2019, §§ 58, 61 επ.

68. Moiseyev v. Russia, 62936/00, 9.10.2008, §§ 213 επ.· Rasmussen v. Poland, 38886/05, 28.4.2009, §§ 48-49· Mościcki v. Poland, 52443/07, 14.6.2011, § 42.

69. Öcalan v. Turkey [Ευρεία Σύνθεση], 46221/99, 12.5.2005, § 140.

70. Öcalan v. Turkey [Ευρεία Σύνθεση], 46221/99, 12.5.2005, §§ 138 επ.· Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, 11082/06 κ.ά., 25.7.2013, § 580. Βλ. αντίθετα την παλαιότερη απόφαση Kremzow v. Austria, 12350/86, 21.9.1993, §§ 51-52, με την οποία κρίθηκε ότι είναι επαρκής η ενημέρωση του κατηγορουμένου από τον συνήγορό του ως προς το υλικό που περιλαμβάνεται στον φάκελο της υπόθεσης.

71. Dowsett v. the United Kingdom, 39482/98, 24.6.2003, §§ 42-43· M v. the Netherlands, 2156/10, 25.7.2017, §§ 66 επ.· Sigurður Einarsson and Others v. Iceland, 39757/15, 4.6.2019, §§ 85 επ.

72. Natunen v. Finland, 21022/04, 31.3.2009, § 43· Sigurður Einarsson and Others v. Iceland, 39757/15, 4.6.2019, § 92.

73. Goddi v. Italy, 8966/80, 9.4.1984, § 31· Campbell and Fell v. the United Kingdom, 7819/77 κ.ά., 28.6.1984, § 99· Trepashkin v. Russia (no. 2), 14248/05, 16.12.2010, §§ 159 επ.

74. ΕΕΔΑ (Ολ.), Can v. Austria (έκθεση), 9300/81, 12.7.1984, § 52· ΕΕΔΑ, Bonzi v. Switzerland (απόφαση επί του παραδεκτού), 7854/77, 12.7.1978.

αλληλοεπικαλύπτεται συχνά με εκείνη του επόμενου στοιχείου της ίδιας παραγράφου⁷⁵, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια. Εδώ σημειώνεται μόνο πως, σύμφωνα με τη νομολογία του Στρασβούργου, εμπόδια στην επικοινωνία του κατηγορουμένου με τον δικηγόρο του, τα οποία οδηγούν σε αδυναμία τήρησης δικονομικών προθεσμιών, συνεπάγονται παραβίαση της Σύμβασης⁷⁶, ενώ έχουν κριθεί επίσης αθέμιτοι έντονοι περιορισμοί, όπως για παράδειγμα η ανάγκη προηγούμενης άδειας, προκειμένου οι συνήγοροι υπεράσπισης να επισκεφτούν τον κατηγορούμενο, καθώς και η ανάγνωση από διοικητικά όργανα των εγγράφων που ήθελε η υπερασπιστική ομάδα να ανταλλάξει με αυτόν⁷⁷.

4. Υπεράσπιση

4.1 Γενικά

Η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. γ' εγγυάται ότι δεν θα λάβει χώρα ποινική διαδικασία εναντίον κατηγορουμένου χωρίς να έχει εκπροσωπηθεί επαρκώς η υπεράσπιση⁷⁸. Συμβάλλει, επομένως, και αυτή στη διασφάλιση του δικαιώματος έννομης προστασίας κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1⁷⁹. Κατοχυρώνονται τρία επιμέρους δικαιώματα: το δικαίωμα αυτοπρόσωπης υπεράσπισης, το δικαίωμα υπεράσπισης από δικηγόρο της επιλογής του κατηγορουμένου και, υπό προϋποθέσεις, το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή⁸⁰.

4.2 Αυτοπρόσωπη υπεράσπιση

Κατ' αρχήν, κατοχυρώνεται το δικαίωμα κάθε κατηγορουμένου να υπερασπιστεί τον εαυτό του χωρίς συνήγορο. Το δικαίωμα αυτό, όμως, ισχύει μόνο αν το συμφέρον της δικαιοσύνης δεν επιτάσσει διαφορετικά⁸¹. Δηλαδή, η άσκησή του δεν τίθεται στην απόλυτη ευχέρεια του φορέα του, ενώ το ΕΔΔΑ παραχωρεί στα συμβαλλόμενα κράτη ορισμένο περιθώριο εκτίμησης, αναγνωρίζοντας ότι είναι σε καλύτερη θέση να επιλέξουν τις κατάλληλες ρυθμίσεις για τη διαμόρφωση ενός δικαστικού συστήματος που να εγγυάται τα υπερασπιστικά δικαιώματα

75. Βλ., για παράδειγμα, *Öcalan v. Turkey* [Ευρεία Σύμβαση], 46221/99, 12.5.2005, § 148.

76. *Domenichini v. Italy*, 15943/90, 15.11.1996, § 39.

77. *Moiseyev v. Russia*, 62936/00, 9.10.2008, §§ 202 επ. Πρβλ. από τη νεότερη νομολογία του ΕΔΔΑ, *Yaroslav Belousov v. Russia*, 2653/13, 4.10.2016, §§ 148 επ.

78. *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύμβαση], 56402/12, 4.4.2018, § 122· ΕΕΔΑ (Ολ.), *Pakelli v. Germany* (έκθεση), 8398/78, 12.12.1981, § 84.

79. *Van Geyselhem v. Belgium* [Ευρεία Σύμβαση], 26103/95, 21.1.1999, § 27· *Blokhin v. Russia* [Ευρεία Σύμβαση], 47152/06, 23.3.2016, § 194· *Dridi v. Germany*, 35778/11, 26/07/2018, § 30.

80. *Pakelli v. Germany*, 8398/78, 25.4.1983, § 31.

81. *Galstyan v. Armenia*, 26986/03, 15.11.2007, § 91.

του κατηγορουμένου⁸², υπογραμμίζει δε ότι η πρόβλεψη υποχρεωτικής παράστασης δικηγόρου αποτελεί μέτρο που διαφυλάσσει τα δικαιώματα του κατηγορουμένου⁸³. Το Δικαστήριο περιορίζεται να ελέγξει αν οι επιλογές του εθνικού νομοθέτη και οι αποφάσεις των δικαστηρίων⁸⁴ υπαγορεύθηκαν από σχετικούς και επαρκείς λόγους και, πάντως, επέτρεψαν στον κατηγορούμενο να συμμετάσχει αποτελεσματικά στη δίκη⁸⁵.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τη νομολογία του Στρασβούργου, όταν ο κατηγορούμενος επιλέξει να υπερασπιστεί τον εαυτό του αυτοπροσώπως, παραιτείται συνειδητά από το δικαίωμα να βοηθηθεί από δικηγόρο και οφείλει να επιδείξει επιμέλεια ως προς την άσκηση του δικαιώματός του⁸⁶. Στο πλαίσιο αυτό έχει γίνει δεκτό πως δεν κατοχυρώνεται ένα απεριόριστο δικαίωμα επίκλησης οποιουδήποτε υπερασπιστικού ισχυρισμού ή ειδικότερα το ακαταδίωκτο των κατηγορουμένων ακόμα κι αν σκοπίμως προκάλεσαν εσφαλμένες υπόνοιες αξιόποινης συμπεριφοράς σε βάρος μάρτυρα ή οποιουδήποτε άλλου προσώπου⁸⁷. Θεωρείται, όμως, ότι παραβιάζεται το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. γ' όταν επαπειλούνται τόσο σοβαρές κυρώσεις ώστε να αποτρέπεται ο κατηγορούμενος να ασκήσει ελεύθερα τα υπερασπιστικά του δικαιώματα⁸⁸ ή όταν δεν αναγνωρίζεται στον κατηγορούμενο η δυνατότητα διενέργειας σημαντικών διαδικαστικών πράξεων που θα είχε ένας δικηγόρος⁸⁹.

Στενά συνδεδεμένο με το δικαίωμα αυτοπρόσωπης υπεράσπισης είναι το δικαίωμα φυσικής παρουσίας και συμμετοχής του κατηγορουμένου στην ακροαματική διαδικασία, χωρίς να περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις που ο κατηγορούμενος αποφασίζει να υπερασπιστεί τον εαυτό του αυτοπροσώπως. Το Δικαστήριο συνάγει, πάντως, το δικαίωμα και από την εδώ εξεταζόμενη περίπτωση του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. γ'⁹⁰, με αποτέλεσμα να παραπέμπει σε αυτήν ακόμα και όταν ο κατηγορούμενος δεν ασκεί το δικαίωμα αυτοπρόσωπης υπεράσπισης⁹¹. Ο κατηγορούμενος επιτρέπεται, βέβαια, να αποβληθεί από τη δικαστική αίθουσα

82. *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύνθεση], 56402/12, 4.4.2018, § 123.

83. *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύνθεση], 56402/12, 4.4.2018, § 124.

84. *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύνθεση], 56402/12, 4.4.2018, § 126.

85. *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύνθεση], 56402/12, 4.4.2018, §§ 126 επ.

86. *Melin v. France*, 12914/87, 22.6.1993, § 25.

87. *Brandstetter v. Austria*, 11170/84 κ.ά., 28.8.1991, § 52.

88. *Brandstetter v. Austria*, 11170/84 κ.ά., 28.8.1991, § 52.

89. Βλ. *Grabenwarter/Pabel* 2016: 537.

90. *Zana v. Turkey* [Ευρεία Σύνθεση], 18954/91, 25.11.1997, § 68- *Sejdovic v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 56581/00, 1.3.2006, § 81- *Vyacheslav Korchagin v. Russia*, 12307/16, 28.8.2018, § 58.

91. Βλ., για παράδειγμα, από την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου *Hokkeling v. the Netherlands*, 30749/12, 14.2.2017, §§ 56 επ.

εξαιτίας της συμπεριφοράς του⁹². Ωστόσο, κατ' αρχήν πρέπει να λαμβάνονται τα κατάλληλα μέτρα ώστε να διασφαλιστεί η παρουσία του στη δίκη⁹³, αλλά και η δυνατότητά του να συμμετάσχει αποτελεσματικά σε αυτήν, ιδίως σε περιπτώσεις που αυτός τελεί σε μειονεκτική θέση, διότι, για παράδειγμα, αντιμετωπίζει πρόβλημα ακοής⁹⁴ ή είναι ανήλικος⁹⁵. Σε κάθε περίπτωση, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να ελέγχουν αν ο κατηγορούμενος παραιτήθηκε πράγματι από την άσκηση του δικαιώματός του, η απλή δε απουσία του κατηγορουμένου δεν πρέπει να επισύρει γι' αυτόν την υποχρέωση να αποδείξει ότι δεν είναι φυγόδικος ή ότι η απουσία του οφείλεται σε λόγους ανωτέρας βίας⁹⁶. Το δικαίωμα δεν έχει την ίδια βαρύτητα σε διαδικασίες που ακολουθούν την άσκηση ένδικου μέσου, τουλάχιστον σε περιπτώσεις που αφορούν την εξέταση αποκλειστικά νομικών ζητημάτων⁹⁷ και η αναγνώριση του δικαιώματος εξαρτάται από προϋποθέσεις, όπως τα ειδικά χαρακτηριστικά των σχετικών διαδικασιών και ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάστηκαν και προστατεύθηκαν τα συμφέροντα του κατηγορουμένου, ιδίως υπό το φως της φύσης και της σπουδαιότητας των επίδικων ζητημάτων⁹⁸.

4.3 Υπεράσπιση από συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμένου

Η διάταξη διασφαλίζει, περαιτέρω, την υπεράσπιση του κατηγορουμένου από συνήγορο της επιλογής του⁹⁹. Η παράσταση δικηγόρου αναγνωρίζεται ως ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά μιας δίκαιης δίκης¹⁰⁰, καθώς μπορεί να συμβάλει στην αποφυγή της κακοδικίας, να διασφαλίσει την ισότητα των όπλων μεταξύ ανακριτικών ή εισαγγελικών αρχών και κατηγορουμένου, να αντισταθμίσει την εύαλωτη

92. *Idalov v. Russia* [Ευρεία Σύμβαση], 5826/03, 22.5.2012, §§ 175 επ.· *Marguš v. Croatia* [Ευρεία Σύμβαση], 4455/10, 27.5.2014, §§ 90-91.

93. *Gómez Olmeda v. Spain*, 61112/12, 29.3.2016, § 32· *Vyacheslav Korchagin v. Russia*, 12307/16, 28.8.2018, § 65.

94. *Timergaliyev v. Russia*, 40631/02, 14.10.2008, §§ 56 επ.

95. *T. v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύμβαση], 24724/94, 16.12.1999, § 84· *Blokhin v. Russia* [Ευρεία Σύμβαση], 47152/06, 23.3.2016, § 195.

96. *Sejdovic v. Italy* [Ευρεία Σύμβαση], 56581/00, 1.3.2006, § 88.

97. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύμβαση], 18114/02, 18.10.2006, §§ 60-61. Βλ., πάντως, σε περίπτωση νέας εξέτασης της ουσίας της υπόθεσης και της ενοχής του κατηγορουμένου ή χειροτέρευσης της θέσης του, *Zahirović v. Croatia*, 58590/11, 25.4.2013, §§ 56-57. Εξάλλου, για τη δυσκολία διάκρισης μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος βλ. *Júlíus Þór Sigurþórsson v. Iceland*, 38797/17, 16.7.2019, § 37.

98. *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύμβαση], 21272/03, 2.11.2010, § 96· *Faig Mammadov v. Azerbaijan*, 60802/09, 26.1.2017, § 27.

99. *Dvorski v. Croatia* [Ευρεία Σύμβαση], 25703/11, 20.10.2015, § 78.

100. *Salduz v. Turkey* [Ευρεία Σύμβαση], 36391/02, 27.11.2008, § 51· *Simeonovi v. Bulgaria* [Ευρεία Σύμβαση], 21980/04, 12.5.2017, § 112.

θέση των προσώπων που κρατούνται από την αστυνομία, να προστατεύσει έναντι ενδεχόμενης βίας σε βάρος υπόπτων ή κακομεταχειρισής τους, να εγγυηθεί το σεβασμό των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης¹⁰¹.

Η απλή παρουσία του συνηγόρου υπεράσπισης δεν υποκαθιστά την απουσία του κατηγορουμένου¹⁰², αλλά το δικαίωμα νομικής υπεράσπισης δεν εξαρτάται από την παρουσία του τελευταίου, δηλαδή ισχύει ακόμα και σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος, παρότι κλητεύθηκε νομίμως, δεν εμφανίζεται –έστω αδικαιολόγητα– στο ακροατήριο¹⁰³. Υπογραμμίζεται, εξάλλου, ότι η άσκηση του δικαιώματος δεν πρέπει να εξαρτάται από υπερβολικά τυπολατρικές προϋποθέσεις¹⁰⁴.

Το περιεχόμενό του δεν εξαντλείται μόνο στο διορισμό του δικηγόρου, αλλά εκτείνεται σε οτιδήποτε αναγκαίο για την αποτελεσματική προστασία των υπερασπιστικών δικαιωμάτων, από τη συζήτηση της υπόθεσης με τον κατηγορούμενο και τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων μέχρι και τον έλεγχο των συνθηκών κράτησης. Πρόκειται δηλαδή για ένα γενικότερο δικαίωμα βοήθειας και υποστήριξης από δικηγόρο καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας¹⁰⁵.

Η κατοχύρωσή του δεν είναι απόλυτη¹⁰⁶. Η επιλογή συνηγόρου υπεράσπισης πρέπει να γίνεται κατ' αρχήν σεβαστή. Όμως, δεν αποκλείεται ο περιορισμός του δικαιώματος, εφόσον υφίστανται σχετικοί και επαρκείς λόγοι που τον καθιστούν αναγκαίο για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης¹⁰⁷, όπως, για παράδειγμα, η φύση της διαδικασίας, που ενδέχεται να δικαιολογεί την παράσταση μόνο εξειδικευμένων δικηγόρων¹⁰⁸ ή η παράβαση κανόνων δεοντολογίας¹⁰⁹. Πε-

101. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύμβαση], 71409/10, 9.11.2018, §§ 125 επ.

102. *Zana v. Turkey* [Ευρεία Σύμβαση], 18954/91, 25.11.1997, § 72· *Hokkeling v. the Netherlands*, 30749/12, 14.2.2017, § 62.

103. *Van Geyseghem v. Belgium* [Ευρεία Σύμβαση], 26103/95, 21.1.1999, §§ 33-34· *Frolovs v. Latvia*, 13289/06, 15.6.2017, § 44.

104. *Lala v. the Netherlands*, 14861/89, 22.9.1994, § 34· *Pelladoah v. the Netherlands*, 16737/90, 22.9.1994, § 41.

105. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύμβαση], 71409/10, 9.11.2018, §§ 131 επ.· *Soytemiz v. Turkey*, 57837/09, 27.11.2018, §§ 44 επ.

106. *Meftah and Others v. France* [Ευρεία Σύμβαση], 32911/96 κ.ά., 26.7.2002, § 45· *Almaši v. Serbia*, 21388/15, 8.10.2019, § 105.

107. Βλ. αναλυτικά για τα ειδικότερα κριτήρια που εξετάζει το Δικαστήριο στις σχετικές περιπτώσεις *Dvorski v. Croatia* [Ευρεία Σύμβαση], 25703/11, 20.10.2015, § 81· *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύμβαση], 56402/12, 4.4.2018, § 126.

108. Έτσι στην απόφαση *Meftah and Others v. France* [Ευρεία Σύμβαση], 32911/96 κ.ά., § 47, η οποία αφορούσε γαλλική νομοθεσία που επέτρεπε μόνο τον διορισμό δικηγόρων με δικαίωμα παράστασης στο Συμβούλιο της Επικρατείας ή στον Άρειο Πάγο.

109. Πρβλ. *S. v. Switzerland*, 12629/87, 28.11.1991, § 49· *Rybacki v. Poland*, 52479/99, 13.1.2009, § 59.

ραιτέρω, ο υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου, πέραν εκείνου που έχει επιλέξει ο κατηγορούμενος, δεν θεωρείται αθέμιτος, όταν υπαγορεύεται από το συμφέρον της δικαιοσύνης, στην περίπτωση αυτή, όμως, ο καταλογισμός της σχετικής δαπάνης σε βάρος του τελευταίου θα μπορούσε να οδηγήσει σε παραβίαση της Σύμβασης¹¹⁰. Επιπλέον, γίνεται δεκτό πως είναι εγγενείς οι περιορισμοί που αφορούν τον τόπο και τον χρόνο επικοινωνίας των συνηγόρων υπεράσπισης με κατηγορουμένους που κρατούνται. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι δεν πρέπει να υπονομεύεται η αποτελεσματικότητα της υπεράσπισης¹¹¹.

Σημειώθηκε ήδη στο πλαίσιο εξέτασης του στοιχείου β' η ιδιαίτερη σημασία που αποδίδει το Δικαστήριο στην επικοινωνία μεταξύ κατηγορουμένου και του συνηγόρου του. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, πάντως, δέχεται ότι για λόγους ασφάλειας¹¹², οι οποίοι μπορεί να συνδέονται, για παράδειγμα, με τη φύση των κατηγοριών, το ποινικό προφίλ ή τη συμπεριφορά του κατηγορουμένου που κρατείται¹¹³, είναι, για παράδειγμα, δυνατόν να θεωρηθεί θεμιτή η επικοινωνία (μόνο) μέσω τηλεφώνου ή βιντεοδιάσκεψης¹¹⁴. Για να μη παραβιαστεί, ωστόσο, το δικαίωμα εμπιστευτικής επικοινωνίας, απαιτείται και σε αυτές τις περιπτώσεις η τήρηση αυστηρών διαδικαστικών εγγυήσεων¹¹⁵ και, πάντως, ο περιορισμός πρέπει να εξετάζεται από τη σκοπιά της επίπτωσής του στο δικαίο χαρακτήρα της δίκης¹¹⁶.

110. *Croissant v. Germany*, 13611/88, 25.9.1992, §§ 35 επ.

111. *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 21272/03, 2.11.2010, § 102. *Yefimenko v. Russia*, 152/04, 12.2.2013, § 125. Πρβλ. *Öcalan v. Turkey* [Ευρεία Σύνθεση], 46221/99, 12.5.2005, §§ 134 επ.

112. Βλ. για παράδειγμα, ΕΕΔΑ, *George Kempers v. Austria* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21842/93, 27.2.1997, στην οποία οι υπόνοιες ότι ο προσφεύγων είναι μέλος συμμορίας θεωρήθηκαν επαρκής λόγος περιορισμού της εμπιστευτικής επικοινωνίας προκειμένου να συλληφθούν τα υπόλοιπα μέλη της. Βλ. αντίθετα *Lanz v. Austria*, 24430/94, 31.1.2002, §§ 50 επ., στην οποία κρίθηκε ότι η παρακολούθηση της επικοινωνίας μεταξύ προσφεύγοντος και συνηγόρου υπεράσπισης δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί από τον κίνδυνο να επηρεαστούν μάρτυρες από τον προσφεύγοντα ή να απομακρυνθούν από την κατοχή του έγγραφα τα οποία δεν είχαν ακόμη κατασχεθεί.

113. *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 11082/06 κ.ά., 25.7.2013, § 628. Για επιπλέον δικαιολογητικούς λόγους βλ. *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 21272/03, 2.11.2010, § 106. *Marcelo Viola v. Italy*, 45106/04, 5.10.2006, § 70.

114. *Marcelo Viola v. Italy*, 45106/04, 5.10.2006, § 75. Η θέση του Δικαστηρίου σε επίπεδο μείζονος πρότασης επιβεβαιώθηκε και στην απόφαση *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 21272/03, 2.11.2010, § 98. Πρβλ. πιο πρόσφατα και *Gorbunov and Gorbachev v. Russia*, 43183/06 κ.ά., 1.3.2016, § 37. Για άλλες μορφές περιορισμού της εμπιστευτικής επικοινωνίας βλ. *Rybacki v. Poland*, 52479/99, 13.1.2009, § 58. *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 11082/06 κ.ά., 25.7.2013, §§ 642 επ. *M v. the Netherlands*, 2156/10, 25.7.2017, § 92.

115. *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 21272/03, 2.11.2010, §§ 102 επ.

116. *Öcalan v. Turkey* [Ευρεία Σύνθεση], 46221/99, 12.5.2005, § 133. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζεται και η διάρκεια του περιορισμού του δικαιώματος επικοινωνίας: βλ. *Rybacki v. Poland*, 52479/99, 13.1.2009, § 61.

Εξάλλου, το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος δεν καλύπτει μόνο την εκδίκαση της υπόθεσης σε πρώτο βαθμό ή μετά την άσκηση ένδικων μέσων, αλλά αφορά και την προδικασία. Συγκεκριμένα, ενεργοποιείται ήδη από τα αρχικά στάδια αστυνομικής διερεύνησης της υπόθεσης χωρίς να απαιτείται να αποδοθεί επίσημα το status του υπόπτου, αλλά αρκεί να υφίστανται εύλογες υπόνοιες για την ανάμιξη ορισμένου προσώπου στη διάπραξη ποινικού αδικήματος¹¹⁷, ενώ η παράσταση δικηγόρου διασφαλίζεται και σε διαδικασίες ταυτοποίησης, αναπαράστασης γεγονότων ή επιτόπιους ελέγχους¹¹⁸.

Βέβαια, σύμφωνα με τη νομολογία του Στρασβούργου, ο τρόπος άσκησης του δικαιώματος εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προδικασίας και από τα πραγματικά περιστατικά της κάθε συγκεκριμένης υπόθεσης¹¹⁹, ενώ δεν αποκλείεται η επιβολή περιορισμών. Ωστόσο, είτε αυτοί αφορούν την απαγόρευση πρόσβασης σε δικηγόρο συλλήβδην είτε την παρακώλυση συγκεκριμένων μορφών συμμετοχής του κατά τη φάση της προδικασίας¹²⁰ πρέπει, πρώτον, να δικαιολογούνται για την εξυπηρέτηση επιτακτικών σκοπών και, δεύτερον, δεν πρέπει να θίγουν υπέρμετρα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου κατά το άρθρο 6¹²¹. Ως επιτακτικός λόγος θεωρείται η επείγουσα ανάγκη αποτροπής κινδύνων που αφορούν τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα ενός ή περισσότερων ανθρώπων και άρα προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα 2, 3 και 5 παρ. 1 της Σύμβασης¹²². Αντίθετα, δεν μπορεί να αποτελέσει ικανό δικαιολογητικό σκοπό απλώς ο γενικός κίνδυνος διαρροών¹²³

117. *Simeonovi v. Bulgaria* [Ευρεία Σύνθεση], 21980/04, 12.5.2017, §§ 110-111. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, § 119. Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, δεν αρκούν, πάντως, καταθέσεις που έγιναν με την ιδιότητα του μάρτυρα (*Smolik v. Ukraine*, 11778/05, 19.1.2012, § 54. *Banđuletov v. Ukraine*, 23180/06, 31.10.2013, §§ 60 επ.) ή η λήψη αίματος από τους εμπλεκόμενους σε αυτοκινητικό ατύχημα (*Sršen v. Croatia* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30305/13, 22.1.2019, §§ 43 επ.).

118. *Türk v. Turkey*, 22744/07, 5.9.2017, § 47. *Mehmet Duman v. Turkey*, 38740/09, 23.10.2018, § 41.

119. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, § 73. *Haarde v. Iceland*, 66847/12, 23.11.2017, § 78.

120. Βλ. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, § 135, με περαιτέρω παραπομπές.

121. *Salduz v. Turkey* [Ευρεία Σύνθεση], 36391/02, 27.11.2008, § 55. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, §§ 249 επ. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, §§ 137 επ. *Mehmet Ali Eser v. Turkey*, 1399/07, 15.10.2019, §§ 47 επ.

122. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, § 259. *Simeonovi v. Bulgaria* [Ευρεία Σύνθεση], 21980/04, 12.5.2017, § 117.

123. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, § 259.

ούτε η ακολουθούμενη πρακτική από τις αρμόδιες αρχές¹²⁴ ή θέσπιση διάταξης νόμου που να αποκλείει γενικά την πρόσβαση σε δικηγόρο¹²⁵. Πάντως, παρόλο που το Δικαστήριο αναφέρεται σε έλεγχο δύο σταδίων, έχει διευκρινίσει ότι η έλλειψη επιτακτικών λόγων δεν οδηγεί μόνη της στην παραβίαση του άρθρου 6, αλλά επιβάλλει την εφαρμογή ενός πολύ αυστηρού ελέγχου για την αξιολόγηση της επίδρασης του περιορισμού στον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης¹²⁶, τον οποίο πολύ δύσκολα θα καταφέρει να αποδείξει το συμβαλλόμενο κράτος σε περιπτώσεις που ο ύποπτος δεν ενημερώθηκε για τα δικαιώματα παράστασης με συνήγορο, σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης¹²⁷. Κατά τον εν λόγω έλεγχο, το ΕΔΔΑ, εξετάζοντας τη διαδικασία συνολικά, λαμβάνει υπόψη τον ακόλουθο ενδεικτικό κατάλογο παραγόντων¹²⁸: α) αν η θέση του κατηγορουμένου ήταν ιδιαιτέρως ευάλωτη, για παράδειγμα λόγω ηλικίας¹²⁹ ή πνευματικής κατάστασης, β) το νομικό πλαίσιο που αφορά την προδικασία και το παραδεκτό των αποδείξεων στην κύρια δίκη, καθώς και αν αυτό δεν παραβιάστηκε, γ) αν ο κατηγορούμενος είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη γνησιότητα των αποδεικτικών στοιχείων και να αντιταχθεί στη χρήση τους, δ) η ποιότητα των αποδεικτικών στοιχείων και το αν οι περιστάσεις υπό τις οποίες κτήθηκαν θα μπορούσαν να δημιουργήσουν αμφιβολίες ως προς την αξιοπιστία και ακρίβειά τους, ιδιαίτερα σε περίπτωση που ασκήθηκε εξαναγκασμός οποιασδήποτε έντασης ή φύσης, ε) τυχόν παρανομίες που έλαβαν χώρα κατά την κτήση των αποδεικτικών στοιχείων και, σε περίπτωση που αυτές συνιστούν και παραβάσεις άλλων άρθρων της Σύμβασης, η φύση των σχετικών παραβάσεων, στ) όσον αφορά τις καταθέσεις, η φύση τους και αν αυτές ανακλήθηκαν ή τροποποιήθηκαν αμέσως, ζ) η χρήση των σχετικών αποδεικτικών στοιχείων και η αποδεικτική βαρύτητα τυχόν άλλων στοιχείων, η) αν η ενοχή του κατηγορουμένου κρίθηκε από επαγγελματίες δικαστές ή ενόρκους, και στην τελευταία περίπτωση το περιεχόμενο των οδηγιών ή κατευθύνσεων που τους δόθηκε, θ) η βαρύτητα των λόγων δημοσίου συμφέροντος για τη διερεύνηση και τον κολασμό του επίδικου αδικήματος και ι) ενδεχόμενες άλλες διαδικαστικές εγγυήσεις που παρείχαν το εθνικό δίκαιο και η αντίστοιχη πρακτική.

124. *Simeonovi v. Bulgaria* [Ευρεία Σύνθεση], 21980/04, 12.5.2017, § 130.

125. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, §§ 142 επ., 160 επ.

126. *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, §§ 144-145.

127. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, § 273- *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, § 146.

128. *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 50541/08 κ.ά., 13.9.2016, § 274- *Simeonovi v. Bulgaria* [Ευρεία Σύνθεση], 21980/04, 12.5.2017, § 120- *Beuze v. Belgium* [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, § 150- *Farrugia v. Malta*, 63041/13, 4.6.2019, § 104.

129. *Blokhin v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 47152/06, 23.3.2016, § 195.

Τέλος, δεν αποκλείεται η παραίτηση από το δικαίωμα. Ωστόσο, δεδομένης της σημασίας του δικαιώματος, πρέπει να είναι αναμφισβήτητη και οικειοθελής, ενώ επιπλέον απαιτείται να αντιλαμβάνεται ο κατηγορούμενος πλήρως τις συνέπειες της παραίτησης¹³⁰. Συνεπώς, δεν θεωρείται έγκυρη η παραίτηση αν ο κατηγορούμενος δεν ενημερωθεί για το δικαίωμά του αμέσως μετά τη σύλληψή του¹³¹, ενώ πρόσθετες εγγυήσεις απαιτεί το ΕΔΔΑ όταν ο κατηγορούμενος ζητεί τη δωρεάν παροχή νομικής συνδρομής, γιατί στην περίπτωση αυτή είναι λιγότερες οι πιθανότητες να έχει ενημερωθεί κατάλληλα¹³², αλλά και σε υποθέσεις που αφορούν άτομα με αναπηρίες και παιδιά, μεριμνώντας, για παράδειγμα, για τη στήριξη των εν λόγω προσώπων από τρίτους¹³³. Περαιτέρω, είναι αμφίβολη η αξία εντύπων στα οποία έχουν προεκτυπωθεί φράσεις που δηλώνουν παραίτηση¹³⁴ και, πάντως, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ο κατηγορούμενος παραιτήθηκε υπό συνθήκες ανταποκρινόμενες στις απαιτήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, όταν υπέστη απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση από αστυνομικά όργανα¹³⁵. Εξάλλου, δεν επιτρέπεται να συνάγεται παραίτηση μόνο από το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος αρνείται να δώσει οδηγίες στον συνήγορό του¹³⁶ ή δίνει απαντήσεις σε ερωτήματα που του θέτουν οι ανακριτές, παρότι ενημερώθηκε σχετικά με το δικαίωμα σιωπής¹³⁷. Τέλος, η δήλωση παραίτησης μπορεί να ανακληθεί¹³⁸.

4.4 Δωρεάν νομική συνδρομή

Το τρίτο και τελευταίο δικαίωμα που παρέχει το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. γ' τελεί υπό δύο προϋποθέσεις: Πρώτον, ο κατηγορούμενος πρέπει να στερείται επαρκών μέσων για την αμοιβή συνηγόρου¹³⁹. Παρότι φέρει κατ' αρχήν το βάρος απόδειξης της οικονομικής του αδυναμίας¹⁴⁰, δεν απαιτείται να την αποδείξει

130. *Dvorski v. Croatia* [Ευρεία Σύμβαση], 25703/11, 20.10.2015, § 100· *Sklyar v. Russia*, 45498/11, 18.7.2017, § 26.

131. *Simeonovi v. Bulgaria* [Ευρεία Σύμβαση], 21980/04, 12.5.2017, §§ 122 επ.

132. *Pishchalnikov v. Russia*, 7025/04, 24.9.2009, § 78.

133. *Panovits v. Cyprus*, Κύπρου, 4268/04, 11.12.2008, §§ 67-68· *Martin v. Estonia*, 35985/09, 30.5.2013, § 92.

134. *Bozkaya v. Turkey*, 46661/09, 5.9.2017, § 48· πρβλ. *Rușen Bayar v. Turkey*, 25253/08, 19.2.2019, §§ 113 επ.

135. Πρβλ. *Turbylev v. Russia*, 4722/09, 6.10.2015, § 96.

136. *Sakhnovskiy v. Russia* [Ευρεία Σύμβαση], 21272/03, 2.11.2010, §§ 89 επ.

137. *Pishchalnikov v. Russia*, 7025/04, 24.9.2009, § 79.

138. *Artur Parkhomenko v. the United Kingdom*, 40464/05, 16.2.2017, § 81.

139. *Caresana v. UK* (απόφαση επί του παραδεκτού) 31541/96, 29.8.2000· *R.D. v. Poland*, 29692/96 κ.ά., 18.12.2001, § 43· *Grabovskiy v. Ukraine*, 4442/07, 29.11.2018, § 49.

140. *Croissant v. Germany*, 13611/88, 25.9.1992, § 37· *Orlov v. Russia*, 29652/04, 21.6.2011, § 114.

πέραν πάσης αμφιβολίας. Επαρκούν, με άλλα λόγια, σχετικές ενδείξεις ή έλλειψη προφανών ενδείξεων περί του αντιθέτου¹⁴¹. Εν πάση περιπτώσει, το ΕΔΔΑ δεν υποκαθιστά την κρίση των εθνικών δικαστηρίων, αλλά εξετάζει αν η εκτίμησή τους δεν παραβιάζει τη Σύμβαση¹⁴².

Δεύτερον, τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να εξασφαλίσουν νομική βοήθεια μόνο όπου αυτό ενδείκνυται από το συμφέρον της Δικαιοσύνης¹⁴³. Κατά τη σχετική κρίση, η οποία σύμφωνα με το ΕΔΔΑ απαιτεί την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης συνολικά, όχι μόνο κατά την υποβολή της αίτησης, αλλά και κατά την έκδοση της απόφασης του εθνικού δικαστηρίου επί της ουσίας της υπόθεσης¹⁴⁴, λαμβάνονται υπόψη διάφορα κριτήρια. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η σοβαρότητα του επίδικου αδικήματος και η βαρύτητα της επαπειλούμενης ποινής. Όπως συνάγεται από τη νομολογία του Στρασβούργου, στις περιπτώσεις που επαπειλείται η επιβολή στερητικής της ελευθερίας ποινής, το συμφέρον της δικαιοσύνης υπαγορεύει κατ' αρχήν τη νομική εκπροσώπηση του κατηγορουμένου¹⁴⁵. Περαιτέρω, το Δικαστήριο εξετάζει την πολυπλοκότητα της υπόθεσης¹⁴⁶, καθώς και την προσωπική κατάσταση του κατηγορουμένου¹⁴⁷, ιδίως σε σχέση με την ικανότητα του συγκεκριμένου προσώπου να υποστηρίξει τους ισχυρισμούς του, για παράδειγμα λόγω του ότι δεν

141. *Pakelli v. Germany*, 8398/78, 25.4.1983, § 34· *Zdravko Stanev v. Bulgaria*, 32238/04, 6.11.2012, § 38. Πέραν των στοιχείων που αποδεικνύουν την ανεπάρκεια των πόρων καθ' εαυτήν, ως ενδείξεις έχουν αξιοποιηθεί και η μακρόχρονη κράτηση του κατηγορουμένου ή το γεγονός ότι αυτός σε προηγούμενο βαθμό εκπροσωπήθηκε από δικηγόρο που διορίστηκε από το δικαστήριο ή του παρέσχε ανθρωπιστική οργάνωση· βλ. *Twalib v. Greece*, 24294/94, 9.6.1998, §§ 49, 51· *Tsonyo Tsonov v. Bulgaria* (no. 2), 2376/03, 14.1.2010, § 39.

142. *Kreuz v. Poland*, 28249/95, 19.6.2001, § 64· *R.D. v. Poland*, 29692/96 κ.ά., 18.12.2001, § 45· *Wieczorek v. Poland*, 18176/05, 8.12.2009, § 40· *Wersel v. Poland*, 30358/04, 13.9.2011, § 45.

143. *Quaranta v. Switzerland*, 12744/87, 24.5.1991, § 27· *Prezec v. Croatia*, 48185/07, 15.10.2009, § 29.

144. *Granger v. the United Kingdom*, 11932/86, 28.3.1990, § 46.

145. *Benham v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 19380/92, 10.6.1996, § 61· *Perks and Others v. the United Kingdom*, 25277/94 κ.ά., 12.10.1999, § 76· *Hammerton v. the United Kingdom*, 6287/10, 17.3.2016, § 142.

146. *Correia de Matos v. Portugal* [Ευρεία Σύνθεση], 56402/12, 4.4.2018, § 132· *Pham Hoang v. France*, 13191/87, 25.9.1992, § 40· *D.L. v. Germany*, 18297/13, 22.11.2018, § 28.

147. *Zdravko Stanev v. Bulgaria*, 32238/04, 6.11.2012, § 38· *Jemeljanovs v. Latvia*, 37364/05, 6.10.2016, § 89. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Quaranta v. Switzerland*, 12744/87, 24.5.1991, § 35, συνεκτιμήθηκε ότι ο κατηγορούμενος ήταν νεαρός ενήλικας αλλοδαπής καταγωγής, προερχόταν από μη προνομιούχο περιβάλλον, δεν είχε πραγματική επαγγελματική κατάρτιση, το ποινικό μητρώο του ήταν εκτεταμένο, έκανε καθημερινή χρήση τοξικών ουσιών και ζούσε με την οικογένειά του, λαμβάνοντας προνοιακά επιδόματα.

γνωρίζει επαρκώς τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο Δικαστήριο ή το συγκεκριμένο δικαιοσύνημα¹⁴⁸. Στο στάδιο των ένδικων μέσων συνεκτιμάται, επιπλέον, η έκταση των εξουσιών του αρμόδιου δικαστηρίου¹⁴⁹.

Δεν εξετάζεται αν η παράλειψη διορισμού συνηγούρου υπεράσπισης προκάλεσε στον κατηγορούμενο «πραγματική βλάβη» ή, με άλλα λόγια, αν, σε περίπτωση που είχε διοριστεί συνήγορος υπεράσπισης, η έκβαση της δίκης θα ήταν διαφορετική, αλλά αρκεί να εμφανίζεται εύλογο, λαμβανομένων υπόψη των συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης, ότι η παροχή δωρεάν νομικής συνδρομής θα βοηθούσε στην υπεράσπιση του κατηγορουμένου¹⁵⁰.

Περαιτέρω, γίνεται δεκτό πως δεν πρέπει να αγνοούνται οι προτιμήσεις του κατηγορουμένου, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως είναι απαραίτητο να διοριστεί ο συγκεκριμένος δικηγόρος που αυτός θα επιθυμούσε¹⁵¹. Εξάλλου, έχει κριθεί ότι δεν είναι ασύμβατο με το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. γ' να υποχρεωθεί εκ των υστέρων ο κατηγορούμενος να καταβάλει μέρος ή το σύνολο των εξόδων της νομικής συνδρομής που του χορηγήθηκε¹⁵².

Πάντως, ο απλός διορισμός συνηγούρου υπεράσπισης, αν, για παράδειγμα, αυτός αποβιώσει ή αρρωστήσει βαριά, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να ασκήσει τα καθήκοντά του για μεγάλο χρονικό διάστημα, ή αποφεύγει τις υποχρεώσεις του, δεν καλύπτει τις απαιτήσεις της διάταξης, αφού η παρεχόμενη βοήθεια πρέπει να είναι πρακτική και αποτελεσματική¹⁵³. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δεν δέχεται ότι ένα συμβαλλόμενο κράτος μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο για κάθε παράλειψη ή ανεπάρκεια του συνηγούρου υπεράσπισης, είτε αυτός έχει διοριστεί από τον ίδιο

148. Quaranta v. Switzerland, 12744/87, 24.5.1991, § 35· Twalib v. Greece, 24294/94, 9.6.1998, § 53.

149. Shekhov v. Russia, 12440/04, 19.6.2014, §§ 44 επ.· Volkov and Adamskiy v. Russia, 7614/09 κ.ά., 26.3.2015, §§ 53, 57 επ.· Mikhaylova v. Russia, 46998/08, 19.11.2015, § 80.

150. Artico v. Italy, 6694/74, 13.5.1980, §§ 34-35· πρβλ. Alimena v. Italy, 11910/85, 19.2.1991, § 20. Βλ., όμως, και την απόφαση Monnell and Morris v. the United Kingdom, 9562/81 κ.ά., 2.3.1987, § 67, στην οποία κρίθηκε ότι η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης δεν απαιτεί την αυτόματη χορήγηση του ευεργετήματος της πενίας, όποτε το καταδικασθέν πρόσωπο επιθυμεί, χωρίς αντικειμενικές πιθανότητες επιτυχίας να ασκήσει έφεση, παρότι έτυχε δίκαιης (κατ' άρθρο 6 της ΕΣΔΑ) δίκης σε πρώτο βαθμό. Ομοίως ΕΕΔΑ, Osthoff v. Luxembourg (απόφαση επί του παραδεκτού), 26070/94, 14.1.1998.

151. Dvorski v. Croatia [Ευρεία Σύνθεση], 25703/11, 20.10.2015, § 79· Almaši v. Serbia, 21388/15, 10.10.2019, § 105.

152. Croissant v. Germany, 13611/88, 25.9.1992, §§ 33 επ.

153. Beuze v. Belgium [Ευρεία Σύνθεση], 71409/10, 9.11.2018, §§ 132-133· Artico v. Italy, 6694/74, 13.5.1980, § 33· Vamvakas v. Greece (no. 2), 2870/11, 9.4.2015, § 36.

τον κατηγορούμενο είτε στο πλαίσιο δωρεάν νομικής συνδρομής¹⁵⁴. Σεβόμενο την ανεξαρτησία του δικηγορικού λειτουργήματος, θεωρεί πως η οργάνωση της υπεράσπισης αποτελεί ουσιωδώς ζήτημα το οποίο αποφασίζεται από τον δικηγόρο και τον εντολέα του. Σύμφωνα με τη νομολογία του Στρασβούργου, τα συμβαλλόμενα κράτη απαιτείται να επέμβουν μόνο όταν η αποτυχία του συνηγόρου να παράσχει αποτελεσματική εκπροσώπηση είναι πρόδηλη ή αν έχει περiéλθει επαρκώς σε γνώση των αρμόδιων αρχών¹⁵⁵. Κρατική ευθύνη μπορεί να ανακύψει σε περιπτώσεις στις οποίες ένας δικηγόρος δεν εκπληρώνει τα καθήκοντά του¹⁵⁶ ή όπου δεν ανταποκρίνεται σε έναν καίριο διαδικαστικό κανόνα, όχι δηλαδή σε περιπτώσεις που η υπερασπιστική γραμμή είναι απλώς αμελής ή η επιχειρηματολογία ατελής¹⁵⁷. Ως «πρόδηλη παράλειψη» θεώρησε, για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Βαμβακάς κατά Ελλάδας (αρ. 2)* την ανεξήγητη απουσία του συνηγόρου υπεράσπισης έγκλειστου κατηγορουμένου κατά τη συζήτηση αίτησης αναίρεσης, που έλαβε χώρα ένα μήνα και τρεις ημέρες μετά τον διορισμό του από τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου, χωρίς να έχει κατατεθεί καμία αίτηση αναβολής ή ακόμη και εάν μία τέτοια αίτηση κατατέθηκε παράτυπα, και διαπίστωσε ότι παραβιάστηκαν τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, διότι η αίτηση απορρίφθηκε ως ανυποστήρικτη, ενώ θα έπρεπε να είχε αναβληθεί η συζήτηση, προκειμένου να εξακριβωθεί ο λόγος της απουσίας¹⁵⁸. Τέλος, αξίζει να τονιστεί ότι οι παραδοχές του Δικαστηρίου για την ποιότητα της νομικής εκπροσώπησης μπορεί, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, να βρουν εφαρμογή ακόμα και αν ο κατηγορούμενος έχει διορίσει συνήγορο υπεράσπισης¹⁵⁹.

5. Εξέταση μαρτύρων

5.1 Γενικά

Το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' χορηγεί στον κατηγορούμενο το δικαίωμα να εξετάζει ή να ζητεί την εξέταση μαρτύρων κατηγορίας, καθώς και να καλεί και να εξετάζει μάρτυρες υπεράσπισης υπό τους ίδιους όρους με τους μάρτυρες κατηγορίας. Εγγυάται, επομένως, τη δυνατότητα αποτελεσματικής υπεράσπισης του

154. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύμβαση], 18114/02, 18.10.2006, § 97· *Faig Mammadov v. Azerbaijan*, 60802/09, 26.1.2017, § 32.

155. *Kamasinski v. Austria*, 9783/82, 19.12.1989, § 65. Από την πρόσφατη νομολογία βλ. *Tău v. Romania*, 56280/07, 23.7.2019, § 45, με περαιτέρω παραπομπές.

156. *Artico v. Italy*, 6694/74, 13.5.1980, §§ 33, 36· *Sannino v. Italy*, 30961/03, 27.4.2006, §§ 50 επ.· *Vasenin v. Russia*, 48023/06, 21.6.2016, §§ 142 επ.

157. *Czekalla v. Portugal*, 38830/97, 10.10.2002, §§ 65, 71.

158. *Vamvakas v. Greece (no. 2)*, 2870/11, 9.4.2015, §§ 40 επ.

159. *Güvec v. Turkey*, 70337/01, 20.1.2009, § 131.

κατηγορουμένου, δηλαδή ένα αναπόσπαστο στοιχείο της δίκαιης δίκης¹⁶⁰. Αφορά τη διαδικασία από το στάδιο της αρχικής έρευνας της υπόθεσης¹⁶¹ έως και τη δευτεροβάθμια δίκη¹⁶², ενώ η διάταξη έχει αξιοποιηθεί και αναφορικά με την απόδειξη μέσω εγγράφων¹⁶³.

5.2 Η έννοια του όρου «μάρτυρας»

Ο όρος «μάρτυρας» ερμηνεύεται αυτόνομα στο πλαίσιο της Σύμβασης, ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή κατά το εθνικό δίκαιο των συμβαλλόμενων κρατών¹⁶⁴. Συγκεκριμένα, αν μια κατάθεση μπορεί να χρησιμεύσει ουσιαστικά ως έρεισμα για την καταδίκη κάποιου προσώπου, τότε αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο για την κατηγορούσα αρχή ως προς το οποίο είναι εφαρμοστέες οι εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της Σύμβασης¹⁶⁵. Έτσι, έχει γίνει δεκτό πως στο εννοιολογικό εύρος του όρου περιλαμβάνονται και οι συγκατηγορούμενοι¹⁶⁶, τα θύματα¹⁶⁷, αλλά και οι πραγματογνώμονες¹⁶⁸, καθώς και τα αστυνομικά όργανα¹⁶⁹.

5.3 Εξέταση μαρτύρων κατηγορίας

5.3.1 Γενικές αρχές

Η διάταξη εγγυάται, κατ' αρχάς, ότι, πριν κάποιος κατηγορούμενος καταδικα-

160. *Graviano v. Italy*, 10075/02, 10.2.2005, § 38· *Tarău v. Romania*, 3584/02, 24.2.2009, § 74.

161. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύνθεση], 9154/10, 15.12.2015, §§ 104-105· *Chukayev v. Russia*, 36814/06, 5.11.2015, §§ 97, 123.

162. *Lorefice v. Italy*, 63446/13, 29.6.2017, §§ 39 επ. Βλ., πάντως, σε περίπτωση νέας δίκης μετά την εξαφάνιση της πρωτόδικης απόφασης για λόγους που δεν αφορούν την ενοχή του δράστη, *Pamulyak v. Ukraine* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30180/11, 2.5.2019, §§ 40 επ.

163. *Mirilashvili v. Russia*, 6293/04, 11.12.2008, §§ 158-159· *Chap Ltd v. Armenia*, 15485/09, 4.5.2017, § 48, συμπεριλαμβανομένων των εκθέσεων των αστυνομικών οργάνων, *Butkevich v. Russia*, 5865/07, 13.2.2018, §§ 98-99· *Ürek and Ürek v. Turkey*, 74845/12, 30.7.2019, § 50.

164. *S.N. v. Sweden*, 34209/96, 2.7.2002, § 45· *Damir Sibgatullin v. Russia*, 1413/05, 24.4.2012, § 45. Βλ. και *Georgios Papageorgiou v. Greece*, 59506/00, 9.5.2003, §§ 35 επ.

165. *Lucà v. Italy*, 33354/96, 27.2.2001, § 41· *Kaste and Mathisen v. Norway*, 18885/04 κ.ά., 9.11.2006, § 53.

166. *Trofimov v. Russia*, 1111/02, 4.12.2008, § 37· *Oddone and Pecci v. San Marino*, 26581/17 κ.ά., 17.10.2019, § 93.

167. *Vladimir Romanov v. Russia*, 41461/02, 24.7.2008, § 97.

168. *Gregačević v. Croatia*, 58331/09, 10.7.2012, § 67· *Constantinides v. Greece*, 76438/12, 9.10.2016, §§ 37-38· *Avagyan v. Armenia*, 1837/10, 22.11.2018, § 40.

169. Το Δικαστήριο, υπογραμμίζοντας το γενικό καθήκον υπακοής των αστυνομικών και τις αρχές τους με τις δικτυικές αρχές, δέχεται ότι μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις είναι επιτρεπτές οι ανώνυμες καταθέσεις τους· *Van Wesenbeeck v. Belgium*, 67496/10 κ.ά., 23.5.2017, § 100.

στεί, όλα τα αποδεικτικά στοιχεία πρέπει να παρουσιαστούν ενώπιόν του στο πλαίσιο δημόσιας συνεδρίασης με σκοπό την κατ' αντιδικία συζήτηση. Δεν αποκλείονται εξαιρέσεις από την παραπάνω αρχή, αλλά δεν πρέπει να παραβιάζουν τα υπερασπιστικά δικαιώματα, που επιβάλλουν να δοθεί, κατ' αρχήν, στον κατηγορούμενο η επαρκής και κατάλληλη ευκαιρία να αντιπαρατεθεί με τους μάρτυρες κατηγορίας και να τους εξετάσει είτε κατά τον χρόνο που δίνεται η κατάθεση είτε σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας¹⁷⁰. Από την εξεταζόμενη διάταξη σε συνδυασμό με εκείνη του άρθρου 6 παρ. 1 συνάγεται η υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να λάβουν θετικά μέτρα για να διευκολύνουν τον κατηγορούμενο να εξετάσει ή να ζητήσει την εξέταση μαρτύρων κατηγορίας¹⁷¹. Έτσι, οι αρμόδιες αρχές πρέπει να καταβάλουν εύλογη προσπάθεια για να διασφαλίσουν την παρουσία των μαρτύρων¹⁷². Σε περίπτωση, όμως, που δεν μπορούν να κατηγορηθούν ότι δεν επέδειξαν την προσήκουσα επιμέλεια, η απουσία του μάρτυρα δεν καθιστά αναγκαία την αναστολή της δίωξης¹⁷³. Ωστόσο, παρότι το ΕΔΔΑ θεωρεί πως υπερβαίνει τις αρμοδιότητές του να εκφράζει άποψη ως προς τη βαρύτητα των προσκομισθέντων αποδεικτικών στοιχείων, ελέγχει αν η χρήση κατάθεσης μάρτυρα κατηγορίας τον οποίο ο κατηγορούμενος δεν είχε την ευκαιρία να εξετάσει¹⁷⁴ είναι συμβατή με τις εγγυήσεις μιας δίκαιης δίκης.

170. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, § 118· *Dimović v. Serbia*, 24463/11, 28.6.2016, § 35· *Van Wesenbeeck v. Belgium*, 67496/10 κ.ά., 23.5.2017, § 89. Εξάλλου, από τη νομολογία του ΕΔΔΑ συνάγεται τεκμήριο κατά της χρήσης αποδείξεων βασισμένων σε διαδόσεις (μάρτυρες εξ ακοής) και μάλιστα ακόμα και όταν οι σχετικές αποδείξεις μπορεί να θεωρηθεί πως βοηθούν την υπεράσπιση· *Thomas v. the United Kingdom* (απόφαση επί του παραδεκτού), 19354/02, 10.5.2005.

171. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύνθεση], 9154/10, 15.12.2015, § 120· *Boyets v. Ukraine*, 20963/08, 30.1.2018, § 79.

172. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύνθεση], 9154/10, 15.12.2015, §§ 121-122· *Karpenko v. Russia*, 5605/04, 13.3.2012, § 62.

173. *Gossa v. Poland*, 47986/99, 9.1.2007, § 55· *Bielaj v. Poland*, 43643/04, 27.4.2010· *Scholer v. Germany*, 14212/10, 18.12.2014, § 47.

174. Η σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ δεν αφορά μόνο τις καταθέσεις απόντων μαρτύρων, αλλά και ανώνυμες μαρτυρικές καταθέσεις [*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* (Ευρεία Σύνθεση), 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, § 127 *Asani v. FYROM*, 27962/10, 1.2.2018, §§ 36-37], καθώς και καταθέσεις μαρτύρων οι οποίοι αρνούνται να καταθέσουν στη δίκη ή να απαντήσουν σε ερωτήσεις της υπεράσπισης (*Cabral v. the Netherlands*, 37617/10, 28.8.2018, §§ 31, 33), ή η εξέταση των οποίων γίνεται υπό ειδικό καθεστώς, για παράδειγμα κατόπιν συμφωνίας ότι η υπεράσπιση δεν θα παρακολουθήσει την εξέτασή τους (*Paradakis v. FYROM*, 50254/07, 26.2.2013, § 89) ή δεν θα έχει πρόσβαση στις πηγές στις οποίες στηρίχθηκε η γνώση ή η πεποίθηση των μαρτύρων (*Donohoe v. Ireland*, 19165/08, 12.12.2013, §§ 78-79). Αντίθετα, το ΕΔΔΑ δεν θεωρεί ανάλογη την περίπτωση κατάθεσης κατά το στάδιο της προδικασίας η οποία ανακαλείται στη συνέχεια· *Vidgen v. the Netherlands* (απόφαση επί του παραδεκτού), 68328/17, 8.1.2019, §§ 38 επ.

εξετάζοντας τρία επιμέρους κριτήρια¹⁷⁵. Συγκεκριμένα, πρέπει, πρώτον, να υφίσταται εύλογη αιτία που να δικαιολογεί τον περιορισμό του δικαιώματος του κατηγορουμένου. Δεύτερον, ελέγχεται αν η σχετική μαρτυρία αποτέλεσε το «αποκλειστικό ή αποφασιστικό» αποδεικτικό στοιχείο για την καταδίκη του κατηγορουμένου. Τρίτον, αν λήφθηκαν αντισταθμιστικά μέτρα, για να εξισορροπήσουν τις επιπτώσεις που συνεπάγεται η αποδοχή μιας τέτοιας μαρτυρίας. Το Δικαστήριο έχει αποσαφηνίσει, πάντως, ότι, ακόμα και αν ο έλεγχος του πρώτου ή του δεύτερου σταδίου αποβεί αρνητικός, δεν παραλείπεται η εξέταση των υπόλοιπων σταδίων, δεδομένου ότι ο στόχος του ελέγχου συνίσταται στο να διακριβωθεί αν διασφαλίστηκε ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης συνολικά¹⁷⁶.

5.3.2 Εύλογη αιτία

Οι λόγοι που μπορούν να δικαιολογήσουν τον περιορισμό του δικαιώματος εξέτασης μάρτυρα μπορεί να είναι πραγματικοί ή νομικοί. Έτσι, έχουν θεωρηθεί, για παράδειγμα, ως εύλογη αιτία ο θάνατος μάρτυρα¹⁷⁷, η ασθένειά του¹⁷⁸, η άγνωστη διαμονή του¹⁷⁹, η έκτιση ποινής κάθειρξης στο εξωτερικό¹⁸⁰, αλλά και η άσκηση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης¹⁸¹, η προστασία πληροφοριοδοτών με σκοπό την καταπολέμηση των σοβαρών μορφών εγκληματικότητας¹⁸², καθώς και ο φόβος αντιποίνων, εφόσον, πάντως, συντρέχουν

175. Βλ. Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom [Ευρεία Σύμβαση], 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, § 119 επ., και Schatschaschwili v. Germany [Ευρεία Σύμβαση], 9154/10, 15.12.2015, § 107. Πιο πρόσφατα βλ., για παράδειγμα, Blokhin v. Russia [Ευρεία Σύμβαση], 47152/06, 23.3.2016, §§ 201-202· Tău v. Romania, 56280/07, 23.7.2019, §§ 52-53.

176. Schatschaschwili v. Germany [Ευρεία Σύμβαση], 9154/10, 15.12.2015, §§ 110 επ. Από την πιο πρόσφατη νομολογία βλ. Oddone and Pecci v. San Marino, 26581/17 κ.ά., 17.10.2019, § 92.

177. Ferrantelli and Santangelo v. Italy, 19874/92, 7.8.1996, § 52· Mika v. Sweden (απόφαση επί του παραδεκτού), 31243/06, 27.1.2009, § 37· Dimović v. Serbia, 24463/11, 28.6.2016, § 37.

178. Gani v. Spain, 61800/08, 19.2.2013, §§ 44-45· Bobeș v. Romania, 29752/05, 9.7.2013, §§ 39-40.

179. Lučić v. Croatia, 5699/11, 27.2.2014, § 80· πρβλ. Calabro v. Italy and Germany (απόφαση επί του παραδεκτού), 59895/00, 21.3.2002· Kostecki v. Poland, 14932/09, 4.6.2013, §§ 64-65.

180. Štefančič v. Slovenia, 18027/05, 25.10.2012, §§ 38-39. Βλ. αντίθετα για περιπτώσεις γνωστής διαμονής στο εξωτερικό Rastoder v. Slovenia, 50142/13, 28.11.2017, §§ 58-59, ή κάθειρξης στο εσωτερικό Daştan v. Turkey, 37272/08, 10.10.2017, § 24.

181. Vidgen v. the Netherlands, 29353/06, 10.7.2012, § 42· Cabral v. the Netherlands, 37617/10, 28.8.2018, § 34.

182. Πάντως, το ΕΔΔΑ, χωρίς να αρνείται την αξία τέτοιων μαρτυριών, πολλώ δε μάλλον να αποκλείει τη χρήση τους συλλήβδην, τις αντιμετωπίζει με κάποια επιφύλαξη, επισημαίνοντας ότι η αξιοποίησή τους μπορεί να υπονομεύσει τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας, καθώς από τη φύση τους τέτοιες καταθέσεις είναι ανοικτές σε χειραγώγηση και ενδέχεται να γίνονται αποκλει-

αντικειμενικοί λόγοι που υποστηρίζονται από επαρκείς αποδείξεις¹⁸³. Όπως σημειώνει το Δικαστήριο, ενώ το άρθρο 6 δεν απαιτεί ρητώς να λαμβάνονται υπόψη σε όλες τις περιπτώσεις τα συμφέροντα των μαρτύρων, ενδέχεται να τίθεται σε διακινδύνευση η ζωή, η ασφάλεια ή η ελευθερία κάποιου προσώπου, όπως και συμφέροντα τα οποία εμπίπτουν γενικά στο πεδίο προστασίας του άρθρου 8 της Σύμβασης. Συνεπώς, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να οργανώσουν τις ποινικές τους διαδικασίες κατά τρόπο που τα ανωτέρω συμφέροντα να μη τίθενται αδικαιολογήτως σε κίνδυνο, σταθμίζοντας τα συμφέροντα του κατηγορουμένου με εκείνα των μαρτύρων ή των θυμάτων που καλούνται να καταθέσουν¹⁸⁴.

Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται, εξάλλου, σε δίκες που αφορούν εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθώς εκλαμβάνονται συχνά από το θύμα ως μια ιδιαίτερα επώδυνη εμπειρία, ειδικά όταν αυτό δεν επιθυμεί να αντικρίσει τον κατηγορούμενο. Ακόμα μεγαλύτερη πρέπει να είναι η σχετική μέριμνα σε υποθέσεις που αφορούν ανηλίκους¹⁸⁵. Όπως δέχεται το ΕΔΔΑ, πρέπει να λαμβάνεται οπωσδήποτε υπόψη το δικαίωμα σεβασμού στην προστασία του ιδιωτικού βίου του φερόμενου ως θύματος, ενώ το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' δεν μπορεί να ερμηνευθεί κατά τρόπο που να απαιτεί σε όλες αυτές τις περιπτώσεις να τίθενται οι ερωτήσεις για την εξέταση του μάρτυρα κατηγορίας άμεσα από τον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του¹⁸⁶.

5.3.3 Ο κανόνας «αποκλειστικό ή αποφασιστικό αποδεικτικό στοιχείο»

Ενώ σύμφωνα με την παλαιότερη νομολογία του Δικαστηρίου¹⁸⁷ μόνη η στήριξη της καταδίκης του κατηγορουμένου αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό σε κατάθεση από τον μάρτυρα καθιστούσε τη διαδικασία ασύμβατη με τις εγγυήσεις του άρθρου 6, ακόμα και αν υπήρχαν λόγοι που δικαιολογούσαν την απου-

στικά για την απόκτηση των προνομίων που προσφέρονται ως αντάλλαγμα ή για λόγους προσωπικής αντεκδίκησης, *Cornelis v. the Netherlands* (απόφαση επί του παραδεκτού), 994/03, 25.5.2004-*Habran and Dalem v. Belgium*, 43000/11 κ.ά., 17.1.2017, § 100, με περαιτέρω παραπομπές.

183. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύνθεση], 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, § 124- *Scholer v. Germany*, 14212/10, 18.12.2014, § 46- *Štulíř v. the Czech Republic*, 36705/12, 12.1.2017, § 58.

184. *Doorson v. the Netherlands*, 20524/92, 26.3.1996, § 70- *Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, 54789/00, 10.11.2005, § 69- *Demski v. Poland*, 22695/03, 4.11.2008, § 38.

185. *S.N. v. Sweden*, 34209/96, 2.7.2002, § 47- *Y. v. Slovenia*, 41107/10, 28.5.2015, § 103- *T.K. v. Lithuania*, 14000/12, 12.6.2018, § 97.

186. *S.N. v. Sweden*, 34209/96, 2.7.2002, § 52- *A.S. v. Finland*, 40156/07, 28.9.2010, § 53- *Vronchenko v. Estonia*, 59632/09, 18.7.2013, § 55.

187. *Doorson v. the Netherlands*, 20524/92, 26.3.1996, § 76.

σία, με την απόφαση *Al-Khawaja and Tahery* το ΕΔΔΑ απομακρύνθηκε από την «ανελαστική»¹⁸⁸ εφαρμογή του εν λόγω κανόνα και αποσαφήνισε πως η αποδοχή μιας τέτοιας μαρτυρικής κατάθεσης δεν συνεπάγεται αυτόματα την παραβίαση της Σύμβασης, αλλά απαιτεί την εφαρμογή των πιο αυστηρών κριτηρίων ελέγχου, καθώς και, όπως θα δειχθεί ακολούθως, αντισταθμιστικά μέτρα¹⁸⁹. Όσον αφορά άλλωστε την ερμηνεία των όρων «αποκλειστικό» και «αποφασιστικό», το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ο πρώτος δεν έχει προκαλέσει ερμηνευτικές δυσχέρειες, ενώ ο δεύτερος πρέπει να ερμηνεύεται στενά ως το καθοριστικό στοιχείο για το αποτέλεσμα της δίκης. Όσο ισχυρότερες είναι οι συγκλίνουσες αποδείξεις, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες να εκληφθεί η μαρτυρία ως «αποφασιστικό αποδεικτικό στοιχείο»¹⁹⁰. Τέλος, το ΕΔΔΑ εξετάζει αν αξιολογήθηκε σωστά τόσο το αποδεικτικό στοιχείο καθ' εαυτό όσο και αν του αποδόθηκε η ορθή βαρύτητα¹⁹¹.

5.3.4 Αντισταθμιστικοί παράγοντες

Όπως επισημάνθηκε ήδη, η στήριξη μιας καταδίκης αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό σε κατάθεση απόντος μάρτυρα, απαιτεί έναν εξονυχιστικό έλεγχο της διαδικασίας, κατά τον οποίο συνεκτιμάται και αν υπήρχαν επαρκείς αντισταθμιστικοί παράγοντες. Το κρίσιμο ερώτημα σε κάθε υπόθεση είναι αν αυτά τα εξισορροπητικά μέτρα διασφάλισαν τη δίκαιη και ορθή αξιολόγηση της αξιοπιστίας των αποδεικτικών στοιχείων. Σύμφωνα, άλλωστε, με τη νεότερη νομολογία του Δικαστηρίου, εξετάζεται αν υπήρχαν αντισταθμιστικοί παράγοντες ακόμα και σε περιπτώσεις που η κατάθεση απόντος μάρτυρα δεν είναι σαφές ότι αποτέλεσε το αποκλειστικό ή αποφασιστικό αποδεικτικό στοιχείο. Όσο μεγαλύτερη είναι η βαρύτητά του στην υπόθεση, τόσο ισχυρότερα πρέπει να είναι τα εξισορροπητικά μέτρα, για να θεωρηθεί δίκαιη η διαδικασία¹⁹². Η Ευρεία Σύμβαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Schatschaschwili*¹⁹³ συνόψισε τη σχετική νομολογία σημειώνοντας ότι θεωρούνται κρίσιμα τα ακόλουθα στοιχεία:

188. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύμβαση], 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, § 146.

189. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύμβαση], 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, §§ 126 επ.

190. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [Ευρεία Σύμβαση], 26766/05 κ.ά., 15.12.2011, § 131. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύμβαση], 9154/10, 15.12.2015, § 123.

191. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύμβαση], 9154/10, 15.12.2015, § 124. Πρβλ. πιο πρόσφατα και *Oddone and Pecci v. San Marino*, 26581/17 κ.ά., 17.10.2019, § 103.

192. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύμβαση], 9154/10, 15.12.2015, § 116. *Seton v. the United Kingdom*, 55287/10, 31.3.2016, § 59. *Asani v. FYROM*, 27962/10, 1.2.2018, § 35.

193. *Schatschaschwili v. Germany* [Ευρεία Σύμβαση], 9154/10, 15.12.2015, §§ 126 επ.

- α) Αν τα εθνικά δικαστήρια έλαβαν υπόψη τη μειωμένη αξία της κατάθεσης απόντος μάρτυρα και αν αιτιολόγησαν λεπτομερώς τον λόγο για τον οποίο τη θεώρησαν αξιόπιστη, συνεκτιμώντας και τα υπόλοιπα αποδεικτικά στοιχεία¹⁹⁴. Στο ίδιο πλαίσιο εξετάζεται αν δόθηκε στους ενόρκους οποιαδήποτε οδηγία ως προς την προσέγγιση τέτοιων καταθέσεων.
- β) Αν προβλήθηκε βιντεοσκόπηση της εξέτασης του απόντος μάρτυρα κατά το στάδιο της ανάκρισης, έτσι ώστε να καταστεί δυνατόν για τους παράγοντες της δίκης να παρατηρήσουν τη συμπεριφορά του και να σχηματίσουν άποψη για την αξιοπιστία του.
- γ) Αν υπάρχουν άλλα αποδεικτικά στοιχεία που να ενισχύουν την κατάθεση του απόντος μάρτυρα, όπως για παράδειγμα μαρτυρικές καταθέσεις άλλων προσώπων που εξετάστηκαν στη δίκη, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχει ένδειξη σύμπραξης με τον απόντος μάρτυρα, στοιχεία DNA, εκθέσεις πραγματογνωμόνων.
- δ) Αν δόθηκε η δυνατότητα στην υπεράσπιση να θέσει εμμέσως τα ερωτήματά της στον μάρτυρα, για παράδειγμα γραπτώς¹⁹⁵. Σε άλλες αποφάσεις έχει γίνει δεκτός ως εξισοροπητικός παράγοντας η εξέταση μάρτυρα παρουσία του συνηγόρου υπεράσπισης (απόντος, δηλαδή, του κατηγορουμένου)¹⁹⁶.
- ε) Αν δόθηκε στην υπεράσπιση η δυνατότητα να εξετάσει τον μάρτυρα στο στάδιο της προδικασίας, ιδιαίτερα όταν οι ανακριτικές αρχές είχαν σχηματίσει την άποψη ότι ο συγκεκριμένος μάρτυρας δεν θα έπρεπε να εξεταστεί στη δίκη¹⁹⁷.
- στ) Αν η υπεράσπιση είχε τη δυνατότητα να προβάλει τη δική της εκδοχή των γεγονότων και να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του μάρτυρα¹⁹⁸, επισημαίνοντας

194. Βλ. *Nikolitsas v. Greece*, 63117/09, 3.7.2014, § 37, στην οποία το ΕΔΔΑ έκρινε ότι παραβιάστηκε η Σύμβαση, γιατί τα ελληνικά δικαστήρια δεν εξέτασαν τις συνθήκες υπό τις οποίες λήφθηκαν κρίσιμες μαρτυρικές καταθέσεις (και ιδίως ισχυρισμό που αφορούσε βασανιστήρια σε βάρος μάρτυρα), ούτε εκτίμησαν την αξιοπιστία των μαρτύρων και της βασιμότητας της κατάθεσής τους ή τυχόν κίνητρα που μπορεί να τους οδήγησαν να δώσουν μία ψευδή κατάθεση.

195. Βλ. και την απόφαση *Damir Sibgatullin v. Russia*, 1413/05, 24.4.2012, § 56, στην οποία το Δικαστήριο θεώρησε ότι θα μπορούσαν να είχαν αποζημιωθεί μάρτυρες που διέμεναν στο εξωτερικό, προκειμένου να παραστούν στη δίκη ή να είχε κανονιστεί συνάντησή τους με τους συνηγόρους υπεράσπισης στο εξωτερικό ή να είχε δοθεί στους τελευταίους η δυνατότητα να τους εξετάσουν αξιοποιώντας τα σύγχρονα μέσα οπτικοακουστικής επικοινωνίας.

196. *Šmajgl v. Slovenia*, 29187/10, 4.10.2016, § 63. Επίσης, ΕΕΔΑ (Ολ.), *X. v. Denmark* (απόφαση επί του παραδεκτού), 8395/78, 16.12.1981· ΕΕΔΑ (Ολ.), *Kurup v. Denmark* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11219/84, 10.7.1985.

197. Βλ. από την πιο πρόσφατη νομολογία και *Chernika v. Ukraine*, 53791/11, 12.3.2020, §§ 45 επ.

198. Το ίδιο ισχύει και σε περίπτωση απουσίας πραγματογνώμονα: *Constantinides v. Greece*, 76438/12, 6.10.2016, §§ 37 επ.

την έλλειψη συνοχής ή τις αντιφάσεις των όσων κατέθεσε σε σχέση με τις δηλώσεις άλλων μαρτύρων¹⁹⁹.

Τα ανωτέρω ισχύουν όχι μόνο για τις καταθέσεις απόντων μαρτύρων, αλλά *mutatis mutandis*, σε κάθε περίπτωση που η υπεράσπιση βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, γιατί δεν έχει την ευκαιρία να αμφισβητήσει άμεσα την αξιοπιστία μαρτυρικών καταθέσεων. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι το ΕΔΔΑ ελέγχει την ύπαρξη αντισταθμιστικών παραγόντων και σε υποθέσεις που αφορούν σεξουαλική κακοποίηση (ακόμα και ανήλικων προσώπων). Παρότι, δηλαδή, το Δικαστήριο δέχεται ότι, σε όσες περιπτώσεις κριθεί αναγκαίο²⁰⁰, πρέπει να λαμβάνονται μέτρα που θα αποτρέψουν τον περαιτέρω τραυματισμό του θύματος²⁰¹, τονίζεται παράλληλα πως είναι απαραίτητη η συμβατότητα αυτών των μέτρων με την επαρκή και αποτελεσματική άσκηση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων²⁰². Έτσι, για παράδειγμα, έχει κριθεί πως μόνη η προβολή σε βίντεο της κατάθεσης του φερόμενου ως θύματος σεξουαλικής κακοποίησης, χωρίς να δίνεται η δυνατότητα στην υπεράσπιση να θέσει ερωτήσεις, δεν είναι συμβατή με το άρθρο 6²⁰³.

5.4 Πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης

Το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' κατοχυρώνει και το δικαίωμα του κατηγορουμένου να επιτύχει την πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης υπό τους ίδιους όρους με τους μάρτυρες κατηγορίας. Από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης προκύπτει εναργώς ότι ουσιώδης στόχος της είναι η διασφάλιση της ισότητας των όπλων²⁰⁴. Το δικαίωμα δεν είναι, βέβαια, απεριόριστο²⁰⁵, ενώ άλλωστε πρέπει ο κατηγορούμενος να υποστηρίξει το αίτημά του εξηγώντας γιατί είναι σημαντική η εξέταση των προτεινόμενων μαρτύρων για την εξακρίβωση της

199. Στο πλαίσιο αυτό συνεκτιμάται και αν η υπεράσπιση είχε γνώση όλων των στοιχείων του φακέλου, *Yakuba v. Ukraine*, 1452/09, 12.2.2019, § 51.

200. Ως προς το ότι δεν επιβάλλεται αυτόματα η απουσία του μάρτυρα κατηγορίας σε κάθε υπόθεση της συγκεκριμένης κατηγορίας, βλ. *Lučić v. Croatia*, 5699/11, 27.2.2014, § 75.

201. *Y. v. Slovenia*, 41107/10, 28.5.2015, § 106.

202. *S.N. v. Sweden*, 34209/96, 2.7.2002, § 47· *Aigner v. Austria*, 28328/03, 10.5.2012, § 37· *T.K. v. Lithuania*, 14000/12, 12.6.2018, § 97.

203. Βλ., για παράδειγμα, *D. v. Finland*, 30542/04, 7.7.2009, §§ 50 επ.· *Vronchenko v. Estonia*, 59632/09, 18.7.2013, §§ 65-66, με περαιτέρω παραπομπές. Επίσης, *Lučić v. Croatia*, 5699/11, 27.2.2014, § 75, στην οποία επισημαίνεται η ανάγκη αναζήτησης λιγότερο δραστηκών περιορισμών, όπως το να δοθεί κατάθεση υπό το πέπλο της ανωνυμίας.

204. *Murtazaliyeva v. Russia* [Ευρεία Σύνοψη], 36658/05, 18.12.2018, § 139.

205. *S.N. v. Sweden*, 34209/96, 2.7.2002, § 44· *Accardi and Others v. Italy* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30598/02, 20.1.2005· *Dadayan v. Armenia*, 14078/12, 6.9.2018, § 45.

αλήθειας και τη διασφάλιση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του²⁰⁶. Όταν, πάντως, το αίτημα ενός κατηγορουμένου για εξέταση μαρτύρων δεν είναι καταχρηστικό, αιτιολογείται επαρκώς, είναι συναφές με το εξεταζόμενο ζήτημα της κατηγορίας και θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι θα ενίσχυε τη θέση του κατηγορουμένου ή να οδηγήσει στην αθώωσή του, οι αρμόδιες εθνικές αρχές πρέπει σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, να αιτιολογήσουν την απόρριψη του αιτήματος²⁰⁷ ή να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα που θα εξασφαλίσουν την παρουσία των προτεινόμενων μαρτύρων υπεράσπισης, ακόμα και διατάσσοντας μέτρα καταναγκασμού²⁰⁸. Επομένως, παρότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου σέβεται κατ' αρχήν την αρχή της επικουρικότητας, αναγνωρίζοντας ότι εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να εκτιμήσουν όχι μόνο τις αποδείξεις που έχουν προσκομιστεί ενώπιόν τους, αλλά και τη συνάφεια και χρησιμότητα των αποδεικτικών στοιχείων που επιθυμούν να προσκομίσουν οι κατηγορούμενοι²⁰⁹, δεν αποκλείεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις να κρίνει ότι η παράλειψη εξέτασης ορισμένου μάρτυρα παραβιάζει το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ²¹⁰. Συγκεκριμένα, όπως αποσαφήνισε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Murtazaliyeva*, εφαρμόζεται ένας έλεγχος σε τρία επίπεδα: Πρώτον, ελέγχεται αν το αίτημα εξέτασης μάρτυρα ήταν επαρκώς αιτιολογημένο και θα ενίσχυε τη θέση της υπεράσπισης. Δεύτερον, αν τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν τη σπουδαιότητα της κατάθεσης και αιτιολόγησαν επαρκώς την απόφασή τους να μην εξετάσουν τον μάρτυρα. Όσο ισχυρότερα είναι τα επιχειρήματα της υπεράσπισης, τόσο πειστικότερη θα πρέπει να είναι η αιτιολογία των εθνικών δικαστηρίων που απέρριψαν το σχετικό αίτημα. Τέλος, παρότι το πόρισμα του ελέγχου των δύο πρώτων σταδίων θα είναι ισχυρά ενδεικτικό ως προς το αν τηρήθηκαν οι εγγυήσεις του άρθρου 6, εξετάζεται αν η απόφαση των εθνικών δικαστηρίων υπονόμωσε τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης²¹¹.

206. *Perna v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 48898/99, 6.5.2003, § 29· *Poropat v. Slovenia*, 21668/12, 9.5.2017, § 42· *Kuveydar v. Turkey*, 12047/05, 19.12.2017, § 42.

207. *Polyakov v. Russia*, 77018/01, 29.1.2009, §§ 34-35· *Topić v. Croatia*, 51355/10, 10.10.2013, § 42· *Sigurður Einarsson and Others v. Iceland*, 39757/15, 4.6.2019, § 107.

208. *Murtazaliyeva v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 36658/05, 18.12.2018, § 147.

209. *Perna v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 48898/99, 6.5.2003, § 29· *Sergey Afanasyev v. Ukraine*, 48057/06, 15.11.2012, § 71· *Kartvelishvili v. Georgia*, 17716/08, 7.6.2018, § 60· *Avagyan v. Armenia*, 1837/10, 22.11.2018, § 41.

210. *Bricmont v. Belgium*, 10857/84, 7.7.1989, § 89· *Popov v. Russia*, 26853/04, 13.7.2006, § 188· *Dorokhov v. Russia*, 66802/01, 14.2.2008, § 65· *Lazu v. the Republic of Moldova*, 46182/08, 5.7.2016, § 34· *Mushegh Saghatelyan v. Armenia*, 23086/08, 20.9.2018, § 204.

211. *Murtazaliyeva v. Russia* [Ευρεία Σύνθεση], 36658/05, 18.12.2018, § 158 επ. Βλ. και *Sigurður Einarsson and Others v. Iceland*, 39757/15, 4.6.2019, §§ 107 επ.

6. Δωρεάν παράσταση διερμηνεία

Το στοιχ. ε' της παρ. 3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ εξασφαλίζει σε κάθε κατηγορούμενο τη δωρεάν παράσταση διερμηνεία, στην περίπτωση που δεν μπορεί να κατανοήσει ή να μιλήσει τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο δικαστήριο.

Σε αντίθεση προς τα ισχύοντα για τον δωρεάν διορισμό συνηγόρου υπεράσπισης κατ' άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. γ' της ΕΣΔΑ, το δικαίωμα σε διερμηνεία δεν εξαρτάται από την οικονομική και περιουσιακή κατάσταση του κατηγορουμένου²¹², ενώ δεν επιτρέπεται να καταλογιστούν τα σχετικά έξοδα σε βάρος του²¹³, ανεξάρτητα από την έκβαση της δίκης, ακόμα δηλαδή κι αν ο κατηγορούμενος καταδικαστεί τελικά²¹⁴.

Όσον αφορά την έκταση του πεδίου προστασίας, από το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. ε' της ΕΣΔΑ δεν συνάγεται η υποχρέωση διορισμού διερμηνεία σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος μπορεί να κατανοήσει και να μιλήσει τη γλώσσα που χρησιμοποιείται από το δικαστήριο²¹⁵, αλλά θέλει να οργανώσει την υπεράσπιση του σε άλλη γλώσσα, όπως για παράδειγμα εκείνη της εθνικής μειονότητας στην οποία ανήκει²¹⁶. Περαιτέρω, το δικαίωμα καλύπτει κατ' αρχήν μόνο τη σχέση μεταξύ κατηγορουμένου και δικαστηρίου²¹⁷, δεν αποκλείεται όμως να επεκταθεί και σε εκείνη

212. Βλ. *Grabenwarter/Pabel* 2016: 545, οι οποίοι κάνουν λόγο για απόλυτο δικαίωμα.

213. Πάντως, η Ολομέλεια της ΕΕΔΑ [*Fedele v. Federal Republic of Germany* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11311/84, 9.12.1987] είχε δεχτεί ότι στο προσωπικό πεδίο προστασίας του δικαιώματος εμπίπτουν μόνο κατηγορούμενοι που παρίστανται στην ακροαματική διαδικασία και συνεπώς ότι δεν αντίκειται στη Σύμβαση ο καταλογισμός από τον κατηγορούμενο με τα δικαστικά έξοδα που συνεπάγεται ο διορισμός διερμηνεία.

214. *Öztürk v. Germany* (Ολ.), 8544/79, 21.2.1984, § 58· *Işyar v. Bulgaria*, 391/03, 20.11.2008, § 45· *Hovanesian v. Bulgaria*, 31814/03, 21.12.2010, § 48. Όπως σημειώνει το ΕΔΔΑ (*Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany*, 6210/73 κ.ά., 28.11.1978, § 42), διαφορετική ερμηνεία της διάταξης θα ήταν αντίθετη όχι απλώς προς το γράμμα («free»/«gratuitement»), αλλά και προς τον σκοπό της διάταξης, καθώς θα οδηγούσε στον χρονικό περιορισμό του δικαιώματος, δηλαδή στον υποβιβασμό του σε δικαίωμα προσωρινής απλής απαλλαγής από τα σχετικά έξοδα, με προφανείς επιπτώσεις για τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης, ιδίως σε οριακές περιπτώσεις, στις οποίες ο κατηγορούμενος θα δίσταζε να ζητήσει διερμηνεία εξαιτίας του φόβου για τις οικονομικές συνέπειες.

215. Πάντως, η απλώς βασική (και όχι επαρκώς καλή) γνώση της γλώσσας της διαδικασίας ή άλλης, για την οποία υφίσταται δυνατότητα άμεσης διερμηνείας, δεν αρκεί για να αποκλείσει την εφαρμογή της διάταξης, αφού σκοπός της είναι να διασφαλίσει ότι ο κατηγορούμενος είναι σε θέση να ασκήσει πλήρως τα υπερασπιστικά του δικαιώματα· *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, § 83.

216. ΕΕΔΑ, *K. v. France* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10210/82, 7.12.1983· ΕΕΔΑ, *Bideault v. France* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11261/84, 1.10.1986· *Lagerblom v. Sweden*, 26891/95, 14.1.2003, §§ 47, 62.

217. ΕΕΔΑ (Ολ.), *X. v. Austria* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6185/73, 29.5.1973.

μεταξύ κατηγορουμένου και συνηγόρου υπεράσπισης, τουλάχιστον στις περιπτώσεις δωρεάν νομικής συνδρομής²¹⁸. Πάντως, μόνο το γεγονός ότι ο συνήγορος υπεράσπισης γνωρίζει τη γλώσσα του εθνικού δικαστηρίου δεν αρκεί για να αποκλειστεί το δικαίωμα σε δωρεάν διερμηνεία²¹⁹. Το δικαίωμα δωρεάν διερμηνείας δεν αφορά μόνο όσα διαμείβονται στο ακροατήριο, αλλά και τις καταθέσεις ή τα έγγραφα που είναι απαραίτητα για να εξασφαλιστεί στον κατηγορούμενο μια δίκαιη δίκη, ενώ καλύπτει και το στάδιο της προδικασίας²²⁰, εκτός αν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι που να δικαιολογούν τον περιορισμό²²¹. Ωστόσο, δεν εκτείνεται μέχρι το σημείο να απαιτείται γραπτή μετάφραση όλων των στοιχείων της δικογραφίας, όπως προκύπτει άλλωστε από το κείμενο της διάταξης, το οποίο αναφέρεται σε διερμηνέα, όχι μεταφραστή²²². Συμπερασματικά, η παρεχόμενη διερμηνεία πρέπει να επιτρέπει στον κατηγορούμενο να κατανοήσει τις κατηγορίες που έχουν απαγγελθεί σε βάρος του και να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ιδίως με το να είναι σε θέση να προβάλει τη δική του εκδοχή για τα κρίσιμα γεγονότα²²³.

Εξάλλου, τα συμβαλλόμενα κράτη δεν οφείλουν απλώς να θεσπίσουν διατάξεις στο ποινικό δικονομικό τους δίκαιο που να προβλέπουν τη δωρεάν παράσταση διερμηνέα²²⁴. Είναι, επιπλέον, αναγκαία η ενημέρωση του κατηγορουμένου σε γλώσσα την οποία καταλαβαίνει²²⁵ ως προς το δικαίωμά του σε δωρεάν διερμηνεία. Όπως υπογραμμίζει το ΕΔΔΑ, παραπέμποντας και στη διάταξη του άρθρου 3 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ «σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών»²²⁶, η σχετική ενημέρωση αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση όχι μόνο για την πρακτική και αποτελεσματική κατοχύρωση του δικαιώματος, αλλά και για να είναι έγκυρη ενδεχόμενη παραίτηση από το δικαίωμα²²⁷. Η τε-

218. Πρβλ. ΕΕΔΑ (Ολ.), *X. v. Austria* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6185/73, 29.5.1973· *Lagerblom v. Sweden*, 26891/95, 14.1.2003, §§ 61 επ.· *Pugžlys v. Poland*, 446/10, 14.6.2016, §§ 85 επ. Από τη θεωρία βλ. *Σπηλιάκο* 2014β: 699· *Meyer* 2015: 327.

219. *Σισλιάνος (-Κωστοπούλου)* 2017: 347.

220. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 18114/02, 18.10.2006, § 69· *Baytar v. Turkey*, 45440/04, 14.10.2014, § 49.

221. *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, § 76.

222. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 18114/02, 18.10.2006, § 70· *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, § 78.

223. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 18114/02, 18.10.2006, § 70· *Hacioglu v. Romania*, 2573/03, 11.1.2011, § 88.

224. ΕΕΔΑ (Ολ.), *Fedele v. Federal Republic of Germany* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11311/84, 9.12.1987.

225. Αυτή, όπως σημειώθηκε ήδη, δεν είναι απαραίτητο να είναι η μητρική του.

226. L 142, 1.6.2012, 1.

227. *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, §§ 86-87.

λευταία, άλλωστε, πρέπει να αποτελεί απόφαση του ίδιου του κατηγορουμένου και όχι του συνηγόρου του²²⁸.

Περαιτέρω, ενώ το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο θα διεξαχθεί η υπεράσπιση του κατηγορουμένου είναι ζήτημα που αφορά κατ' αρχήν τον ίδιο και τον συνήγορό του, θεωρεί ότι τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν, ως τελικοί θεματοφύλακες της νομιμότητας της διαδικασίας, να εξετάζουν και τις πιθανές επιπτώσεις σε περίπτωση που δεν παρασχεθεί διερμηνεία²²⁹. Πρέπει, λοιπόν, να διασφαλίζεται ότι η απουσία διερμηνέα δεν θα υπονομεύσει την πλήρη συμμετοχή του κατηγορουμένου στη δίκη. Η διακρίβωση της ανάγκης του τελευταίου για διερμηνεία αποτελεί υποχρέωση του εθνικού δικαστή, ο οποίος κατόπιν συζήτησης μαζί του οφείλει να αποφασίσει αν επιβάλλεται ο διορισμός διερμηνέα, ιδίως αν είχε ενημερωθεί ότι ο συνήγορος υπεράσπισης αντιμετώπισε δυσκολίες στην επικοινωνία²³⁰ ή αν ο κατηγορούμενος δεν είναι πολίτης ή κάτοικος του κράτους στο οποίο διεξάγεται η σχετική διαδικασία²³¹. Επίσης, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη το επίπεδο γλωσσικής ικανότητας σε συνδυασμό με τη φύση του εγκλήματος, για το οποίο διώκεται ο κατηγορούμενος, καθώς και τυχόν προηγούμενες επικοινωνίες των αρμόδιων αρχών με αυτόν²³². Μάλιστα, το Δικαστήριο θεωρεί σημαντικό να καταγράφονται οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν και οι αποφάσεις που λήφθηκαν σχετικά, έτσι ώστε να αποφεύγονται αμφισβητήσεις σε μεταγενέστερα στάδια της δίκης²³³.

Άλλωστε, οι θετικές υποχρεώσεις των εθνικών δικαστηρίων δεν εξαντλούνται ούτε με τον διορισμό διερμηνέα, αλλά απαιτείται και ορισμένης έκτασης έλεγχος αναφορικά με την επάρκεια της παρεχόμενης διερμηνείας²³⁴.

Τέλος, το ΕΔΔΑ δεν κρίνει σκόπιμο να περιγράψει με λεπτομερειακούς κανόνες το πλαίσιο εντός του οποίου οι διερμηνείς θα εκτελέσουν τα καθήκοντά τους. Επισημαίνει, πάντως, αφενός ότι ο διερμηνέας δεν φέρει την ιδιότητα του μέλους

228. *Kamasinski v. Austria*, 9783/82, 19.12.1989, § 80.

229. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 18114/02, 18.10.2006, § 72· *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, § 101.

230. *Cuscani v. the United Kingdom*, 32771/96, 24.9.2002, § 38.

231. Το Δικαστήριο μνημονεύει μάλιστα και την Οδηγία 2010/64/ΕΕ «σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία», για να υπογραμμίσει τη σχετική υποχρέωση, *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, §§ 82 επ.

232. *Hermi v. Italy* [Ευρεία Σύνθεση], 18114/02, 18.10.2006, § 71· *Protopapa v. Turkey*, 16084/90, 24.2.2009, § 81· *Şaman v. Turkey*, 35292/05, 5.4.2011, § 30.

233. *Vizgirda v. Slovenia*, 59868/08, 28.8.2018, § 85.

234. Βλ. για παράδειγμα από τη νεότερη νομολογία *Knox v. Italy*, 76577/13, 24.1.2019, §§ 182 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

δικαστηρίου κατ' άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και άρα δεν απαιτείται να συντρέχουν στο πρόσωπό του οι εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Αφετέρου ότι η διερμηνεία πρέπει να παρέχει στον κατηγορούμενο αποτελεσματική βοήθεια στην οργάνωση της υπεράσπισής του και η συμπεριφορά του διερμηνέα δεν πρέπει να είναι τέτοιας φύσης που να θίγει τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης²³⁵. Έτσι, για παράδειγμα, σε πρόσφατη απόφαση κρίθηκε πως το γεγονός ότι η διερμηνέας ανέλαβε ουσιαστικά ρόλο μεσολαβητή και επέδειξε μητρική συμπεριφορά απέναντι στην προσφεύγουσα κατά την κατάθεση της τελευταίας ενώπιον των αστυνομικών οργάνων είχε ως συνέπεια την υπέρβαση των αρμοδιοτήτων της και την παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 στοιχ. ε' της ΕΣΔΑ²³⁶.

235. *Ucak v. the United Kingdom* (απόφαση επί του παραδεκτού), 44234/98, 24.1.2002· *Knox v. Italy*, 76577/13, 24.1.2019, § 184.

236. *Knox v. Italy*, 76577/13, 24.1.2019, §§ 182 επ.